

Bedruddin b. Mâlik, köklü devletlerin yıkılıp yeni devletlerin kurulduğu çalkantılı bir dönemde hayatını sürdürmüştür. Bununla beraber huzur ve istikrarından dolayı ikametgâhi olan Dimaşk, belâgat başta olmak üzere ulemâ için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Kadim medeniyetlerden etkilendiğini düşündüğümüz Arap belâgatı, Câhiliye ve İslamiyet'in ilk dönemlerinde şiir ve hitabet gibi alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Abbâsî devletin ilk döneminde değişik kültür ve medeniyetlerin etkileşimleri neticesinde Arap belâgatı, ivme kazanarak yazarmın yaşadığı yüzyılda oluşum sürecini tamamlamıştır. Bu dönemde Bedruddin b. Mâlik tarafından *el-Misbâh fi ihtisârî'l-Miftâh* isimli eser kaleme alınmıştır. Zaman ve zemin bakımından belâgat ilminin zirve yaptığı bir dönemin ürünü olan bu eser, kendinden önce kaleme alınan kaynaklarda geçen muhtevasıyı toplayarak daha sonra yazılanlara aktarmıştır. Belâgat ilminde adeta bir köprü görevi gören eser, bu münasebetle yazarmın bu alandaki önemini de ortaya koymaktadır.

BEDRUDDİN B. MÂLİK VE BELÂGAT İLMİNDEKİ YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp

BEDRUDDİN B. MÂLİK VE BELÂGAT İLMİNDEKİ YERİ

100
Cumhuriyetin 100. yılı

9 786256 875500

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No. 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: 0312 541 3667
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

**BEDRUDDÎN
B. MÂLİK
VE BELÂGAT İLMİNDEKİ YERİ**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp

Kitabın Adı : BEDRUDDİN B. MÂLİK VE BELÂGAT İLMİNDEKİ YERİ
Editör : Öğr. Gör. Recep ÇELİK
Yazar : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp
Kapak / Mizanpaj : Esra AYGAR

1. Baskı : Temmuz 2023 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-6875-50-0
Yayın No. : 2163

© Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

ÖNSÖZ

Câhiz (ö. 255/869), belâgat ilminin temelini atmıştır. Curcânî (ö. 471/1078), bu temeli nazım nazariyesiyle geliştirmiştir. Râzî (ö. 606/1210), bilimsel kalıplara dökmüş, Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Tîbî (743/1343) ise âyet ve hadisler üzerinde tatbîk etmişlerdir. Sekkâkî (ö. 626/1229), mantıkî tarif ve taksimler kapsamında kendine özgü bir yaklaşımla *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eseriyle belâgat ilminin ana omurgasını oluşturmuştur. Sekkâkî'nin söz konusu eserinin üçüncü kısmının, Kazvîni (ö. 739/1338) tarafından telhîs edildiği yaygın bir şekilde bilinmektedir. Dönemin önemli ilimlerinden belâgat, bed'î, me'ânî, beyân, mantık ve arûz gibi değişik alanlarda eserler kaleme alan, fıkıh ve usûl gibi diğer ilimlerde de yetkin olan Bedruddîn b. Mâlik (ö. 686/1286), Kazvîni'den önce *Miftâhu'l-'ulûm'un* üçüncü kısmını *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseriyle telhîs etmiştir. Maşrık âlimleri, Kazvîni'nin eserine ilgi gösterirken, Mağrip âlimleri ise Bedruddîn b. Mâlik'in eserine yönelmişlerdir. Bedruddîn b. Mâlik'in telhîsi, önceki belâgat âlimlerinin görüşlerini daha sonra yazılan eserlere aktarılmasıyla bir köprü görevi üstlenmiştir. Arap belâgatı alanında önemli bir konuma sahip olduğu görünen yazarın, *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserinin analizi yapılarak belâgat ilminde kullandığı dil ve üslup çerçevesinde görüşleri değerlendirilecektir. Bu çerçevede yazarın belâgat ilmindeki konumuna dikkat çekilmek üzere bilim dünyasına yeni bir perspektif dâhilinde tanıtılmak hedeflenmiştir.

Elinizdeki eser, “**Bedruddîn B. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri**” adı ile savunulmuş doktora tezimizin, yeniden gözden geçirilmiş ve bazı düzenlemelerle birlikte kisve-i tab'a bürünmüş halidir. Çalışmanın tüm aşamalarında görüşleriyle beni destekleyen, samimiyetini her zaman hissettiren, beni doğru yönlendiren, eleştiri ve uyarıları ile çalışmaya yön vererek katkıda bulunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Hasan Taşdelen'e, bu konuyu çalışmamı tavsiye eden, konuyla ilgili bilgi ve birikiminden yararlandığım saygı değer hocam Prof. Dr. Mehmet Yalar'a, çalışmanın hayata geçirilmesi sürecinde bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsmail Güler'e ve çalışmanın editörlüğünü üstlenen meslektaşım Öğr. Gör. Recep Çelik'e en içten şükranlarımı sunarım.

2023–Nevşehir

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık ÖZALP

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A. ÇALIŞMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI	1
B. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI	3
C. BENZER ÇALIŞMALAR	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
Bedruddîn b. Mâlik'in Hayatı	
1.1. İSMİ, LAKABI VE KÜNYESİ	7
1.2. DOĞUMU	8
1.3. BABASI	10
1.4. EĞİTİM HAYATI	12
1.5. GÖÇ NEDENLERİ	13
1.6. KARDEŞLERİ	14
1.6.1. Takiyuddîn (Ö. 659/1261)	14
1.6.2. Şemsuddîn (Ö. 719/1319)	15
1.6.3. Cemâluddîn (Ö. 732/1332)	15
1.7. EŞİ VE ÇOCUKLARI	16
1.8. ÇAĞDAŞLARI	17
1.8.1. Zemlekânî (ö. 651/1253)	17
1.8.2. Tifâşî (ö. 651/1253)	18
1.8.3. İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)	18
1.8.4. Zencânî (ö. 654/1256?)	19
1.8.5. Erbilî (ö. 670/1271-72)	20
1.8.6. Kartâcennî (ö. 684/1285)	20
1.9. HOCALARI	21
1.10. ÖĞRENCİLERİ	21
1.10.1. İbnu's-Savvâf (ö. 715/1315-16)	21
1.10.2. İbnu'l-Vekîl (ö. 716/1317)	22
1.10.3. İbnu'z-Zemlekânî (ö. 727/1327)	22
1.10.4. Bedruddîn b. Cemâ'a (ö.733/1333)	22
1.10.5. Necmuddîn el-İbâdî (d. 641/1244)	23
1.10.6. Bedruddîn b. Zeyd (ö.?)	23

1.11. İLMÎ ŞAHSİYETİ	24
1.13. MEZHEBİ.....	27
1.14. ESERLERİ	28
1.14.1. Matbû‘ Eserleri	28
1.14.1.1. el-Misbâh fî ihtisârî'l-Miftâh.....	28
1.14.1.2. Şerhu'l-Elfiyye	29
1.14.1.3. Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl	31
1.14.1.4. Zubdu'l-akvâl fî şerhi Kasîdet-i ebniyeti'l-ef'âl.....	32
1.14.2. Mahtût Eserleri	33
1.14.2.1. Ravzu'l-ezhân fî'l-me'ânî ve'l-beyân.....	33
1.14.2.2. Şerhu Mulhati'l-i'râb.....	33
1.14.2.3. Gâyetu't-tullâb fî ma'rifeti'l-i'râb	34
1.14.3. Günümüzde Bulduklarına Dair Bilgi Sahibi Olmadığımız Eserleri.....	34
1.14.3.1. Tetimmetu'l-Misbâh fî ihtisârî'l-Miftâh	34
1.14.3.2. Telhîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid	34
1.14.3.3. Buğyetu'l-erîb ve gunyetu'l-edîb	35
1.14.3.4. Şerhu'l-Kâfiyye	35
1.14.3.5. Şerhu'l-Hâcibiyye.....	35
1.14.3.6. Şerhu'l-Lemha	35
1.14.3.7. Şerhu't-Teshîl.....	36
1.14.3.8. Tekmiletu Şerhi't-Teshîl	36
1.14.3.9. Mukaddimetun fî'l-mantık.....	36
1.14.3.10. Mukaddimetun fî'l-'arûz	37
1.14.4. Diğer Eserleri.....	37
1.15. VEFATI	38

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ

2.1. İLMÎ VE KÜLTÜREL ALT YAPI	41
2.2. MEDRESELER	42
2.2.1. Âdiliyetu'l-Kubrâ Medresesi	43
2.2.2. Emînîyye Medresesi	44
2.3. MEŞÎHATU'Ş-ŞUYÛH KURUMU.....	45
2.4. BELÂGAT	45
2.4.1. Belâgat İlminin Tarihçesi.....	45
2.4.1.1. Câhiliye Döneminde Belâgat.....	47
2.4.1.2. İslamiyet'in İlk Döneminde Belâgat.....	49

2.4.1.3. Abbâsîler Döneminde Belâgat	49
2.4.1.4. Hicri VII. Yüzyılda Belâgat	50
2.4.1.4.1. Miftâhu'l-'ulûm	51
2.4.2. Belâgatın Tanımı	54
2.4.2.1. Belâgat Kavramının Sözlük Anlamı	55
2.4.2.2. Belâgat Kavramının İstılâhî Anlamı	57
2.4.3. Belâgat İlminin Kısımları	60
2.4.3.1. Me'ânî	61
2.4.3.1.1. Me'ânî Kavramının Sözlük ve İstılâhî Anlamı	61
2.4.3.1.2. Me'ânî İlminin Tarihçesi	62
2.4.3.2. Beyân	63
2.4.3.2.1. Beyân Kavramının Sözlük ve İstılâhî Anlamı	64
2.4.3.2.2. Beyân İlminin Tarihçesi	65
2.4.3.3. Bedî'	66
2.4.3.4. Bedî' Kavramının Sözlük ve İstılâhî Anlamı	66
2.4.3.5. Bedî' İlminin Tarihçesi	68
2.4.4. Belâgat Ekolleri	68
2.4.4.1. Arap ve Bülegâ Ekolü	70
2.4.4.2. Meşârîka Ekolü	72
2.4.4.3. Meğârîbe Ekolü	74
2.4.4.4. Karma Ekol	75
2.4.4.5. Bedruddîn b. Mâlik'in Mensubu Olduğu Ekol	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-MİSBÂH FÎ İHTİSÂRİ'L-MİFTÂH

3.1. YAZARA AİDİYETİ	77
3.2. EL-MİSBÂH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER	78
3.3. YAZMA NÜSHALARI	80
3.4. MATBÛ' NÜSHALARI	81
3.4.1. Matba'atu'l-Hayriyye Nüshası	81
3.4.2. Abdulcelîl Yûsuf Nüshası	81
3.4.3. Hindâvî Nüshası	82
3.5. BEDRUDDÎN B. MÂLİK'İN ETKİLENDİĞİ ÂLİMLER	83
3.5.1. Curcânî (ö. 471/1078) ve Rummânî (ö. 384/994)	83
3.5.2. İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)	83
3.5.3. Tifâşî (ö. 651/1253)	84
3.5.4. Etkilendiği Diğer Eserler	84

3.6. BEDRUDDÎN B. MÂLİK'İN ETKİLEDİĞİ ÂLİMLER	85
3.6.1. Kazvîni (ö. 739/1338)	86
3.6.2. Tîbî (ö. 743/1343)	87
3.6.3. Subkî (ö. 773/1372)	87
3.6.4. Alevî (ö. 745/1344)	87
3.6.5. Suyûtî (ö. 911/1505)	88
3.7. EL-MİSBÂH'IN TELHÎS VE ŞERHLERİ	88
3.7.1. Darîr'in Telhîsi ve Şerhi	88
3.7.2. İbnu'n-Nahviyye'nin Telhîsi ve Şerhi	89
3.7.3. Tirmizî'nin Şerhi	89
3.7.4. Hadir'in Şerhi	90
3.8. BEDRUDDÎN B. MÂLİK'İN BELÂGAT VE FESÂHAT KAVRAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	90
3.8.1. Belâgat ve Fesâhat	90
3.8.2. Me'ânî	91
3.8.2.1. Musned İleyh	91
3.8.2.2. İltifât	95
3.8.2.3. İcâz, İtnâb ve Musâvât	98
3.8.3. Beyân	99
3.8.3.1. Teşbih	99
3.8.3.2. Hakikat ve Mecâz	103
3.8.3.3. İstiare	105
3.8.3.4. Kinâye veya İrdâf	105
3.8.4. Bedî'	108
3.8.4.1. Terdîd	109
3.8.4.2. Ta'tîf	111
3.8.4.3. Muşâkele	113
3.8.4.4. Tecnîs	116
3.8.4.5. Tetmîm	121
3.8.4.6. Tezyîl	123
3.8.4.7. Tevriye, İbhâm ve Tevcîh	125
3.8.4.8. İstihdâm	130
3.9. EL-MİSBÂH'TA, ÂYET, HADİS, MESEL VE ŞİİRLE İSTİŞHÂD	132
3.9.1. Âyetler	132
3.9.2. Hadisler	133
3.9.3. Meseller	135
3.9.4. Şiirler	137
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	147

KISALTMALAR

- b.** İbn
Bkz. Bakınız
C. Cilt
çev. Çeviren
DİA Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d. Doğum tarihi
ed. Editör
i.e. İhtisâr eden
İSAM İslam Araştırmaları Merkezi
H.z. Hazret
M. Miladi
MÖ Milattan önce
r.a. Radiyallahu 'anhu
s. Sayfa
s.a.v. Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss. Sayfa aralığı
thk. Tahkik
ö. Ölüm tarihi
vb. Ve benzerleri
y.t. Yayın tarihi yok
y.y. Yayın yeri yok

GİRİŞ

“Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri” konulu çalışmamızı üç bölüme ayırarak ele alacağız. Çalışmanın birinci bölümünde yazarın hayatı ele alınacaktır. Bu kapsamda yazarımızın kim olduğu, ailesi, hocaları, öğrencileri araştırılacak, yazdığı eserler tanıtılacak, yaptığı görevler, etkilediği ve etkilendiği şahsiyetlere de değinilerek kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde genel anlamda belâgat ilmi gözden geçirilerek yazarımızın bu alandaki konumuna dikkat çekilecektir. Bedruddîn b. Mâlik’in belâgat alanında yazdığı *Ravzu’l-ezhân fi’l-me’ânî ve’l-beyân* isimli eserinin matbû‘ olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla belâgat alanında elimizde mevcut tek eseri *el-Misbâh fi ihtisâri’l-Miftâh* olduğundan çalışmanın üçüncü bölümünde bu eser çerçevesinde yazarın belâgat ilmi ile ilgili görüşleri irdelenecektir.

A. ÇALIŞMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI

VII/XIII. yüzyılda yaşayan Bedruddîn b. Mâlik (ö. 686/1286) dönemin önemli ilimlerinden belâgat, bedî‘, me’ânî, beyân, mantık ve arûz gibi alanlarda yetkinliğini ortaya koymuş bir şahsiyettir. Bununla beraber fıkıh ve usûl gibi diğer ilimlerde de derin bilgilere sahip olduğunu göstermiştir. Bu dönem; Moğol istilası, Abbâsî devletinin yıkılması (656/1258) ve haçlı saldırıları başta olmak üzere büyük siyasî ve sosyal çalkantılara sahne olmuştur. III/IX. yüzyılda Câhiz (ö. 255/869)¹ belâgat ilminin temelini atmıştır. V/XI. yüzyılda

1 Gözleri pörtlek olduğundan Câhiz olarak meşhur olan Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî Ebû ‘Usmân, 163/780 tarihinde Basra’da doğmuştur. Edebiyat başta olmak üzere çok sayıda değişik alanlarda uzmanlaşmıştır. Söz konusu değerlere rağmen kötü huylu biri olarak değerlendirilen Câhiz, aynı zamanda Mutezile’nin Câhiziyye fırkasının kurucusudur. Beyân, belâgat ve i‘câz ilimlerinin de kurucusu olarak bilinen Câhiz, *el-Beyânu ve t-tebyîn*, *el-Hayevân* ve *Sihru’l-beyân* gibi kitaplar başta olmak üzere çok sayıda eser

Curcânî (ö. 471/1078)² bu temel üzerinde usûl ve esasları inşa ederek geliştirmiştir. Râzî (ö. 606/1210)³ ilkelerini, bilimsel kalıplara dökmüştür. Sekkâkî (ö. 626/1229)⁴ *Miftâhu'l-'ulûm*⁵ isimli eserinin üçüncü bölümünü bu alana tahsis etmiştir. O, bu eserinde belâgat ilmini, ilk defa üç ayrı başlık altında incelemiştir. Böylece Sekkâkî, bu ilmin ana omurgasını teşkil etmiştir. Belâgat üzerine adeta parmak izlerini bırakan Sekkâkî, kendinden sonra gelen âlimlerin odak noktası haline gelerek eserine şerhler ve telhîsler yazılmıştır. Eserin üçüncü kısmına yazılmış önemli telhîslerden biri de Kazvînî'nin (ö.

---

kaleme almıştır. Câhiz, ömrünün son zamanlarında felç geçirmiştir. Üzerine kitapların devrilmesi neticesinde Câhiz, 255/869 tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Câhiz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretu'l-yakzân fi ma'rifeti mâ yu'taberu min havadisi'z-zemân*, C. II, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417/1997. s. 120; Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arabî ve'l-musta'ribîne ve'l-musteşrikîn*, C. V, 15. b., Beyrut: Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn, 2002, s. 74; Muhammed Rifat Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga ve i'câzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dubai, 2007, s. 63.

- 2 Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Curcânî, Taberistan ile Horasan arasında yer alan Curcân halkına mensuptur. Öncü dilbilim âlimlerinden Curcânî, aynı zamanda belâgat ilminin temel kurallarını da belirlemiştir. *Esrâru'l-belâga ve Delâilu'l-i'câz* isimli eserlerin de yazarı olan Curcânî, güzel şiirler de yazmıştır. Curcânî, 471/1078 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 48-49.
- 3 Muhammed b. 'Umer b. Hasan Fahrüddîn er-Râzî, köken olarak Taberistanlı olmakla beraber 544/1150 tarihinde Rey'de doğmuştur. Döneminin aklî ve naklî ilimlerini en iyi bilen Râzî, Havârizm, Mâverâünnehir ve Horasan'a gitmiştir. Çok sayıda eser yazan Râzî'nin, daha hayatta iken insanlar, kitaplarına yönelmiş ve ders olarak okumuşlardır. Belâgat alanında da *Nihâyetu'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* eseri de yazmıştır. Râzî, 606/1210 tarihinde Herat'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 313.
- 4 Havârizmli olan Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, Arap dili, me'ânî, beyân, edebiyat, arûz ve şiir ilimlerinde yetkin bir âlimdir. Aynı zamanda kelâmcı ve fakih olan Sekkâkî, farklı alanlarda uzman bir şahsiyettir. Sekkâkî, 554/1159 tarihinde doğmuştur. On iki ilmi konu edinen *Miftâhu'l-'ulûm*'un yazarı Sekkâkî, Hamevî'nin (626/1228) çağdaşdır. Bkz. Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, thk. İhsan Abbâs, C. VI, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, s. 2846.
- 5 *Miftâhu'l-'ulûm*, 626/1229 tarihinde vefat eden Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir es-Sekkâkî, tarafından telif edilmiştir. Birinci bölümü sarf, ikinci bölümü nahiv ve üçüncü bölümü me'ânî ve beyân ilimlerini kapsamak üzere toplam üç ana bölümden oluşmaktadır. *Miftâhu'l-'ulûm*, âlimlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Kimisi şerh ederken, kimisi de telhîs etmiştir. 1407/1987 tarihinde Na'im Zerkûr tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya/Kilisli Rifat Bilge, C. II, Beyrut: Daru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, y.t., ss. 1762-1763; Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'im Zerkûr, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987, ss. 5-8.

739/1338)⁶ *Telhîsu'l-Miftâh*⁷ isimli eseri olmuştur. Bu kapsamda Bedruddîn b. Mâlik de *Miftâhu'l-'ulûmun* üçüncü kısmını *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseriyle telhîs etmiştir. Maşrık âlimleri Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh 'i-na* ilgi gösterirken mağrip âlimleri ise Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserine yönelmiştir. Çalışmamızda Bedruddîn b. Mâlik ve belâgat ilmine dair yazdığı *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* adlı eseri, dönemin ilmî hareketlilik bünyesinde günümüz bakış açısıyla yeniden değerlendirilerek yazar ile eserin belâgat ilmindeki gelişmeler perspektifi dâhilinde bilim dünyasına yeniden tanıtılması temel hedef olarak belirlenmiştir.

B. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri adlı çalışmamızı yaparken klasik ve modern Arap belâgat kaynakları taranmıştır. Günümüze kadar ulaşan eser ve makalelerden de yararlanılmak suretiyle elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Toplanan veriler nitel araştırma yöntemiyle çalışma sonunda betimlenerek yorumlama sürecine girilmiştir. Böylece konu ile ilgili değişik görüş ve bilgiler tespit edilerek mevzu hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede konu ile ilgili klasik görüşlere yer verildiği gibi yurt içi ve yurt dışında bulunan günümüz üniversitelerinde yapılmış çalışmalar da göz önünde bulundurulmuştur. Ancak yazar hakkında modern çalışmaların sınırlı olması nedeniyle çalışma, ağırlıklı olarak klasik kaynaklardan elde edilen veriler ışığında yürütülmüştür. Yazarımız, *İbnu'n-Nazım*

6 Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, 666/1268 tarihinde Musul'da doğmuştur. Moğollar tarafından Bağdat'ın istila edilmesiyle babasıyla Anadolu'ya göç etmiştir. 686/1288 tarihinde kâdılık görevine başlamıştır. Şemsuddîn el-Eykî (ö. 697/1298) gibi dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır. Şam ve Mısır'da başta başkâdılık olmak üzere Emîniyye ve Âdiliyye gibi önemli medreselerde müderrislik görevlerini üstlenmiştir. Kazvîni, belâgat ilminde yaygın olarak bilinen *Telhîsu'l-Miftâh* ve *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga* isimli eserlerin de yazarıdır. 739/1338 tarihinde Şam'da yetmiş üç yaşında geçirdiği felç hastalığından vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, ss. 8-34.

7 Kazvîni, Sekkâkî'nin yazdığı *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü bölümünün, belâgat ilminde yazılmış en faydalı eser olduğunu belirtirken, aynı zamanda gereksiz konu ve uzatmalardan da kaçınılmadığı için telhîs ve izâh edilmeye muhtaç olduğunu eklemiştir. Kazvîni, bundan dolayı *Miftâhu'l-'ulûm'ün* üçüncü bölümünü *Telhîsu'l-Miftâh* isimli eseriyle telhîs ettiğini dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *et-Telhîs fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1430/2009, s. 5; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 473.

başta olmak üzere değişik isim ve lakaplarla bilinmektedir. Ancak belâgat literatüründe daha fazla *Bedruddîn b. Mâlik* olarak geçmektedir. Çalışmanın konusu da belâgat olması hasebiyle yazar, *Bedruddîn b. Mâlik, yazar, yazarımız veya Bedruddîn* diye aktarılmıştır. Çalışmada geçen kişilerle ilgili doğum, ölüm yer ve tarihleri ile belâgat alanında yazdıkları eser isimleri gibi kısa bilgiler, dipnotta verilmeye çalışılmıştır. Klasik kaynaklardan yapılan alıntılarda geçen şahsiyetlerin vefat tarihleri de mümkün olduğunca tespit edilerek yazılmıştır. Çalışmamızda kullanılan hicrî tarihleri, milâdî tarihlere veya milâdî tarihleri hicrî tarihlere çevirmede Türk Tarih Kurumuna ait olan <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> programından da istifade edilmiştir. Çalışmada geçen bazı kavramların daha iyi anlaşılması için sözcükten sonra parantez içerisinde eş anlamlısı veya daha iyi bilinen bir karşılığı verilmiştir. Bu çalışma yapılırken Abdulcelîl Yûsuf'un tahkik ettiği ve Mektebetu'l-Âdâb tarafından Kahire'de *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'* adıyla 1409/1989 tarihinde yayınlanan nüsha, esas alınmıştır. Böylece bütünlük arzeden objektif bir çalışma olmasına azamî gayret gösterilmiştir.

C. BENZER ÇALIŞMALAR

Çalışmaya başlamadan önce hazırlık aşamasında konumuzu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren yurt içi ve yurt dışında yapılmış bazı çalışmalar tarafımızca tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan ulaşabildiklerimizin isimlerini burada zikrediyoruz:

- 1- Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri*.⁸
- 2- Mehmet Reşat Özbalıkcı, *İbnu'n-Nazım Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 686/1287) nahiv ve belâgat âlimi*.⁹
- 3- Yûsuf Çakır, *Elfıyye Şerhi Özelinde İbnu'n-Nâzım'ın Arap Dili Algısı*.¹⁰

8 Yalar, “el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri” (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

9 Mehmet Reşit Özbalıkcı, “İbnu'n-Nazım Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 686/1287)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 168-169.

10 Yûsuf Çakır, *Elfıyye Şerhi Özelinde İbnu'n-Nâzım'ın Arap Dili Algısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

- 4- Necât Muhammed, *Menhecu İbni 'n-Nâzım ve mezhebuhu 'n-Nahviyye min hilâli şerhihi 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*.¹¹
- 5- Meryem Abdullâh el-Kureşî, *el-Misbâh li-Bedruddîn b. Mâlik tahlî-lun ve dirâse*.¹²

Görüldüğü üzere yurt içinde Yalar tarafından çalışılan *el-Hatîb el-Kazvîni*, her ne kadar yazarımızla aynı eseri telhîs etmeleri yönünden bir noktada birleşiyorlarsa da müellifler ve eserler farklı olduğu için bunları farklı birer çalışma olarak görmek gerekir. Yurt içinde Çakır ve yurt dışında Necât tarafından yapılan çalışmalarda ise yazarımızın babası Cemâluddîn'in *Elfiyye* isimli eserine yazdığı ve konusu nahiv olan eseri ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmaların konusu belâgat değildir. Yurt içinde Özbalıkçı tarafından yapılan çalışma yazarımızı tanıtan ve iki sayfadan oluşan *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi* tarafından yayınlanmış bir maddedir. Meryem Abdullâh el-Kureşî tarafından yapılan ise sadece *el-Misbâh fi ihtisâri 'l-Miftâh* isimli eserinin analizini ihtiva eden bir çalışmadan ibarettir.

Adını *Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri* olarak belirlediğimiz bu çalışmanın konusu ise adından da anlaşıldığı üzere hem yazarın hayatı hem de belâgat alanında yaptığı çalışmalardır. Ayrıca yazarın hayatı anlatılırken diğer alanlarda yaptığı çalışmalara da değinilmiştir. Dolayısıyla biz bu çalışmada yazarın hayatını, ailesini, hocalarını, öğrencilerini ve eserlerini kapsamlı bir şekilde tanıtacağız. Bununla beraber yazaramızın yaptığı görevlere, etkilediği ve etkilendiği şahsiyetlere de yer vereceğiz. Yazarımızın belâgat ilmindeki yerini ele almakla beraber bu alanda yazdığı *el-Misbâh fi ihtisâri 'l-Miftâh* isimli eserinin muhteviyatı çerçevesinde belâgat kavramları hakkında görüşlerini de değerlendireceğiz.

11 Necât Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu 'n-Nâzım ve mezhebuhu 'n-nahviyye min hilâli şerhihi 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, (Yüksek Lisans Tezi), Omdurman/Sudan: Omdurman İslami Üniversitesi Arap Dili Bölümü, 1426/2005.

12 Meryem Abdullâh el-Kureşî, *el-Misbâh li Bedruddîn b. Mâlik tahlilun ve dirâse*, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Arap Dili Bölümü, 1422/2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDRUDDİN B. MÂLİK'İN HAYATI

Çalışmanın bu bölümünde, Bedruddîn b. Mâlik'in hayatı, değişik yönleriyle kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Bu çerçevede ismi, lakabı ve künyesi, doğumu, babası, eğitim hayatı, göç nedenleri, kardeşleri, eşi ve çocukları, çağdaşları, hocaları, öğrencileri, ilmî şahsiyeti, mezhebi, eserleri ve vefatı başlıklarıyla onun hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

1.1. İSMİ, LAKABI VE KÜNYESİ

Yazarımızın tam adı, Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik et-Tâî¹ Ebû Abdullâh Bedruddîn'dir.² Nahiv konusunda *Elfiyye* isimli eserini nazmeden İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) oğlu olması hasebiyle *İbnu'n-Nâzım* olarak meşhur olmuştur.³ Babasının söz konusu eserine bir şerh kaleme aldığından *Şârihu'l-Elfiyye* olarak da bilinmektedir.⁴ Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 745/1344),⁵ *et-Tirâz* isimli eserinin mukaddimesinde faydalandığı kaynakları

- 1 İspanya'nın fethinden sonra Kurtuba, İşbiliye (Sevilla) ve Mürsiye (Murcia) bölgelerine yerleşen Tay kabilesine mensup olduğu için Tâî nisbesiyle anılır. Bkz. Abdulkaki Turan, "Ebû Abdullâh Cemâluddîn b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 169.
- 2 Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LI, 283; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.
- 3 Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.
- 4 Bkz. Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 2. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1995, s. 274
- 5 669/1270 tarihinde San'a'da doğan Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî, Yemen'de Zeydilerin büyük önderi ve âlimlerindendir. Yazdığı eserlerin fasikül sayısı, yaşadığı gün sayısından fazla olduğu rivayet edilen Alevî, aralarında *et-Tirâz* isimli kitabın da bulunduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. Alevî, 745/1344 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, s. 143.

aktarıırken Bedruddîn'i, *İbn Serrâc* olarak kaydetmiştir.⁶ Makrîzî (ö. 845/1441) ise onun için *Ebu'l-Fadl* künyesini kullanmıştır.⁷

1.2. DOĞUMU

Bedruddîn b. Mâlik'ten bahseden tabakât kitaplarının çoğunda doğum yeri zikredilmemiştir. Bununla beraber Tantâvî (ö. 1379/1959), Ziriklî (ö. 1396/1976) ve Kehhâle (ö. 1408/1987) gibi son dönem müellifler, Bedruddîn b. Mâlik'in Dımaşk'ta doğduğunu söylerken⁸ Bedruddîn'in *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* eserini, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle tahkik eden el-Mağîni ile *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedi'* isimli eserinin muhakkiklerinden Abdulhamid Hindâvî (d. 1382/1962) ve Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1952) gibi âlimler, Bedruddîn b. Mâlik'in Endülüs Ceyyân'da⁹ doğup babasıyla Dımaşk'a göç ettiğini dile getirmişlerdir.¹⁰ Muhammed Bâsil (d. 1962) ise Ziriklî ve Kehhâle dışındaki tarihçiler tarafından Bedruddîn b. Mâlik'in doğum yeri ve tarihinin ihmal edildiğini vurgulamıştır.¹¹

- 6 Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî el-Yemenî, *et-Tirâzu'l-mutedamminu li esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*, C. I, Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hidîviyye, 1333/1914, s. 4.
- 7 Bkz. Takiyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-'Ubeydî el-Makrîzî, *es-Sulûk li ma'rifeti duveli'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, C. II, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418/1997, s. 201
- 8 'Umer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, C. III, 1. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1414/1993, s. 655; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 31; Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, s. 274; Abdulkerim Muhammed el-Es'ad, *el-Vasît fi târihi'n-nahvi'l-Arabî*, 1. b., Riyad: Dâru's-Şevvâf li'n-Neşri ve Tevzi', 1992, s. 206.
- 9 Jean, Endülüs'te geniş bir bölgedir. Sınırları, Elvira'yla birleşerek Cordoba'nın doğusundan iç kısımlara kadar uzanmaktadır. Cordoba'yla arası 17 fersaktır (90/100 km). Çok sayıda köy ve beldeleri içine alarak Tudmer ve Toledo sınırlarına kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bkz. Şihâbuddîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. II, Beyrut: Dâru Sâdir, 1977, s. 195.
- 10 Bedruddîn b. Cemâluddîn b. Muhammed b. Mâlik, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*, thk. Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağîni, 2. b., Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiye, 1426/2006, s. 26; Bedruddîn b. Cemâluddîn b. Muhammed b. Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedi'* (*mukaddimetu'l-muhakkik*), thk. Abdulhamid Hindâvî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001, s. 6; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Târihu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rifu bi ricâlihâ*, 1. b. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî bi-Mısır, 1369/1950, s. 131.
- 11 Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed b. el-İmâm Cemâluddîn Muhammed b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzim 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (*mukaddimetu'l-muhakkik*), thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1420/2000, s. 5.

Berekât'a göre Bedruddîn'in 686/1286 tarihinde genç yaşta vefat etmesi, 640/1242 civarı veya kısa bir süre sonrasında doğduğunu göstermektedir.¹² Tabakât kitaplarında genç yaşta vefatına, *kehl* sözcüğüyle işaret edilmiştir.¹³ Neccâr, Arap sözlüklerinde *kehl* ve *şâb* kelimelerinin otuz ile kırk yaş civarında olanlar için kullanıldığını baz alarak onun 652/1255 tarihinde veya daha sonrasında doğmuş olabileceğini değerlendirmiştir.¹⁴

Bununla birlikte ilk dönemin önemli tarihçilerinden Makrîzî'nin, "Bedruddîn b. Mâlik kırk küsur yaşlarında Dımaşk'ta vefat etti"¹⁵ açıklamasına bakarsak Bedruddîn'in 640/1242-645/1248 yılları arasında doğmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim Özbalıkçı da onun 640/1242 yılı civarında Dımaşk'ta doğduğu kanaatini taşımaktadır.¹⁶

Yazarımızın memleketi Ceyyân'ın bağlı olduğu Kurtuba'nın, 633/1236 tarihinde İspanya tarafından işgal edilmesi, 490/1097 yılına kadar Endülüs'ten Şam'a ve diğer Arap ülkelerine gerçekleşen bireysel göçlerin, söz konusu tarihten itibaren toplumsal göç haline dönüşmesi, hicrî VII yüzyılın başından itibaren İspanya'nın bölgeyi işgale başlamasıyla beraber bu göçlerin zorunlu hale gelmesi¹⁷ ve Bedruddîn'in babası İbn Mâlik'in 630/1233 tarihinde otuz yaşlarında Ceyyân'dan Dımaşk'a göç etmesi¹⁸ gibi olaylar, onun Dımaşk'ta doğduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Bütün bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda Bedruddîn b. Mâlik'in doğum yerinin Dımaşk olduğu, doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla beraber yaklaşık hicrî 640 ve milâdî 1242 tarihinde doğmuş olabileceği intibai uyanmaktadır.

12 Bkz. Cemâluddîn İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsid (temhîd)*, thk. Muhammed Kâmil Berekât, y.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşir, 1387/1967, s. 14.

13 Bkz. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve ve-feyâtu'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. 'Umer Abdusselâm Tedmurî, 1. b., C. LI, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2000, s. 284.

14 Bkz. Muhammed Salih Abdulkâdir en-Neccâr, *Şerhu Mulhati'l-irâb li İbni'n-Nâzım dirâsetun ve tahkîk*, (Yüksek Lisans Tezi), Halil: El-Halil Üniversitesi Yüksek Lisans Dekanlığı Arap Dili Bölümü, 2004, s. 34.

15 Makrîzî, *es-Sulûk*, II, s. 201.

16 Bkz. Özbalıkçı, "İbnu'n-Nazım", s. 168.

17 Bkz. Ali Ahmed, *el-Endelüşfyyûn ve'l-meğâribe fî biladi's-Şam'i min nihâyeti'l-karni'l-hâmis ve hatta nihâyeti'l-karni't-tâsi' el-hicrî*, 1. b., Dımaşk: Dâru Talâs, 1989, ss. 84-90.

18 Bkz. Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî VI 'asru'd-duveli ve'l-imârât eş-Şam*, 2. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1990. s. 87.

1.3. BABASI

Yazarımızın babası Ebû Abdullâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik, 600/1204 tarihinde Ceyyân'da (*İspanya-Jean*) doğmuştur. Burada kendini dil ve nahiv ilimlerine veren İbn Mâlik, tam anlamıyla yetiştiğini düşündüğünde 630/1233 tarihinde otuzlu yaşlarında Dımaşk'a göç etmiştir. Bu arada bir süre Halep'te kalarak Ebu'l-Bekâ İbn Ya'îş'ten (ö. 643/1245) ilim tahsil etmiştir. Âdiliyye medresesinin meşîhat görevini yürütmek üzere tekrar Dımaşk'a giderek buraya yerleşmiştir. Kısa bir sürede Şam'da şöhreti yayılan İbn Mâlik, ülkenin her tarafından gelen öğrencilerin uğrak noktası olmuştur. Nazmetme konusunda da uzmanlaşan İbn Mâlik, nahiv ilmindeki meşhur *El-fıyye* isimli eserini de nazım şeklinde telif etmiştir. *El-fıyye* üzerine yazılmış olan şerh sayısı kırk dokuza kadar ulaşırken söz konusu şerhlerden bazılarında haşiyeler de kaleme alınmıştır. Ayrıca nahiv ilminde *Teshîl*, sarf ilminde ise *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli eserleri kaleme almış ve bu eserlere de onar şerh yazılmıştır. Bunlara ek olarak *Tuhfetu'l-mevdûd fi'l-maksûri ve'l-memdu'd* ve *İcâdu't-ta'rîf fi 'ilmi't-tasrîf'*¹⁹ eserleri başta olmak üzere manzûm ve mensûr olarak otuz civarında eser de kaleme alan İbn Mâlik, nahiv ilminde Bağdat ekolünü takip etmekle beraber bazı konularda Kûfe ekolünü benimsediği de görülmüştür.²⁰

İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid* isimli eserine yazmaya başladığı şerhi tamamlayamadan vefat etmiştir. Ebû Hayyân el-Mağribî (ö. 745/1344)²¹, yarım

19 Bkz. Zirikli, '*İcâzu ta'rîf fi 'ilmi't-tasrîf'* Dayf ise '*İcâdu ta'rîf fi 'ilmi't-tasrîf'* diye kaydetmiştir. Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 233; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, VI, ss. 87-88.

20 Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 233; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, VI, ss. 87-88.

21 Tefsir, hadis, kırâat, tarih, lûgat ve edebiyat alanlarında âlim olan Muhammed b. Yûsuf Esîruddîn Ebû Hayyân el-Gırnâtî, 654/1256 tarihinde Gırnata'nın Matahşâreş beldesinde doğmuştur. Nahiv ilminde öne çıkan Ebû Hayyân, hocaları hayattayken Mağrip'te ders vermeye başlamıştır. Hadis ilmini Endülüs, Afrika, Mısır ve Hicaz'da elli dört kişiden almıştır. Ebû Hayyân, değişik alanlarda çok sayıda önemli şahsiyetlerden dersler aldığı gibi dönemin önemli isimleri de kendisinden dersler almıştır. Daha hayattayken Takiyuddîn es-Subkî (ö. 756/1355) başta olmak üzere çok sayıda öğrencisi yetişerek ön plana çıkmıştır. Ömrünün seksen yıldan fazlasını okuyarak, yazarak, ilim dinleyerek ve çalışarak bu yola adamıştır. Zeki öğrencilere ayrıca ilgi gösterir ve İbn Mâlik'in eserlerini teşvik ederdi. Tefsir alanında *el-Bahru'l-muhît ve et-Tezyil ve't-tekmi'l fi şerhi't-Teshîl* gibi kitapların da aralarında bulunduğu çok sayıda eser kaleme alan Ebû Hayyân, 745/1344 tarihinde vefat etmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selahuddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *A'yânu'l-'asr ve a'yânu'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd/Nebîl Ebû 'amşa/Muhammed el-Mev'id/Mahmud Sâlim Muhammed, C. V, 1. b., Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1418/1998. s. 325-353; Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, C. I, 2. b., y.y: Dâru'l-Fikir, 1399/1979, ss. 380-385.

kalan bu şerhi tamamlamıştır. İbn Mâlik, *el-'Umde* isimli bir eser kaleme almış ve bu esere bir de şerh yazmıştır. Fakat söz konusu eserin bazı konuları eksik kalmıştır. Nahiv ilminde yazdığı *el-Hulâsatu'l-Elfiyye* isimli eserine, oğlu Bedruddîn tarafından da bir şerh yazılmıştır. Bedruddîn, bu eserle ilgili: “Bildiğim kadarıyla (babam), bir süre ne yapacağına karar veremedi. Sonunda *el-Hulasatu'l-Elfiyye*'yi nazmetti” derdi.²² İbn Mâlik, Şâtıbî'nin (ö. 590/1194)²³ de yaptığı gibi Kırâat ilminde de bir kaside kaleme almıştır. Ancak Şâtıbî'ye'nin yakaladığı şöhreti elde edememiştir. Lügat ilminde *Kitâbu'l-muselles* isminde kapsamlı bir eser kaleme almıştır. *Kitâbu'l-muselles*'i manzûmeye de çeviren İbn Mâlik, bahsi geçen kitaplar dışında da eserler yazmıştır. İbn Mâlik, yetmiş iki yaşında 672/1274 tarihinde Dimaşk'ta vefat etmiştir.²⁴ Ölümüne çok üzülen Tâcuddîn el-Fezârî (ö. 690/1291), İbn Mâlik'in nahiv ilmindeki konumunun, Şafii'nin fıkıh ilmindeki konumuyla kıyaslanabileceğini dile getirmiştir.²⁵

İbn Mâlik'in konumu ve ilmî şahsiyetine rağmen maddi sıkıntılar da çektiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili Suyûtî (ö. 911/1505)²⁶, Cemâluddîn b.

22 Zeynuddîn 'Umer b. Verdî, *Tetimmetu'l-muhtasar fi ahbârî'l-beşer*, C. II, Kahire: Cem'iyetu'l-Me'ârif, 1285/1868. s. 222.

23 Kasım b. Fîrûh b. Halef Ebû Muhammed eş- Şâtıbî, 538/1144 tarihinde Endülüs Şâtibe'de (Jativa'da) doğmuştur. Âmâ olan Şâtıbî, kurrâların imamı sıfatıyla meşhur olmuştur. Kırâat alanında *Şâtübîyye* olarak da bilinen *Hirzu'l-emânî* kasidesinin yazarıdır. Hadis, tefsir ve lügat alanlarında da âlim olan Şâtıbî, 590/1194 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. İbn Hallikân (ö. 681/1282), Şâtıbî'ye Buhârî ve Muslim Sahihleri ile Muvatta okunduğu zaman, bu eserleri ezberinde olduğundan ilgili nüshalarda bulunan yanlışları düzelttiğini ifade etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, s. 180.

24 Bkz. Ahmed, *el-Endelusiyyûn ve'l-meğâribe*, s. 192; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 233.

25 İbn Verdî, *Tetimmetu'l-muhtasar*, II, s. 222.

26 849/1445 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Beş yaşında iken babasını kaybeden Suyûtî, dönemin önemli âlimlerinden ders alarak tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, me'ânî, beyân, bedî', felsefe alanlarında otorite haline gelmiştir. Değişik alanlarda 600 civarında eser yazan Suyûtî, Yazarımızın babası İbn Mâlik'in *Elfiyye* isimli eserini, *Behcetü'l-mardîyye fi şerhi'l-Elfiyye* isimli eseriyle şerh etmiştir. Ayrıca yazarımızın, babasının *Elfiyye* isimli eserine yazdığı şerhine de haşiyeler kaleme almıştır. Kazvî'nin Telhîs'ini, *'Ukûdu'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân* isimli eseriyle nazım olarak yazmış daha sonra bu esere bir şerh kaleme almıştır. 911/1505 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 4. b., Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2015, s. 30; Es'ad, *el-Vasît*, s. 207; Abdulkâdir b. Abdullâh el-Ayderûsî, *en-Nûru's-sâfir an ahbarî'l-karnî'l-âşir*, thk. Ahmed Hâlû, Muhammedu'l-Arnâvut, Eklem el-Bûşî, 1. b, Beyrut: Dâru Sâdir, 2001, ss. 90-93; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân (mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. İbrahim Muhammed el-Hamdânî-Emin Lokman el-Habbâr, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011, ss. 6-12.

Mâlik'in kendi el yazısıyla Sultan Baybars'a (676/1277)²⁷; kıraat, nahiv, lügat ve edebî ilimlerde dönemin en iyi âlimi olduğunu belirterek durumunun düzeltilmesini ve ailesini geçindirebilmesi için kendisine yetecek miktarda yardımda bulunmasını arz ettiği bir mektubunu dolaylı olarak nakletmektedir.²⁸

Dönemin sosyal ve siyasî açıdan istikrarsız bir dönem olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda yaşanan ekonomik krizin bir yansıması olarak İbn Mâlik gibi şahsiyetlerin bile geçim sıkıntısına düşebileceğini söylemek yanlış olmaz.

1.4. EĞİTİM HAYATI

Dımaşk'ta büyüyen Bedruddîn b. Mâlik, uzun bir süre babasının yanında eğitimine devam ederek burada eğitimini tamamlamış ve sayılı nahivciler arasına girmeyi başarmıştır.²⁹

Kıvrak zekâsıyla farklı alanlarda uzmanlaşan Bedruddîn, yetkinliğini gösteren bir âlim olmuştur. Bununla beraber sapkınlarla arkadaşlık yaptığı gerekçesiyle babası tarafından Baalbek'e gönderilmiştir.³⁰ Bedruddîn, babasının ölüm haberini alınca Baalbek'ten³¹ Dımaşk'a dönmüştür. Babasının Âdiliyye medresesinde yürüttüğü nahiv müderrisliği ve meşihat sorumluluğu görevlerini üstlenmiştir. Ancak babası İbn Mâlik'in tüm Âdiliyye medresesinden sorumlu olduğu ve buna ek olarak Emîniyye medresesinde de müderrislik yaptığına bakarsak Bedruddîn b. Mâlik'in babasının tüm görevlerini

27 620/1223 tarihinde Kıpçak bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Baybars, esir olarak bir kuyumcuya satılmıştır. Hama'da hapisanede olan Emîr Alâuddîn Aytekin tarafından satın alınarak Kahire'ye götürülmüştür. Burada Melik Sâlih'in kurduğu Bahriyye Memlûkleri'ne katılan Baybars, kısa bir sürede kendini göstererek önemli liderler arasına girmeyi başarmıştır. Aybek'in, Aktay'ı öldürtmesi üzerine arkadaşlarıyla Dımaşk ve Kerek Eyyûbî meliklerinin yanına sığınmıştır. Mısır tahtına Kutuz geçince tekrar Kahire'ye döndü hizmetine girmiştir. Aynicâlût'ta Moğolların yenilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kutuz'a karşı kin besleyen Baybars, Kutuz'u öldürmüş ve kendisini sultan ilân etmiştir. 1260 tarihinde Kahire'ye girerek el-Meliku'z-Zâhir unvanıyla tahta çıkmış ve 676/1277 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. Kâzım Yaşar Kopruman, "Baybars I el-Meliku'z-Zâhir Ruknuddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî (ö. 676/1277)" İstanbul: *DİA*, 1992, C.5, ss. 221-222.

28 Bkz. Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Husnu'l-muhadara fî tarihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, C. II, 1. b., y.y: Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1387/1967, ss. 96-97.

29 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 195.

30 Bkz. Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, s. 274.

31 Baalbek, kadim bir şehirdir. Muhteşem yapıları, görkemli eserleri ve dünyada eşi benzeri görülmemiş mermer sütunlar üzerinde inşa edilmiş sarayları vardır. Dımaşk ile arasında bulunur. Bkz. Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, s. 453.

üstlenemediğini, buna karşılık sadece Âdiliyye medresesinde bir müderrislik ve meşihat sorumluluğu görevlerini alabildiği anlaşılmaktadır. Kıvrak zekâsı ve eşsiz yeteneğine rağmen babasının gösterdiği olağanüstü performansı gösterememiştir. Bunun sebebi onun eğlenceye düşkün birisi olmasıdır. O, buna rağmen çeşitli alanlarda önemli eserler yazmayı da başarmıştır.³² Bedruddîn b. Mâlik, kulunç hastalığından 686/1287 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.³³

1.5. GÖÇ NEDENLERİ

Arapların Endülüs'ü fethettiği tarihten itibaren Şam ile Endülüs arasında vatan özleminden kaynaklı duygusal bir ilişki görülmüştür. Şam'dan Endülüs'e giden askerler Endülüs'ün şehirlerine Şam'da bulunan şehir isimleri vermeye çalışmışlardır. Örneğin İşbiliye'ye Endülüs'ün Humus'u demişlerdir. Her ne kadar yeni bir vatan edinmişlerse de siyasî, ticarî, ziraî, ilmî ve dinî ilişkiler münasebetiyle Endülüs ile Şam arasında yoğun bir trafik söz konusu olmuştur.³⁴

Endülüs'te Emevî hilafeti sürdüğü sürece siyasî ve ekonomik istikrar devam ettiği için halk yeni bir vatan arayışına girmemiştir. V/XI. yüzyılda İspanyollar tarafından yapılan dış saldırıların artması sonucunda Emevi hilafeti yıkılarak yerine beylikler kurulmuştur. Yaşanan söz konusu sıkıntılara rağmen kısmen de olsa huzur ve istikrar, varlığını sürdürebilmiştir. Hicrî 490'larda ve milâdî XI. yüzyılda yaşanan kargaşa ve siyasî trajediler sonucunda beylikler de yıkılarak (485/1092-541/1146) tarihleri arasında Murâbitlar devleti ve (541/1146-668/1270) tarihleri arasında ise Muvahhidler devleti kurulmuştur. Kurulan bu yeni devletlerle beraber siyasî istikrar iyice bozulmuştur. Söz konusu iç ve dış sıkıntılar sonucunda 659/1261 yılına gelindiğinde Endülüs'te Gırnata (Granada) hariç neredeyse bütün Arap-İslam şehirleri İspanyollar tarafından işgal edilmiştir. Bu arada Kurtuba da 633/1236 tarihinde İspanyolların işgaline uğramıştır. Bu nedenle 490/1097 yılına kadar Endülüs'ten başta Şam olmak üzere Arap ülkelerine gerçekleşen bireysel göçler, yerini toplumsal göçlere bırakmıştır. Bu göçler, İspanya'nın işgalleri sonucunda VII/XIII. yüzyılın başından itibaren zorunlu hale gelmiştir.³⁵

32 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, ss. 195-196.

33 Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, LI, 284; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

34 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, ss. 61-82.

35 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, ss. 84-90.

V-IX/XI-XIV. yüzyılları arasında çok sayıda âlim Endülüs'ten Şam'a göç etmiştir. *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe* isimli eserin yazarı Ali Ahmed, söz konusu tarihler arasında Endülüs'ten Şam'a göç eden âlimleri, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe* isimli eseriyle alanlarına göre kayıt altına almıştır.³⁶ Göç edenler arasında özellikle İbnu'd-Dekkâk en-Nahvî (ö.605/1209)³⁷, İbnu'l-Harûf (ö. 609/1213)³⁸ ve Bedruddîn'in babası İbn Mâlik gibi meşhur nahiv âlimleri dikkatimizi çekmektedir.³⁹

1.6. KARDEŞLERİ

1.6.1. Takiyyuddîn (Ö. 659/1261)

Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Abdullâh b. Mâlik Takiyyuddîn, *el-Esed b. Cemâluddîn b. Mâlik* olarak bilinirdi. Zehebî (ö. 748/1348), İbn Mâlik'in, *Elfiyye* isimli eserini oğlu Takiyyuddîn için yazdığını söylemiştir.⁴⁰ Yine babası İbn Mâlik, nesir şeklindeki küçük hacimli *el-Mukaddimetu'l-Esediyye* isimli eserini de onun adına kaleme almıştır. Nahiv ilminde iyi olmamasına rağmen çok güzel bir sese sahip olan Takiyyuddîn, Zâhiriye'de kırâat ilmi ile meşgul oluyordu. Ayrıca görev yaptığı bir mescidi ve insanlarla bir araya geldiği bir de mekânı vardı. Takiyyuddîn, 659-1261 tarihinde vefat etmiştir.⁴¹

36 Endülüs'ten Şam'a göç eden âlimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 1.

37 İbnu'd-Dekkâk en-Nahvî el-İşbîlî olarak bilinen Ali b. Ebî'l-Kasım Ebu'l-Hasan (ö.605/1209), Endülüs'ten Şam'a geldiğinde Suriye'nin Kuzeydoğusunda yer alan Re'su'l-ayn iline yerleşmiştir. Diğer Endülüslü âlimlerin aksine İbnu'd-Dekkâk, Şam diyarına geldiğinde ders verecek kapasitede olan bir şahsiyet konumundaydı. Görünüşe göre Şam'da herhangi bir ders almamıştır. İbnu'd-Dekkâk, kısa bir süre Re'su'l-ayn'de kaldıktan sonra buradan ayrılarak Dımaşk'a yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar Dımaşk'ta ikamet etmiştir. İbnu'd-Dekkâk, *Şerhu'l-Cumel* adında bir eser yazmıştır. Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 190.

38 İbnu'l-Harûf olarak bilinen İbn Hasan Ali b. Muhammed el-İşbîlî, İşbiliye'de doğmuş ve nahiv ilmini İbn Tahir el-Hideb'den almıştır. *Şerhu Kitâbu Sibeveyh* ve *Şerhu Cume'li'z-Zeccâci* gibi ilmi şahsiyetine tanıklık eden eserler de vermiştir. Endülüs'ün değişik yerlerinde nahiv ilmini okuyan İbn Harûf, daha sonra Mağrib'e (Fas'a) geçmiş ve değişik Arap ülkelerini gezerek bir süreliğine Halep'te ikamet etmiştir. Süheyli ile münazaralarıyla da meşhur olan İbn Harûf, 609/1213 veya 606/1211 yıllarında İşbiliye'de vefat etmiştir. Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 160; Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 190.

39 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 190; Ebu'l-Hasan Hâzım el-Kartâcenî, *Minhâcu'l-bulegâ' ve sirâcu'l-udebâ'(mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. Muhammedu'l-Habib İbnu'l-Hoca, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, y.t, s. 46.

40 Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LII, s. 450.

41 Bkz. Selahuddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vesefât*, thk. Ahmet el-Arnâvût/Mustafa Türkî, C. I, 1. b., Beyrut: Dâru lhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, 1420/2000, s. 166;

1.6.2. Şemsuddîn (Ö. 719/1319)

Tam ismi, *Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik t'ir*. Kırk yıldan fazla Emevî Camisinde görev yapan Şemsuddîn'in, Mi'zenetu's-şarkiyede (Caminin doğu minaresi tarafında) bir evi ile kütüphanesi vardı. Muhammed b. Abdullâh el-Ensârî (ö. 215/830) cüzünü (hadislerini) İbn Ca'vân (699/1300)⁴² kırâatıyla bazı şeyhlerden okumuştur. Bununla beraber kendisi hadis rivayet etmemiştir. Şemsuddîn 719/1319 tarihinde vefat etmiştir.⁴³

1.6.3. Cemâluddîn (Ö. 732/1332)

Tam ismi, *Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik* olan Cemâluddîn, Kahire'de ikamet ederdi. Cemâluddîn, İbnu'-Buhârî'den (690/1291)⁴⁴, amcası Hâfız Ziyâuddîn'in (ö. 643/1245)⁴⁵ *Musned* ve *Gaylâniyâtta*n kendisi için kaleme aldığı cüz'ü okumuştur. Bununla beraber Cemâluddîn hadis rivayet etmemiştir. Nazımları da olan Cemâluddîn, arkasında büyük bir birikim bırakarak 732/1332 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.⁴⁶

Mustafa b. Abdullâh Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. III, İstanbul: Yıldız Şirketi, 2010, s. 238; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilimsânî, *Nefhu't-tib min gusni'l-Endelusi'r-ratib*, thk. İhsan Abbâs, C. II, Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968, s. 225.

- 42 Nevevî'nin (ö. 676/1277) öğrencisi olan Ahmed b. Abbâs b. Ca'vân Şihâbuddîn el-Ensârî, Hafız Şemsuddîn Muhammed'in (ö. 682/1283) kardeşidir. İbn Arfe (ö. 257/870-71) cüzünü (hadis risalesini) İbn Abdudâim'den (ö. 668/1270) rivayet etmiştir. Kardeşiyle çok sayıda hadis rivayet eeden İbn Ca'vân, fıkıh ilmine yönelmiş ve bu alanda da yetkin bir âlim olmuştur. Herhangi bir karşılık beklemeden bir müddet insanlara hizmet etmiş ve bu kapsamda çok sayıda fetvalar vermiştir. Ancak daha sonra bu alandan çekilmiş ve 1299/1300 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Safedî, *A'yânu'l-'asr*, I, s. 226.
- 43 Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, s. 165; Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, C. IV., Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, y.t., ss. 191-192.
- 44 Ali b. Ahmed el-Makdisî Ebu'l-Hasan İbnu'l-Buhârî, 595/1199 tarihinde doğmuştur. Hadis ilminde otorite bir şahsiyettir. Bundan dolayı Zehebî (ö. 748/1348), kendisine *Musnedu'd-dünya* lakabını vermiştir. İbnu'l-Cevzî (ö. 656/1258) başta olmak üzere çok sayıda âlimden icazet almıştır. Yaklaşık altmış yıl boyunca Dımaşk, Mısır ve Bağdat başta olmak üzere çok sayıda ülkede hadis rivayet etmiştir. Güzel şiirleri de bulunan İbnu'l-Buhârî, 690/1291 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 257.
- 45 Hadis âlimi ve tarihçi Muhammed b. Abdulvâhid el-Makdisî Ziyâuddîn, 569/1174 tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur. Dâru'lhadîs ez Ziyâiyye el-Muhammediyye adında bir hadis medresesini inşa etmiştir. Kitaplarını bu medreseye vakfeden Ziyâuddîn, Bağdat, Mısır ve Fas'a giderek 500'ü aşkın şeyhten hadis rivayet etmiştir. Değişik alanlarda çok sayıda telifi de bulunan Ziyâuddîn, 643/1245 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 255.
- 46 Bkz. Safedî, *A'yânu'l-'asr*, V, ss. 165-166.

Safedî'nin (ö. 764/1363)⁴⁷ *A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr* isimli eseri dışında hiçbir kaynaktan İbn Mâlik'in Cemâluddîn adında bir oğlu olduğu bilgisiyle karşılaşmadığımız gibi Kahire'de ikamet eden herhangi bir oğlu olduğuna dair bir bilgiye de ulaşamadık. Kaynaklarda geçen bilgilere göre İbn Mâlik ve oğulları Dımaşk'ta ikamet etmişlerdir. Eserin muhakkikleri ise Cemâluddîn'in, İbn Mâlik'in kendi lakabı olduğuna dikkat çekerek İbn Mâlik'in oğlu olduğu konusunu ise Safedî'nin kişisel görüşü olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁸

İbn Mâlik'in, 672-1274 ve Cemâluddîn'in ise 732/1332 tarihlerde vefat ettiklerine bakarsak babasının ölümünden altmış yıl sonra vefat eden Cemâluddîn'in, İbn Mâlik'in küçük oğlu olduğu ve muhtemelen babasının vefatından kısa bir süre önce doğduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Safedî 696/1297 tarihinde doğup 764/1363 tarihinde vefat ettiğine göre Cemâluddîn'in 732/1332 tarihinde vefat ettiğinde Safedî, yaklaşık otuz altı yaşında olmalıdır. Buna göre Safedî ile İbn Mâlik'in çağdaş olduğu göz önünde bulundurulduğunda Safedî'nin aile hakkında vermiş olduğu bilgilerin güvenilir olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Çünkü Safedî'nin doğrudan aile bireylerinden veya yakınlarından bilgi edinme olasılığı yüksektir.

1.7. EŞİ VE ÇOCUKLARI

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Bedruddîn'in evlendiğine ve çocuk sahibi olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu durumda hiç evlenmediği düşünülebileceği gibi evlenmiş ancak sadece kız çocukları olmuş veya erkek çocukları olmuşsa da bu çocukların tabakât kitaplarına girecek kadar şöhret olmadıkları düşünülebilir.

47 Halil b. Aybek b. Abdullâh Selâhaddîn es-Safedî Ebû's-Sefâ, 696/1297 tarihinde Filistin Safed'de doğmuştur. Ömrünün ilk dönemlerinde resim sanatıyla uğraşmıştır. Bu alanda yetenek sahibi olunca, edebiyatla ilgilenmeye başlamıştır. Bunun yanında hat sanatına da ilgi duymuştur. Aynı zamanda şiirleri de bulunan Safedî, tabakât alanında *A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr* ile *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât* başta olmak üzere çok sayıda eser kaleme almıştır. Safedî, 764/1363 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Ölüm sebebinin veba hastalığı olduğu söylenmektedir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, II, ss. 87-88; Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, ss. 13-18.

48 Safedî, *A'yânu'l-'asr (dipnot)*, V, s. 165.

1.8. ÇAĞDAŞLARI

Atık (ö. 1396/1976), *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye* isimli eserinde, Râzî (ö. 606/1210), Sekkâkî (ö. 626/1229), İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239),⁴⁹ Tifâşî (ö. 651/1253), İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256), Erbîlî (ö. 670/1271-72) ve Bedruddîn b. Mâlik'i (ö. 686/1286) hicrî VII. yüzyılın meşhur yedi belâgat âlimi olarak zikretmiştir.⁵⁰

Bedruddîn b. Mâlik 640/1242 tarihinde doğduğuna göre, Râzî, Sekkâkî ve İbnu'l-Esîr'in, o doğmadan vefat ettikleri anlaşılmaktadır. Zemlekânî ile Tifâşî'nin vefat tarihinde Bedruddîn'in on bir, İbn Ebi'l-İsba' ile Zencânî'nin (ö. 654/1256?) vefat tarihlerinde, on dört ve Erbîlî'nin vefat tarihinde ise otuz iki yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Kartâcennî'nin 684/1285 tarihinde vefat ettiğine bakılırsa Zemlekânî, Tifâşî, İbn Ebi'l-İsba', Zencânî, Erbîlî ve Kartâcennî'yi Bedruddîn'in çağdaşları olarak düşünebiliriz.

1.8.1. Zemlekânî (ö. 651/1253)

Kemâluddîn Abdulvâhid b. Abdülkerim b. Halef el-Ensârî, son derece zeki ve çalışkan bir şahsiyettir. İlimin tüm alanlarında yetenekli olmakla beraber özellikle me'ânî, beyân ve edebiyatta yetkin bir âlimdir. Aynı zamanda şair de olan Zemlekânî, Dımaşk'a bağlı Havran'a yakın bir belde olan Serhad'da kadılık görevini yapmıştır. Bir müddet Baalbek'te ders vermiş ve 651/1253 tarihinde vefat etmiştir.⁵¹

49 Tam ismi Nasrullah b. Muhammed eş-Şeybânî Ebu'l-Feth Diyâuddîn'dir. Ancak *İbnu'l-Esîr el-Kâtip* olarak meşhur olmuştur. Kafiyesiz ve seci'siz konuşabilen muteressil kâtip ve âlimlerdendir. 558/1163 tarihinde İbn 'Umer Cezire'sinde doğmuştur. İbnu'l-Esîr, eğitimini, tarihçi kardeşi Ali ve hadisçi kardeşi Mubarek gibi yetiştikleri Musul'da görmüştür. Melik Selâhaddin'in (ö. 589/1193) hizmetine giren İbnu'l-Esîr, Dımaşk'ta Selâhaddin'in oğlu Melik Efdal (ö. 622/1225) için vezirlik görevinde bulunmuştur. Efdal'in izlediği siyaseti doğru bulmadığından Dımaşk'tan kilitli bir sandık içerisinde gizlenerek çıkmıştır. 607/1210 tarihinde Halep'i elinde bulunduran Melik Zâhir Gâzî'nin (ö. 613/1216) yanına gitmişse de burada kalması uzun sürmemiş ve tekrar Musul'a dönmüştür. Güçlü bir hafızaya sahip olan İbnu'l-Esîr, Ebû Temmâm, Mutenebbî ve Buhturî'nin şiiirlerini ezber bilirdi. 637/1239 tarihinde Bağdat'ta vefat eden İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve 'ş-şâ'ir* eserinin de içinde bulunduğu çok sayıda eser yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 31; Diyâuddîn İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve 'ş-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne, C. I, 2. b., Kahire: Dâru nahdati Mısır, y.t, ss. 27-29.

50 Bkz. Abdulaziz Atık, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmu'l-bedî'*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, y.t, s. 55.

51 Bkz. M. Bahâuddîn İslamoğlu, *Kemaluddîn Abdulvahid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî (V. 651/1253) ve el-Burhânu'l-Kâşif an İ'câzi'l-Kur'an adlı eseri*, (Yüksek Lisans Tezi),

1.8.2. Tîfâşî (ö. 651/1253)

Künyesi Ebu'l-Fazl olan⁵² Mağribli âlim Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî, 651/1253 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Tîfâşî'nin bedî' ilminde yazdığı bir eseri bulunmaktadır. Bu eserde bedî' ilminde ele alınan söz sanatlarının sayısını yetmişe kadar çıkartmıştır.⁵³ Kalkaşendî (ö. 821/1418), on kategoriye ayırdığı edeb ilminin (dil ilimlerinin) altıncı kısmında bedî' ilminden bahsederken Tîfâşî'nin bu alanda *el-Bedî'* adında orta hacimli bir eser yazdığını kaydetmiştir.⁵⁴ İbn Ebi'l-İsba'ın *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserini tahkik eden Hifnî Muhammed Şeref, *el-Bedî'* isminde eser kaleme alanlardan birinin de Tîfâşî olduğunu ancak bu eserin günümüze ulaşmadığını ifade etmiştir.⁵⁵

1.8.3. İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)

İbn Ebi'l-İsba' olarak bilinen Ebû Muhammed Zekiyuddin Abdulazîm b. Abdulvahîd b. Zâfir el-Mısırî, 585/1190 veya 589/1193 tarihinde doğmuş ve hayatının büyük bir bölümünü Mısır'da Eyyûbîler döneminde, diğer kalan bölümünü de Bahriye Memlûkleri döneminde geçirmiştir. İbn Ebi'l-İsba', dönemin siyaset, savaşlar ve benzeri karışıklıklarından uzak durarak ilimle uğraşmayı tercih etmiştir.⁵⁶ Kalkaşendî, onun bedî' alanında *Kitâbu't-tahbîr* adında kapsamlı bir eser kaleme aldığına dikkat çekerken Kâtip Çelebi (1067/1657) ise *et Tahbîr fî ilmi'l-bedî'* adında bir eser yazdığını ve daha sonra bu eseri, *et-Tahrîr* adında başka bir eserle telhîs ettiğini ifade etmiştir.⁵⁷

Hayatının ilk dönemini Mısır'da edebiyat, şiir ve nahiv ilimleriyle uğraşarak geçirmiştir. Daha sonra Şam'a geçerek bazı sultan ve emirlerle arkadaşlık yapmış ve devlet adamları nezdinde önemli bir konum elde edebilmiştir.

Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 26; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 176.

52 Tilimsânî, *Nefhu't-tîb*, II, s. 332.

53 Bkz. Atîk, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi'l-bedî'*, s. 51.

54 Bkz. Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, C. I, Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1340/1922. s. 468.

55 Bkz. Abdulazîm b. Abdulvahîd b. Zâfir İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr fî sinâati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'czi'l-Kur'ân (dîpnot)*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire: Lecnetu İhyâ'î't-Turâsi'l-İslâmî, 1416/1995, s. 693.

56 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 4.

57 Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 468; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 305.

Ardından buradan da ayrılarak hacca gitmiş ve Kur'an ilimleriyle uğraşmaya başlamıştır. Her ne kadar kaynaklarda zikredilmese de İbn Ebi'l-İsba'in gerek Mısır'da gerekse de Şam'da bulunan medreseleri dolaşarak dönemin âlimleriyle bulunduğu tahmin edilmektedir. Onun Kudâme b. Ca'fer'den (ö. 337/948)⁵⁸ etkilendiği açıkça anlaşılmaktadır. İbn Ebî'l-İsba', Kudâme ile karıştırlarının görüşleri arasında mukayese yaparak Kudâme'yi savunmak üzere *el-Mîzân fi't-tercîh beyne kelâmi Kudâme ve husûmih* adında bir eser kaleme almış ancak bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.⁵⁹

Güzel şiirleri de bulunan ünlü Mısır edebiyat âlimi İbn Ebi'l-İsba', 23 Şevval 654/13 Kasım 1256 tarihinde altmış küsur yaşında vefat etmiştir.⁶⁰

1.8.4. Zencânî (ö. 654/1256?)

Abdulvehâb b. İbrahim ez-Zencânî *Kitâbu mi'yâri'n-nuzzâr fi 'ulûmi'l-eş'âr* isimli eserinin üçüncü bölümünde '*bedî' ilmi*' adı altında tüm belâgat konularını ele almıştır.⁶¹ 654/1256-1257 tarihinde vefat eden Zencânî, *el-Mi'yâr fi 'ulûmi'l-belâga, Kitâbun fi'l-arûzi ve'l-kavâfi, Kitâbu metni'l-hâdî, Şerhu Kitâbu metni'l-hâdî ve Tasrîfu'l-'İzzî* olarak meşhur olan *Kitâbu't-tasrîf* gibi eserler kaleme almıştır. Ahmed b. Hasen el-Çârperdî (ö. 746/1346)⁶²

58 Mantık ve felsefe alanında mutekaddimîn fasîh ve belâgatçılardan sayılan Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme Ebu'l-Ferec, aynı zamanda kâtiplik mesleğini de icra etmiştir. Kudâme, 276/889 tarihinde doğmuş ve Abbâsî halifesi el-Muktefi-billâh (ö. 295/908) aracılığıyla Müslümanlığı kabul ettikten sonra *Nakdu's-si'r* isimli eserinin de içinde bulunduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. Kudâme, adeta belâgat ilmiyle eşleşerek bu alanda söylenen atasözlerine konu edinmiş ve 337/948 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, V, s. 191; Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, *Masâdiru'l-mektebeti'l-edebîyye*, I. b., Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992, s. 56.

59 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, ss. 48-49.

60 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, ss. 5-6.

61 Bkz. Abdulvehâb b. İbrahim b. Abdulvehâb ez-Zencânî, *Kitâbu mi'yâri'n-nuzzâr fi 'ulûmi'l-eş'âr (mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, C. I, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1991, s. 21.

62 Ahmed b. Hasan el-Carperdî Fahrüddîn, Tebriz'de ikamet ederdi. Mütedeyyin ve değişik alanlarda bilgi sahibi olan değerli bir âlimdir. Sürekli ilimle uğraşan Çârperdî, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) usûlu'l-fikh alanında yazdığı *Minhâcî* ile İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Tasrifini* şerh etmiştir. Ayrıca Abdulgaffâr b. Abdulkarîm el-Kazvî'nin (ö. 665/1266) yazdığı *Hâvî (el-Hâvî's-sagîr)* isimli eserinin bir kısmını şerh etmiştir. *Keşşâf* üzerinde yazdığı meşhur haşiyeleri de olan Çârperdî, Nâsirüddîn el-Beyzâvî'yi (ö. 685/1286) görmüş ve kendisinden de ilim tahsil etmiştir. Çârperdî, 746/1346 tarihinde Tebriz'de vefat etmiştir. Bkz. Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehâb b. Ali b. Abdulkâfi Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî/Abdulfettah Muhammed el-Hulv, C. IX, I. b., Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964, ss. 8-9.

Şerhu'ş-Şâfiye isimli eserinde, Zencânî'nin sarf ilminde kaleme aldığı Şerhu Kitâbu metni'l-hâdî eserinden çok sayıda nakillerde bulunmuştur.⁶³

1.8.5. Erbîlî (ö. 670/1271-72)

Ali b. 'Usmân el-Erbîlî, 670/1271-72 tarihinde vefat etmiştir. İbn Ebi'l-İsba'in da çağdaşı olan Erbîlî, konusu medih olan ve otuz altı beyitten oluşan bir kaside yazmıştır. Erbîlî, bu kasidenin her beytinde kendi döneminde yaygın olarak kullanılan bedî' sanatlarından birini işlemiştir. Her beytin altında da işlediği bedî'î sanat türünü açıklamıştır. Atîk, bu kasideyi, daha sonra 'Bedî'yyât' olarak bilinecek olan edebî türün ilk teşebbüsü olarak değerlendirmiştir.⁶⁴

1.8.6. Kartâcennî (ö. 684/1285)

İbn Hâzim ve Ebu'l-Hasen olarak da meşhur olan Kartacalı Hâzim b. Muhammed b. Hasen, 608/1211 yılından doğmuştur. Edebiyatçı âlimlerden olan ve şiirler de yazan İbn Hâzim el-Kartâcennî, eğitimini Kartaca ve Mursiye'de görmüştür. Gırnata ve İşbiliye âlimlerinden de dersler alan İbn Hâzim, Ebû Ali eş-Şelevbîn'in (ö. 645/1247)⁶⁵ yanında öğrencilik yapmıştır. O, önce Marakeş'e (Fas'a) daha sonra da Tunus'a göç etmiştir. *Minhâcu'l-bulegâ' ve sirâcu'l-udebâ'* isimli eserinin de içinde bulunduğu telifleri olan İbn Hazm, 684/1285 tarihinde Tunus'ta vefat etmiştir.⁶⁶

63 Merâğî, *Târîhu 'ulûmi'l-belâga*, s. 126.

64 Atîk, *Fî'l-belâgati'l-Arabîyye ilmu'l-bedî'*, ss. 52-53.

65 562/1166 tarihinde İşbiliye'de (İspanya'nın Sevilla ilinde) bir fırıncının çocuğu olarak dünyaya gelen 'Umer b. Muhammed eş-Şelevbîn, dil ve nahiv ilminin büyük âlimlerindedir. İspanyolların *Salobrena* olarak isimlendirdiği ve Endülüs'ün güneyinden yer alan kaleden dolayı kendisine *Şelevbîn* denmiştir. İhtîsâru el-Kadh'da ise bu kalenin sahil tarafında bulunan Gırnata'da yer aldığı belirtilmiştir. Çok sayıda eser kaleme alan, unutkan ve sert karakterli biri olarak bilinen Şelevbîn, 645/1247 tarihinde Sevilla'da vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 62; İbn Sa'îd Ebu'l-Hasan Ali b. Musa, *İhtîsâru el-Kadh'u'l-mu'allâ fi't-târîhi'l-muhallâ*, i.e. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Halil, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: el-Hey'etu'l-âme li şu'uni'l-metabi'i'l-emiriyye, 1378-9/1959, s. 152.

66 Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 159; Kartâcennî, *Minhâcu'l-bulegâ' (mukaddimetu'l-muhakkik)*, ss. 45-71.

1.9. HOCALARI

Zehebî (ö. 748/1348), Bedruddîn b. Mâlik'in, ilmini babasından aldığı- nı belirtirken,⁶⁷ İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679), babasından nahiv, dil ve mantık ilimleri okuduğunu dile getirmiştir.⁶⁸ Tantâvî, Bedruddîn'in babasından okuyarak değişik alanlarda yetiştiğini belirtmiştir.⁶⁹ Ali Ahmed ise onun Dimaşk'ta doğup büyüyen ve burada eğitimini tamamlayan Endülüslü nahivcilerden biri olduğunu belirttikten sonra uzun bir süre babasının yanında eğitimine devam ederek sayılı nahivciler arasına girdiğini de sözlerine eklemiştir.⁷⁰

1.10. ÖĞRENCİLERİ

Zehebî, Bedruddîn b. Zeyd başta olmak üzere bazı ulemanın Bedruddîn'in yanında öğrencilik yaptığını ifade etmiştir.⁷¹ Burada en meşhurlarını kaydetmeyi faydalı görüyoruz.

1.10.1. İbnu's-Savvâf (ö. 715/1315-16)

İbnu's-Savvâf olarak meşhur olan Muhammed b. Abdullâh b. Abdulmun'im b. Rıdvan Ebubekir el-Kinânî el-Mısırî, Bedruddîn b. Mâlik'ten *Şâtibiyye*'yi⁷² rivayet etmiştir. İbnu's-Savvâf, hicrî 715 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir.⁷³

67 Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, LI, s. 283.

68 Bkz. Şihâbuddîn Abdulhayy b. Ahmed ed-Dimaşkî İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut, C. VII, 1. b., Dimaşk/Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1413/1992, s. 696.

69 Bkz. Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, s. 274.

70 Bkz. Ahmed, *el-Endelusiyyûn ve'l-meğâribe*, s. 195.

71 Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, LI, s. 283.

72 Bu eserin ismi, *Hirzu'l-emânî ve vechu't-tehânî fi'l-kirâ'âti's-seb'*dir. Kasım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî tarafından kaleme alındığı için olan *Şâtibiyye* olarak meşhur olmuştur. 538/1144 tarihinde Endülüs Şâtibe'de (Jativa'da) doğan ve kurrâların imamı olan Şâtîbî, hadis, tefsir ve lûgat gibi alanlarda âlim olduğunu göstermiştir. İbn Hallikân (ö. 681/1282), Şâtîbî'ye Buhârî ve Muslim Sahîhleri ile Muvatta okunduğu zaman, bu eserlerin ezberinde olduğundan ilgili nüshalarda bulunan yanlışları düzelttiğini ifade etmiştir. Şâtîbî bu eserle, İbnu'l-Cezerî'nin de (ö. 833/1429) *et-Tahbîr*'de dile getirdiği üzere *et-Teyssîr* isimli eseri, 1173 beyit şeklinde nazma çevirmiştir. Şâtîbî, 590/1194 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, s. 180; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 646.

73 Bkz. Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî ed-Dimaşkî, *Gayetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, C. II, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006, s. 160; Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu'n-Nâzum*, s. 17.

1.10.2. İbnu'l-Vekîl (ö. 716/1317)

İbnu'l-Murehhiil ve İbnu'l-Vekîl olarak meşhur olan Sadruddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Mekkî eş-Şâfîî, 665/1267 tarihinde Dimyat'ta doğmuştur. Değişik âlimlerden farklı alanlarda ilim nakleden İbnu'l-Vekîl, nahiv ilmini de Bedruddîn'den almıştır. Farklı alanlarda uzmanlaşan İbnu'l-Vekîl, 716/1317 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.⁷⁴

1.10.3. İbnu'z-Zemlekânî (ö. 727/1327)

Halk arasında *İbn Hatibi Zemelukâ*⁷⁵ olarak da bilinen ve İbnu'z-Zemlekânî olarak meşhur olan Kemâluddîn Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Ali b. Abdulvahid el-Ensârî eş-Şâfîî, 666/1268 tarihinde doğmuştur. Fıkhî, Tâcuddîn el-Fezârî (ö. 690/1291), usûlü, Bahâuddîn b. Zekî ve Safiyyi'l-Hindî (ö. 715/1315), nahvi ise Bedruddîn b. Mâlikten öğrenmiştir. Bir süreliğine hazine, maliye ve sağlık gibi işlere de bakmıştır. Âdiliyyetu's-suğrâ ve Turbetu Ümmi's-Sâlih'te ders vermiştir. Daha sonra Şâmiyyetu'l-Berrâniyye, Zâhiriyyetu'l-Cevvâniyye, Âdrâviyye, Ravahiyye ve Mesrûriyye medreselerinde de dersler vermiştir. Medresede ders vermek üzere göreve başladığı zaman 19 yaşında olan İbnu'z-Zemlekânî, 24 yaşında isteği dışında Halep kadılığına getirilmiştir. Burada Sultâniyye, Seyfiyye, Asrûniyye ve Esediyye medreselerinde ders vermiştir.⁷⁶ 27 yaşındayken Halep'ten Dımaşk'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Nasır (ö. 741/1341), onu Dımaşk Kadısı olarak görevlendirmek amacıyla Mısır'a çağırmıştır. O, Kahire'ye ulaşmadan 16 Ramazan 727/1327 tarihinde Belbîs'te vefat etmiştir.⁷⁷

1.10.4. Bedruddîn b. Cemâ'a (ö.733/1333)

Bedruddîn Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî, 639/1241 tarihinde Hama'da doğmuştur. Çok kişiden ilim almakla beraber ilminin büyük bir kısmını Kahire'de Kadı Takiyyuddîn b. Rezîn'den (ö. 680/1281) almıştır. Nahiv ilmini Cemâluddîn b. Mâlik'in yanında oku-

74 Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, ss. 74-76.

75 Zemlekân, Dımaşk (Şam) Guta'da bir köydür. Şam halkı, bu köye *Zemelukâ* der. Bkz. Kemâluddîn Abdulvahid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî, *et-Tibyân fî 'ilmi'l-Beyân el-mutli'alâ i'câzi'l-Kur'ân (Mukaddime)*, thk. Ahmed Matlûb/Hadîce el-Hadîsî, 1. b., Bağdat: Matba'atu'l-âni, 1383/1964, s. 10.

76 Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, s. 140.

77 Bkz. Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, IV, s. 75.

muştur. 687/1288 tarihinde Kudüs kadılığına getirilmiştir. 690/1291 tarihinde Mısır bölgesi kadılığına getirilmiştir. Mısır'da Kadılık görevi yanında Meşihatü's-şuyûh görevini de yürütmüştür. Daha sonra Dımaşk'a getirilerek Dımaşk'ın kadılık, meşihatü's-şuyûh ve hitâbet görevlerini üstlenmiştir. Bu görevlerden sonra tekrar Mısır kadılığına getirilmiştir. Fakat Melik Nasır, Kerek'ten dönünce İbn Cemâ'a'yı bu görevden almıştır. Bir yıl sonra tekrar görevine iade edilen İbn Cemâ'a, 727/1327 tarihinde gözlerini kaybettiğinden kadılık görevinden alınmıştır. İlim erbabı, kendisinden istifade etmek ve feyiz almak amacıyla yaklaşık altı yıl onu ziyaret etmiştir. 733/1333 tarihinde doksan dört yaşında vefat etmiştir.⁷⁸

İbnu'l-İmâd, Bedruddîn'in Baalbek'te kısa bir süre kaldıktan sonra Dımaşk'a döndüğü, babasının vefatından sonra göreviyle meşgul olduğu ve kendisinden ders alanların arasında Kadı Bedruddîn b. Cemâ'nin de olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Es'ad (ö. 1432/2011)⁸⁰ da Dımaşk'ta kendisinde öğrencilik yapanlardan birinin de Kadı Bedruddîn b. Cemâ'a olduğunu dile getirmiştir.⁸¹

1.10.5. Necmuddîn el-'ibâdî (d. 641/1244)

641/1244 tarihinde doğan Ya'kûb b. Yûsuf b. Kasım b. el-Hasîn b. Avd el-Ensârî el-Hazrecî el-'İbâdî Ebû Yûsuf el-Mâlikî en-Nahvî Necmuddîn, Bedruddîn b. Mâlik'ten, babası tarafından yazılan *Teshîl*'i okumuştur.⁸²

1.10.6. Bedruddîn b. Zeyd (ö.?)

Zehebî, Bedruddîn b. Mâlik'in Baalbek'te olduğu dönemde bir grup kişinin kendisinden ders aldığı ve bunlardan birinin de Bedruddîn b. Zeyd

78 Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, ss. 184-186.

79 Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VII, s. 696.

80 Tam adı, *Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim el-Es'ad* olan Abdulkerim, 1930 tarihinde Filistin'in Nablus ilinin Burka köyünde fakir bir ebeveyn çocuğu olarak Dünya'ya gelmiştir. Hayatı boyunca fakirlik, yokluk ve borçlarla uğraşmıştır. Tüm maddi sıkıntılara rağmen okuyarak son dönemin önemli Arap dil âlimleri arasına yer almıştır. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'da değişik okul ve Üniversitelerde görev yapan Abdulkerim, *el-Vasît fî târihi'n-nahvi'l-Arabî* isimli eserin de içinde bulunduğu çok sayıda eser kalem almıştır. Kalp ve şeker hastalıklarından dolayı yatağa mahkûm olduktan sonra seksen yaş civarında 1432/2011 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Gâde bint Salih el-Harbî, *Abdulkerim el-Es'ad ve cühûduhu'n-Nahviyye ve ş-sarfiyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Buraydah/Suudi Arabistan: el-Kasım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1438/2017, ss. 24-28.

81 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

82 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 351; Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu'n-Nâzım*, s. 17.

olduğunu belirtmiştir. Safedî ile Suyûtî de bu bilgiye yer vermişlerdir.⁸³ Muhammed İbrahim Necât'ın da belirttiği üzere kaynaklarda Bedruddîn b. Zeyd ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.⁸⁴

1.11. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Zehebî, Bedruddîn b. Mâlik'in, âlim, akıllı ve kıvrak zekâlı biri olduğuna dikkat çekmiştir. Nahiv, me'ânî, beyân ve mantık ilimlerinde otorite olmakla beraber fıkıh ve usûl gibi diğer disiplinlerde de derin bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Babasının vefatından sonra Dımaşk'a yerleşerek görevini üstlendiğini söyleyen Zehebî, Bedruddîn b. Mâlik'in, zekâ, münâzara ve doğru kavrayış yönünde de olağanüstü bir şahsiyete sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Arapça, me'ânî ve bedî' ilimlerinde de meşhur eserler kaleme aldığını dile getirmiştir.⁸⁵

Tâcuddîn es-Subkî (771/1369), "Bedruddîn b. Mâlik'in alanı nahiv ilmi olmakla beraber me'ânî, beyân ve mantık gibi diğer ilimlerde de uzman olan zeki bir şahsiyettir" diye tanımlamıştır.⁸⁶

Tantâvî, Bedruddîn'in keskin zekâlı olarak yetiştiğini ve farklı alanlarda uzmanlaşarak yetkin olduğunu belirtmiştir. O, bununla beraber Bedruddîn'in kötü arkadaşlar edinmesi sebebiyle babası tarafından Baalbek'e gönderildiği kaydetmiştir.⁸⁷

Bedruddîn b. Mâlik, erken yaşlarından itibaren babasından nahiv, mantık ve lügat derslerini almıştır. Babasının vefatı üzerine Dımaşk'a çağırılmış ve onun görevini üstlenmiştir. Burada da görevini sürdürürken uygunsuz kimselemlerle arkadaşlık yapmayı ve eğlence düşkünlüğünü terk etmemiştir. Bununla birlikte eserler yazmaya da devam etmiştir. Sağlam bir akıl, düzgün bir hafıza ve güçlü bir şahsiyete sahip olduğu, farklı bilim dallarıyla ilgilendiği, genelde Arap dil ilimleri özel de ise babasının kaleme aldığı eserler üzerine yazdığı şerhlerle alana derin vukûfiyetini gözler önüne sermiştir.⁸⁸ Bununla birlikte

83 Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LI, 283; Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, 165; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225.

84 Bkz. Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu'n-Nâzım*, s. 17.

85 Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LI, s. 283.

86 Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, VIII, s. 98.

87 Bkz. Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, s. 274.

88 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

derin Arapça bilgisini babasının eserlerine şerh yazmaya hasrettiği için eleştirilmekten de uzak kalmamıştır.⁸⁹

Vefatına kadar babasından uzak yaşamak zorunda kalmasının hatta vefatı esnasında yanında olamamasının Bedruddîn'de yoğun bir baba hasreti bıraktığı düşünülebilir. Belki de bütün vaktini babasının eserlerinin şerhlerine ayırmış olmasının altında yatan sebep budur.

Alanında ne kadar derin bilgiye sahip olduğunu ifade etmesi açısından Safedî'nin nakli dikkate değerdir. Bu nakle göre Keşşâf'tan ders yapmakta olan Şemsuddîn el-Eykî'nin (ö. 697/1298)⁹⁰ meclisine Bedruddîn de iştirak eder. Dersi oldukça uzatan Eykî, Bedruddîn'e neden hiç konuşmadığını sorunca o, Eykî'ye hitaben "Konuşmaya başladığım andan itibaren şu ana kadar otuz bir adet yanlıştı saydım" diyerek cevap verir.⁹¹

Yine Safedî'nin nakline göre, Bedruddîn, nazımla ilgili olan arûz, nahiv, me'ânî, beyân ve bedî' gibi ilimlerde onca derinliğine rağmen hayatı boyunca tek bir beyit bile nazmedememiştir. Bir arkadaşından içinde şiir bulunan bir mektup aldığı anda kendisi de nazım olarak cevap vermek istemiş ve evine kapanarak sabahtan ikinci vaktine kadar uğraşmasına rağmen tek bir beyit bile yazamamıştır.⁹²

Bedruddîn b. Mâlik, Ebû Çelenk'in (700/1300)⁹³ Kâdılkudât Şemsuddîn Ahmed b. Hallikân (ö. 681/1282) hakkında söylediği

فِي جَنَّةٍ قَدْ فَنَّحَتْ أَبْوَابَهَا   اللَّهُ يُسْتَأْنُ حَالِنَا دَوْحَهُ
قَاضِي الْفُضَاةِ فَنَّقَشَتْ أَذْنَابَهَا   وَالْبَابُ تَحْسِبُهُ سَنَابِيرًا رَأَتْ

"İçindeki büyükçe bir ağacın altına konduğumuz bu bahçe, kapılarını bize açan gerçek anlamda bir cennettir. (Oradaki) Ban (sorkun) ağaçlarını, Kadı'l-kudatı gördükleri için kuyruklarını yukarıya dikmiş kediler zannedersin"

89 Bkz. Özbalıkçı, "İbnu'n-Nazım", s. 168.

90 Tam adı, Şemsuddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebubekir el-Fârisî'dir. Fıkıh ve tasavvuf-ta yetkin olan Eykî, Dimaşk'a gelerek Gazâliyye medresesinde ders vermiştir. İbn Hâcib'in mantık alanında yazdığı *Muhtasar* isimli eserini şerh etmiştir. Daha sonra Mısır'a giderek buradaki *Meşîhatu's-şuyûh* görevini üstlenmiştir. Burada sûfîlerin hakkında yaptığı konuşmalardan dolayı Mısır'ı terk ederek tekrar Dimaşk'a dönmüştür. Yetmiş yaşında 697/1298 tarihinde Dimaşk Mizze'de vefat etmiştir. Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb* VII, s. 767.

91 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I. s. 166.

92 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I. s. 165.

93 Meşhur bir şair olan Ebû Çelenk Ahmed el-Halebî, 700/1300 tarihinde Halep'te Moğollar tarafından öldürülmüştür. Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb* VII, s. 795.

bu beytin, belâgat ilimleri açısından ihtiva ettiği bilgiler hakkında bir risale telif edecek kadar bilgiye sahip olmasına rağmen bir beyit bile nazmedememe kabiliyetsizliğini dile getiren Safedî, baba ile oğul arasında bu konudaki zıtlığa vurgu yaparak bu durum karşısındaki şaşkınlığını gizleyememiştir.⁹⁴

İlgili kaynaklarda Bedruddîn b. Mâlik'in sosyal bir kişiliğe sahip olduğu, eğlenceyi sevdiği ve nüktedân bir karakter olduğu nakledilmektedir.⁹⁵ Bu meyanda Safedî, Şihâbuddîn el-Kâtib'in (ö.725/1326)⁹⁶ kendisine Bedruddîn ile Emir Alemuddîn (ö. 699/1300)⁹⁷ arasında geçen inanılması zor bir olayı anlattığını ama kendisinin bunu zikretmeyi uygun görmediğini ifade ederek imalı bir göndermede bulunur ve başka kaynaklar tarafından da kendisine Bedruddîn hakkında benzer hikâyelerin anlatıldığını ekler.⁹⁸

Safedî'nin imalı şekilde işaret ettiği hususu Muhammed Es'ad, muhtemelen Zehebî'nin nakillerine dayanarak daha açık bir şekilde dile getirir. Bu kapsamda Es'ad, onun sapık cinsel temayüllere sahip kişilerle arkadaşlık yaptığı için babası tarafından uzaklaştırıldığını kaydeder. Böylece o, Bedruddîn'in Baalbek'e yerleşerek tedrise devam etmesini bu gerekçeye bağlar.⁹⁹ Oysa babası tarafından Baalbek'e gönderilme hususu, Safedî başta olmak üzere ilgili kaynaklarda aralarında çıkan bir anlaşmazlığa dayandırılmaktadır.¹⁰⁰

Yâfi'î (ö. 768/1367), Bedruddîn hakkında tabakât kitaplarındaki çelişkili ifadelere dikkat çekerek bazı kaynaklarda, takva sahibi ve zahid olarak tavsif

94 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I. 165/VI. S. 170.

95 Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, LI, 283-284; Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, s. 165; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VII, s. 696.

96 Şihâbuddîn Mahmud b. Süleyman Ebu's-Senâ' Kâtibu siri'l-Hanbelî, aslen Halepli olan Şihâbuddîn daha sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. Bedruddîn b. Mâlik'in babası İbn Mâlik'in öğrencilerindendir. Estetik ve güzel bir yazıya da sahip olan Şihâbuddîn, ücret karşılığı da yazılar yazmıştır. 725/1325 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, s. 124.

97 Emir Alemuddîn Sencer Ebû Musa ed-Devâdârî el-Berlî el-Türkî, Büyük bir emir olmakla beraber aynı zamanda âlim ve hadisçidir. 620 küsur yıllarında doğmuştur. 640 civarında da Türkiye'den gelmiştir. Zarif, heybetli, büyük yüzlü, az sakallı, küçük gözlü, orta boylu, şekil ve ahlak yönünde de güzel, iyi bir at binicisi, cesaretli, dindar, hayır sever, bilgili, değerli, yazısı güzel ve hafız olan bir şahsiyettir. 699/1300 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, XV. ss. 290-291.

98 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

99 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 206.

100 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

edilen Bedruddîn hakkında Zehebî tarafından yapılan ahlaksız kişilerle yakın ilişkisine dair rivayetlerin çelişkili olduğunu dile getirir ve takva ile kötü ahlakın bir arada bulunamayacağını vurgular. Yine de Zehebî'nin alanında bir otorite olduğundan hareketle, böyle bir durum varsa bile Zehebî'nin bunu bu kadar açık ifade etmemesi gerektiğini söyler.¹⁰¹

Bedruddîn'in nahiv ile ilgili görüşlerine dair yüksek lisans tezi hazırlamış olan Necâh İbrahim ise Bedruddîn hakkındaki olumsuz rivayetlerin akranlar arasında yaşanan rekabet ve kıskançlıktan kaynaklanmış olabileceğine dikkat çeker.¹⁰²

Bedruddîn b. Mâlik'in ölümüne Dımaşk halkının son derece üzülmeye, Necâh'ın bu düşüncesinde haklı olabileceğini göstermektedir. Zira bu üzüntü, Bedruddîn b. Mâlik'in halk tarafından sevildiğini göstermektedir. Hâlbuki insanlar kendi gelenek ve kültürlerine aykırı davranan kişileri sevmezler. Bu da Bedruddîn'in bahsedilen şekilde bir durumun olmadığını teyit etmektedir.

1.13. MEZHEBİ

Safedî, Bedruddîn b. Mâlik'in ¹⁰³(وَأَمْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ) âyetinde geçen 'bâ' harf-i cerrinin manasını Şafiîlerin anlayışına uygun olarak tefsir etmesinden hareketle, Şafiî mezhebinde olduğunu belirtirken¹⁰⁴ İsmail Paşa ise (ö. 1339/1920), Malikî mezhebinde olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁵

Neccâr, kaynaklardaki çelişkili ifadelerle dikkat çekerek İsmail Paşa'nın görüşünü isabetsiz bulmuştur. O, İsmail Paşa'nın yanılığını ise İbn Mâlik'in Endülüs'te Mâlikî mezhebi müntesibi olmasına rağmen Doğuya geldiğinde Şafiî mezhebine intisap etmiş olmasını dikkate almamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Böylece Neccâr, İsmail Paşa'nın, Bedruddîn b. Mâlik'in da babasının mezhebi müntesibi olarak düşündüğünü aktarmıştır.¹⁰⁶

101 Bkz. Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân*, IV, 153; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LI, 283-284; Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzim*, s. 3.

102 Bkz. Necâh Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu'n-Nâzim*, s. 13.

103 el-Mâide 5/6.

104 Bkz. Selâhaddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Gaysu'l-muscem fî şerhi Lâmiyyeti'l-acem*, C. I, 1. b., Kahire: el-Matba'atu'l-Ezheriye el-Mısriyye, 1305/1888, s. 65.

105 Bkz. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn esmau'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, C. II, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 1951, s. 135.

106 Bkz. Neccâr, *Şerhu Mulhati'l-irâb*, s. 32.

Biz burada İsmail Paşa'nın görüşünün isabetli olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü Yahya b. Hamza el-Alevî, *Tırâz* isimli eserinin mukaddimesinde faydalandığı kaynakları açıklarken *İbn Serrâc el-Mâlikî'nin el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserini de dile getirmiştir.¹⁰⁷ Alevî'nin Bedruddîn'i, *el-Mâlikî* diye anması, İsmail Paşa'nın görüşünü destekler mahiyettedir. Söz konusu âyette geçen harf-i cerrin, Bedruddîn tarafından Şafiilerin anlayışına uygun olarak açıklanması, Safedî'nin görüşü için yeterli bir kanıt olamaz. Çünkü yazarın içinde yaşadığı toplum Şafii mezhebine mensup olduğu için söz konusu harf-i cerri, Şafii mezhebine uygun tefsir etmiş ihtimali de vardır.

1.14. ESERLERİ

Bedruddîn b. Mâlik'in belâgat, nahiv, sarf, arûz, mantık ve usûl gibi değişik alanlarda eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Burada eserleri, “matbû”, “mahtût”, “günümüzde bulduklarına dair bilgi sahibi olmadıklarımız” ve “diğer eserleri” olmak üzere dört başlık halinde ele alınacaktır.

1.14.1. Matbû' Eserleri

Bedruddîn b. Mâlik'in kaleme aldığı eserlerin bir kısmı, günümüzde yayınlanmıştır. Söz konusu eserlerin yazara aidiyetlerini tespit ettikten sonra muhakkikleri, yayınevleri, yayın yerleri ve yayın tarihleri verilecektir.

1.14.1.1. *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*

Çalışmamızın konusu olması münasebetiyle eser hakkında detaylı bilgiler, üçüncü bölümde verilecek ve eser hakkında gerekli analizler yapılacaktır.

¹⁰⁷ Alevî, *et-Tırâz*, I, s. 4.

1.14.1.2. Şerhu'l-Elfiyye

Subkî (ö. 771/1369), Suyûtî, Taşköprizâde (ö. 968/1561)¹⁰⁸, İbnu'l-İmâd, Ziriklî ve Kehhâle gibi âlimler, Bedruddîn b. Mâlik'in babasının *Elfiyye* isimli eserine bir şerh kaleme aldığı belirtilmiştir.¹⁰⁹

İbn Kesîr, bu şerhin hoş, zarif ve değerli olduğunu ifade etmiş ve *Elfiyye*'ye yazılan şerhler arasında en güzeli ve en faydalısı olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

İbn Kesîr'in aksine Tilimsânî (ö. 1041/1632), Bedruddîn b. Mâlik'in en önemli eserlerinden olan bu şerhin oldukça muğlak ve anlaşılabilir olmadığını iddia etmiştir. Tilimsânî, anlaşılabilirlik açısından bu şerhin, Radî'nin (ö. 686/1288'den sonra) *Kâfiyye*'ye yazdığı şerh ile benzetildiğine de dikkat çekmiştir.¹¹¹

İbn Cemâ'a (ö. 819/1416),¹¹² talebelerine Bedruddîn b. Mâlik'in bu şerhini okuturdu. Ayrıca kendisi de ona, *el-Mus'if ve'l-mu'in fi şerhi İbni'l-mu-sannif Bedruddîn* ismiyle bir şerh yazmıştır.¹¹³

108 Taşköprizâde nisbesiyle anılan Muslihuddîn Mustafa Efendi'nin oğludur. 901/1495 tarihinde Bursa'da doğmuştur. Ankara, İstanbul ve Bursa medreselerinde eğitimini tamamladıktan sonra değişik tarihlerde dönemin önemli medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bursa'da kadılık görevinden sonra 958/1551 tarihinde İstanbul kadısı olmuştur. *Miftâhu's-sa'âde* ve *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye* eserleri başta olmak üzere çok sayıda önemli eserler yazmıştır. *Miftâhu'l-'ulûm*'a da bir şerh kaleme alan Taşköprizâde, 968/1561 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yûsuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, s. 151; Zencir, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 238.

109 Bkz. Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, VIII, s. 98; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm*, C. I, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985, s. 180; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, VII, s. 697; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, III, s. 655.

110 Bkz. İmâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Umer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. XIII, s. 7. b., Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1408/1988, s. 313.

111 Bkz. Tilimsânî, *Nefhu'l-tîb*, II, s. 234.

112 Tam adı, Muhammed b. Ebî Bekir Ebû Abdullâh İzzuddîn'dir. Köken olarak Hamalı olan İbn Cemâ'a, 749/1348 tarihinde Kızıldenizin sahilinde bulunan Yenbû'da doğmuştur. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Nazıru'l-ceyy, İbn Haldun, Subkî kardeşler olan Bahâuddîn ve Tâcu'ddîn ile Serrâc el-Bulkînî gibi dönemin önemli isimlerinden dersler almış ve değişik on beş alanda yetkin olmuştur. İbn Cemâ'a döneminde veba hastalığı salgını yayılmıştır. Bundan dolayı arkadaşlarına hamamlara girme yasağı getirmiştir. İbn Cemâ'a, vebanın bittiğini düşünerek hamama girmiş, çıktığında vebaya yakalanarak 819/1416 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, III, 167-168; Es'ad, *el-Vasît*, ss. 218-219; Ebû Abdullâh İbn Cemâ'a, *İ'ânetu'l-insan 'alâ ihkâmi'l-lisân*, thk. Riyad Mensî el-İsâ, Kuveyt: Mecelletu Va'yi'l-İslâmî, 1438/2017. s. 16.

113 Bkz. İbn Cemâ'a, *İ'ânetu'l-insan*, s. 14; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru'l-tâli 'bi mehâsini men be'de'l-karni's-sâbi*, C. II, Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930, s. 148.

Bu şerhin isimlerinden olan *Şerhu'l-Elfiyye ile Şerhu'l-Hulasa*, İsmail Paşa el-Bağdadî tarafından iki ayrı esermiş gibi sunulurken¹¹⁴ *Kehhâle de ed-Durretu'l-mudî'e fi şerhi'l-Elfiyye* ile *Şerhu'l-Elfiyye* isimli şerhleri, ayrı eserler olarak zikretmiştir.¹¹⁵

Brockelmann, İbn Mâlik'in *Elfiyye* isimli manzûmesine yazılmış şerhleri açıklarken oğlu Bedruddîn'in bu esere yazdığı şerhin isminin, *ed-Durretu'l-mudî'e* olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Es'ad ise eserin, *Şerhu İbni'n-Nâzim* adıyla meşhur olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

Konuyla ilgili bahsi geçen kaynaklara bakıldığı zaman *Şerhu'l-Hulasa*, *Şerhu'l-Elfiyye*, *ed-Durretu'l-mudî'e fi şerhi'l-Elfiyye* ve *Şerhu İbni'n-Nâzim* gibi isimlerin, aynı eser için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eseri tahkik eden Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd da şerhe yazdığı mukaddimesinde *ed-Durretu'l-mudî'e fi şerhi'l-Elfiyye* eserinin, *Şerhu'l-Hulasa* ve *Şerhu İbni'n-Nâzim* olarak da bilindiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Tantâvî, bu şerhin büyük ihtimalle *Elfiyye* üzerine yazılan ilk şerh olduğunu ve bu münasebetle daha sonra yazılan şerhlere yol göstererek şârihlere öncülük yaptığını belirtmiştir. Bedruddîn'den sonra *Elfiyye* manzûmesini şerh edenler, kendisinden alıntılar yapmış ve şerhinde bulunan bilgileri açıklamaya ilgi duymuşlardır. Bedruddîn'in şerhi, *Elfiyye* üzerine yazılan şerhler arasında ayrı bir yer edinerek yazarına "Şârih" unvanını kazandırmıştır. Böylece bunca şerhler varken *Şârih* dendiğinde Bedruddîn b. Mâlik akla gelmektedir. O, söz konusu şerhte sık sık babasını eleştirmiştir. Fakat kendinden sonra babasının yazdığı *Elfiyye* eserini şerh edenlerden İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn Akîl (ö. 769/1367) ve Uşmûnî (ö. 900/1495) gibi âlimler, babasına yaptığı bu yersiz eleştirilerinden dolayı Bedruddîn b. Mâlik'i haksız görmüşlerdir. Bedruddîn'in şerhinde bazı tahrif edilmiş istişhâdlar mevcuttur. Bununla beraber kendisinden sonra gelen bazı şârihler de bu istişhâdlardan alıntı yapmışlardır. Bazı durumlarda da muhdes şiirleri delil olarak gösterebilmiştir. Bedruddîn'in yazdığı şerh, zor anlaşılır bir

114 Bkz. Bağdadî, *Hediyyetu'l-ârifin*, II, s. 135.

115 Bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, III, s. 655.

116 Bkz. Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr, C. V, 5. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1959, s. 278.

117 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, ss. 206-207.

118 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzim (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

şerh olduğundan üzerine Aynî (ö. 855/1451), Suyûtî, Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve İbn Kâsım el-Abbâdî (ö. 994/1586) gibi âlimler tarafından çok sayıda haşiyeler yazılmıştır.¹¹⁹

Bu eser, *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd tarafından tahkik edilerek 1420/2000 tarihinde Beyrut'ta Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından yayımlanmıştır.¹²⁰

Yurt dışında Necât, *Menhecu İbnu'n-Nâzım ve mezhebuhu'n-nahviyye min hilâli şerhihi 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*; yurt içinde ise Çakır, *Elfiyye Şerhi Özelinde İbnu'n-Nâzım'ın Arap Dili Algısı* isimli çalışmalarıyla bu eseri incelemişlerdir.¹²¹

1.14.1.3. Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl

Suyûtî, Taşköprizâde, Kâtip Çelebi, İbnu'l-'imâd ve Brockelmann gibi âlimler, Bedruddîn b. Mâlik'in, babasının sarf ilminde yazdığı *Lâmiyyetu'l-ef'âl* ya da *el-Miftâh fî ebniyyeti'l-ef'âl* adıyla bilinen *Lâmiyye* isimli eserine bir şerh kaleme aldığını belirtmişlerdir. Taşköprizâde, Bedruddîn'in, bu şerhi tamamlamadığını dile getirirken Kâtip Çelebi, bu şerhin muhtasar bir eser olduğunu ifade etmiştir.¹²²

Bağdâdî ile Ziriklî, şerhin adının *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* olduğunu belirtmişlerdir.¹²³ Brockelmann, bu şerhin, 6661 Berlin (Almanya), 884/4 Leipzig (Almanya), 51/2 Kahire (Mısır), 4119/1 Paris (Fransa), 16/1 ve 139/2 el Escorial 2 (İspanya), 2091/20 Bankipor (Hindistan), 14/1 Cezayir, 160/1-Rakam:1514 Patne (Hindistan) Kütüphanelerinde bulunduğunu ve yayımlandığını belirtmiştir.¹²⁴ Berekât ise bu şerhin 3 numaralı kayıtla Dâru'l-Kutub'da da bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁵

119 Bkz. Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, ss. 274-275; Es'ad, *el-Vasît*, ss. 206-207.

120 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, s. 1.

121 Bkz. Muhammed İbrahim, *Menhecu İbnu'n-Nâzım*; Çakır, *Elfiyye Şerhi Özelinde İbnu'n-Nâzım'ın Arap Dili Algısı*.

122 Bkz. *Suyûtî, Buğyetu'l-vu'ât* I, 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 180; Hacı Hâlîfe, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1536; İbnu'l-'imâd, *Şezerâtu'z-zehab*, VII, 697; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, ss. 291-292.

123 Bkz. Bağdâdî, *Hediyyetu'l-ârifin*, II, 135; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

124 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, ss. 291-292.

125 Bkz. İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid (temhîd)*, ss. 29-30.

Bedruddîn'in bu eserinde, Dr. W. Volck tarafından Profesör Dr. Kellgren'in el yazısı esas alınarak gereken düzeltmeler yapılmış ve 1864 tarihinde St. Petersburg'da yayınlanmıştır.¹²⁶

Baba İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı *et-Ta'rif bi darûriyyi't-tasrif* isimli eserine İbn İyâz tarafından yazılan şerhi tahkik eden Hadi Nehr ile Hilâl Naci, İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* adlı eserinin, oğlu Bedruddîn'in şerhi ve Oryantalist Falk'in tahkiki ile 1866 tarihinde Leipzig'de yayınlandığını ifade etmişlerdir. Söz konusu muhakkikler, Husâm Sa'îd en-Nu'aymî'nin, herhangi bir yazma esere müracaat etmeden 1972 tarihinde Bağdat'ta İslami İlimler Fakültesi Dergisinin dördüncü sayısında bu eseri tekrar yayınlandığını dile getirmişlerdir. Aynı muhakkikler, bu eserin Naci Hilâl, tarafından eski bir yazma esere dayanmak suretiyle bilimsel bir şekilde tahkik edilerek 1999 tarihinde Bağdat'ta Mevrid dergisinde yayınlandığını da sözlerine eklemişlerdir.¹²⁷

İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağînî, bu eseri, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle tahkik ederek 2006 tarihinde Kahire'de neşretmiştir.¹²⁸ Ayrıca bu eser, 2010 tarihinde *Şerhu Bedriddîn 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle Kahire ve San'a'da yayınlanmıştır.¹²⁹

1.14.1.4. Zubdu'l-akvâl fî şerhi Kasîdet-i ebniyeti'l-ef'âl

Kehhâle Bedruddîn b. Mâlik'in eserlerini sayarken *Zubdu'l-akvâl fî şerhi Kasîdet-i ebniyeti'l-ef'âl* adında bir esere de yer vermiştir. Fakat eserle ilgili herhangi bir malumata değinmemiştir.¹³⁰

Kehhâle dışında kimsenin bu esere değinmemesi, Kehhâle'nin de *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* isimli eserine yer vermemesine bakılırsa yazara nispet edilen *Zubdu'l-akvâl fî şerhi Kasîdeti ebniyeti'l-ef'âl* ile *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* adındaki eserlerin aynı olabileceğini düşünülebilir. Bu münasebetle bu eseri de “matbû‘ eserler başlığı” altında ele aldık.

126 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, thk. W. Volck, St. Petersburg: Der Akademic Vorgelegt, 1864.

127 Bkz. Huseyn b. Bedr b. İyâz, *Şerhu et-Ta'rif bi darûriyyi't-tasrif li İbni Mâlik (mukaddimatu'l-muhakkik)*, thk. Hadi Nehr-Hilâl Naci, Amman: Dâru'l-Fikir, 1422/2002, s. 12; Hilâl Naci, “Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl li İbni Mâlik”, *el-Mevrid dergisi*, S. 4 (1999), ss. 76-96.

128 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*.

129 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Bedriddîn 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl*, Kahire: Dâru 'Umer b. Hattab / San'a: Mektebetu'l-İmâmi'l-Vâzi'î, 1431/2010.

130 Bkz. *Kehhâle, Mu'cemu'l-muellifîn*, III, s. 655.

1.14.2. Mahtût Eserleri

Bedruddîn b. Mâlik'in eserlerinin büyük çoğunluğu hâlâ yazma halindedir ve kütüphanelerin raflarında tahkik edilip yayınlanacağı zamanı beklemektedir. Burada söz konusu eserlerin isimleri verilerek hangi kütüphanelerde bulduklarına değinilecektir.

1.14.2.1. *Ravzu'l-ezhân fî'l-me'ânî ve'l-beyân*

Bu eserin ismi kaynakların bir kısmında *Ravzu'l-ezhân*¹³¹, diğer kısmında ise *Ravzu'l-ezhâr* olarak geçmektedir.¹³² Suyûtî eserin ismini *Ravzu'l-ezhân fî'l-me'ânî* olarak kaydetmiş, Ziriklî de bu kaydı aynen kullanmıştır.¹³³

Brockelmann bu eserin adını *Ravzu'l-ezhân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân* olarak zikrederek eserin Leiden kütüphanesinde (Hollanda) 315 kayıt numarasıyla mevcut olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

Matlûb (ö. 1439/2018), bu eserin aslında *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünün muhtasarı olduğuna dikkat çekmektedir.¹³⁵ Ayrıca Matlûb bu eserin halen Leiden kütüphanesinde mevcut olduğunu vurguladıktan sonra eserin bir yazma nüshasını elde ettiğini ancak içinde eksikliklerin bulunduğunu dipnot olarak kayda geçmiştir.¹³⁶

1.14.2.2. *Şerhu Mulhati'l-i'râb*

Bu eser, Harîrî'nin (ö. 516/1122) nahiv ilminde yazdığı *Mulhatu'l-i'râb* adlı manzûmesine yazılan şerhlerden birisidir.¹³⁷ Klasik kaynaklar eserin ismine yer vermekle birlikte muhtevası konusunda bilgi vermemektedir.¹³⁸

Brockelmann, söz konusu şerhin nüshalarından biri 320 kayıt numarasıyla Vatikan III, biri 6510 kayıt numarasıyla Berlin (Bir bölümü kime ait

131 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

132 Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 469; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180.

133 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 225; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

134 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 296.

135 Bkz. Ahmed Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu'l-Telhîs*, 1. b., Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1387/1967. ss. 92-503.

136 Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu'l-Telhîs*, s. 92.

137 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1817.

138 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 180; Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifîn*, II, s. 135.

olduğu belirtilmemiştir), diğer bir nüshanın ise 2/229 kayıt numarasıyla Co-ta'da bulunduğunu kaydetmiştir.¹³⁹

1.14.2.3. *Gâyetu't-tullâb fî ma'rifeti'l-i'râb*

Ulaşabildiğimiz tabakât kitaplarında Bedruddîn b. Mâlik'e atfedilen *Gâyetu't-tullâb fî ma'rifeti'l-i'râb* adında bir esere rastlamadık. Bununla birlikte Brockelmann, bu eserin yazarımıza ait olup olmadığı konusunda şüphesini dile getirdikten sonra Beril'de 180 ve 353 kayıt numaralarıyla iki ayrı nüshanın mevcut olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰

1.14.3. Günümüzde Bulduklarına Dair Bilgi Sahibi Olmadığımız Eserleri

Bedruddîn b. Mâlik tarafından kaleme alındığı tespit edilen ancak günümüze ulaştığına dair bilgi sahibi olmadığımız eserler de bulunmaktadır. Biz burada söz konusu eserlerin yazara aidiyetlerini tespit etmekle yetineceğiz.

1.14.3.1. *Tetimmetu'l-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*

Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn* isimli eserinde Bedruddîn b. Mâlik'in eserlerini sayarken *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* ve *Tetimmetu'l-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'i iki ayrı eser şeklinde vermiştir.¹⁴¹

Hedyyetu'l-ârifîn dışındaki kaynaklarda *Tetimmetu'l-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Muhammed Bâsil de bu duruma dikkat çekerek *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* ile *Tetimmetu'l-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserlerinin aynı olabileceğini belirtmiştir.¹⁴² Ancak Bedruddîn'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'a bir tetimme yazmış olabileceği ihtimal dâhilinde olduğunu düşünüyoruz.

1.14.3.2. *Telhîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid*

Kehhâle, Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı eserleri açıklarken listenin sonunda *Telhîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid* diye bir eserin adını da vermiştir. Fakat Kehhâle, söz konusu eserle ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.¹⁴³

139 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 153.

140 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 296.

141 Bkz. Bağdâdî, *Hedyyetu'l-ârifîn*, II, s. 135.

142 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzim (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 10.

143 Bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, III, s. 655.

1.14.3.3. Buğyetu'l-erîb ve gunyetu'l-edîb

Kâtip Çelebi, Bedruddîn b. Mâlik'in usûl ilminde dört kısım ve bir sonuçtan oluşan *Buğyetu'l-erîb ve gunyetu'l-edîb* isiminde bir muhtasar yazdığını belirtmiştir.¹⁴⁴

Kehhâle de Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı eserleri sayarken *Buğyetu'l-erîb ve gunyetu'l-edîb* isimli bir esere de yer vermiştir.¹⁴⁵

1.14.3.4. Şerhu'l-Kâfiyye

Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye* isimli eseriyle babasının yazdığı *Kâfiyye* isimli eserini şerh etmiştir.¹⁴⁶

Kâtip Çelebi, baba İbn Mâlik'in *el-Kâfiyyetu's-şâfiyye fi'n-nahv* isimli nahiv konusunda bir manzûme yazdığını daha sonra *el-Vâfiyye* isimli eseriyle bu manzûmeyi şerh ettiğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Mâlik'in, *Elfiyye* isimli manzûmesini de bu eserden özet olarak çıkarttığını dile getiren Kâtip Çelebi, İbn Mâlik'in oğlu Bedruddîn başta olmak üzere birçok kişi tarafından *el-Kâfiyyetu's-şâfiyye fi'n-nahv* eserine şerhler yazıldığını da eklemiştir.¹⁴⁷

1.14.3.5. Şerhu'l-Hâcibiyye

Suyûtî ve Taşkoprizâde, yazarın eserleri arasında *Şerhu'l-Hâcibiyye* adında bir esere yer verirken¹⁴⁸ İbnu'l-İmâd ve Ziriklî, *Şerh-u garîb-i Tasrif-i İbni'l-Hâcib* olarak yer vermişlerdir.¹⁴⁹ Es'ad ise bu eseri *Şerhu garibî'l-Hâcibiyye* olarak belirtmiştir.¹⁵⁰ Fakat hiçbiri eserle ilgili isim dışında bir bilgi sunmamıştır.

1.14.3.6. Şerhu'l-Lemha

Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı eserler arasında *Şerhu'l-Lemha* adındaki eseri, Bağdadî'nin *Hediyetu'l-ârifîn* dışındaki tabakât kitaplarında bulamadık. Bağdadî ise eserin adıyla yetinerek ayrıca bir malumata yer vermemiştir.¹⁵¹

144 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, ss. 247-248.

145 Bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, III, s. 655.

146 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşkoprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 180; Bağdadî, *Hediyetu'l-ârifîn*, II, s. 135; Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

147 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1369.

148 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşkoprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180.

149 Bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, VII, s. 697; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

150 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

151 Bkz. Bağdadî, *Hediyetu'l-ârifîn*, II, s. 135.

1.14.3.7. Şerhu't-Teshîl

Taşköprizâde ve Es'ad, yazarımızın *Şerhu't-Teshîl* adında da bir eser kaleme aldığını fakat bu eseri tamamlamadığını ifade etmişlerdir.¹⁵² Suyûtî, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344), Bedruddîn b. Mâlik ve babası tarafından kaleme alınan *Şerhu't-Teshîl*'den *et-Tanhîl el-mulahhas min Şerhi't-Teshîl* adında bir eser çıkarttığını belirtmiştir.¹⁵³

1.14.3.8. Tekmiletu Şerhi't-Teshîl

İbn Mâlik'in kendisi, yazdığı *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsid* isimli eserine *Babu masâdiri'l-fi'l* kısmına kadar bir şerh yazmıştır. İbn Mâlik'in, bu şerhi bitirdiği ve öğrencisi Şihâb Şâğûrî'ye (ö. 703/1304)¹⁵⁴ verdiği rivayet edilmektedir. İbn Mâlik vefat ettiğinde yerine geçeceğini düşünen Şâğûrî, kendisine görev verilmemesi üzerine darılarak yanına bu şerhi de alıp Yemen'e gitmiştir. Bunun üzerine Bedruddîn b. Mâlik, "Masâdir" kısmından kitabın sonuna kadar şerh ederek bu eseri tamamlamıştır.¹⁵⁵ Suyûtî eserin adını zikrettikten sonra bu eserin tamamlanmamış olduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁵⁶

1.14.3.9. Mukaddimetun fi'l-mantık

Safedî, bu eseri *Mukaddimetun fi'l-mantık* ismiyle Bedruddîn b. Mâlik'in kitapları arasında saymaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca Suyûtî, Taşköprizâde ve Bağdadî de bu esere işaret etmişlerdir.¹⁵⁸ Ahmed, Bedruddîn'in konusu felsefe ve kelâm olan bu eseriyle başta nahiv olmak üzere tüm Arap dili ilimleri alanı

152 Bkz. Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180; Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

153 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 282.

154 Ebû Bekir b. Ya'kûb b. Sâlim Şihâbuddîn eş-Şâğûrî, otuz ayrı ilimde otuz ayrı ders vermiş ve faydalı eserler yazmıştır. Dımaşk'ta maddî durum sıkıntısı çekmiştir. Güzel bir ahlaka sahip olan Şâğûrî, erdemli, mütevazî, sorumluluk almayı ve görevler almak için mücadele etmeyi istemeyen bir şahsiyettir. Bir tüccar kendisine 1000 dirhem vermiş ve onunla Yemene gitmiştir. Yemenliler ve Meliki olan Mueyyid tarafında ilgiyle karşılanmış ve büyük bir mal sahibi olmuştur. Cezerî'ye göre 700/1301 tarihinde Yemen'i terketmiş ve 704/1305 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Safedî'ye göre ise Yemen'de 703/1304 tarihinde genç yaşta vefat etmiştir. Bkz. Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, I, s. 468; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, ss. 473-474

155 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 405.

156 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225.

157 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

158 Bkz. Bağdadî, *Hediyetu'l-ârifin*, II, 135; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180.

dışına çıktığını ve bu münasebetle Endülüslülere bu alana giren tek kişinin Bedruddîn olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹

1.14.3.10. Mukaddimetun fi'l-'arûz

Safedî, Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı eserleri sayarken kendisine ait *Mukaddimetun fi'l-'arûz* isminde bir eseri de görmüş olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁰ Suyûtî, Taşköprizâde ve Bağdâdî, Safedî gibi bu eseri *Mukaddimetun fi'l-'arûz* diye kaydetmişlerdir.¹⁶¹ Ahmed, Bedruddîn b. Mâlik'in, bu eseriyle nahiv ilmi dışında farklı bir alanda da bir eser yazarak diğer Endülüslü nahivcilerden ayrıldığını vurgulamıştır.¹⁶²

1.14.4. Diğer Eserleri

Bedruddîn b. Mâlik'in bahsi geçen eserleri dışında da telifleri olduğuna dair kaynaklarda işaretler bulunmaktadır. Örneğin Safedî, Bedruddîn b. Mâlik'in bir beytin ihtiva ettiği belâgat üslupları hakkında bir risale yazdığını ifade etmiştir.¹⁶³

İbn Hicce el-Hamevî de (ö. 837/1434), Bedruddîn b. Mâlik'in Bedî' ilminde bir risale yazdığı söylendiğini ve kendisinin de söz konusu risaleyi görmek istediğini belirtmiştir.¹⁶⁴

Suyûtî, Taşköprizâde, Bağdâdî, Ziriklî ve Es'ad gibi yazarlar da Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı eserleri sıralarken listenin sonunda "bunlar dışında da eserleri mevcuttur" anlamını ifade eden "ve gayru zâlike" ibaresini kullanmışlardır.¹⁶⁵

159 Bkz. Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 196.

160 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

161 Bkz Bağdâdî, *Hediyyetu'l-ârifîn*, II, s. 135; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180.

162 Bkz Ahmed, *el-Endelusîyyûn ve'l-meğâribe*, s. 196.

163 Bkz Safedî, *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*, I, s. 165.

164 Bkz Ebubekir Ali b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, thk. Kevkeb Diyâb, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2005. s. 483; Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu'l-Telhîs*, s. 90.

165 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-ârifîn*, II, 135; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; el- Es'ad, *el-Vasîl*, s. 207.

1.15. VEFATI

Bedruddîn b. Mâlik, ağır bir şekilde geçirdiği kulunç hastalığı sonucunda hicrî tarihe göre 8 Muharrem pazar günü 686 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Milâdî takvime göre 23 Şubat 1287 yılına denk gelmektedir. Bedruddîn b. Mâlik, vefat ettiğinde genç veya orta yaşlardaydı. Başka bir ifadeyle kırk küsur yaşlarında vefat etmiştir. Cenazesi sabah vaktinde Bâbu's-sağîr mezarlığına defnedilmiştir. Ölümü halkta büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bu tarihte on sekiz yaşında olan öğrencisi Zemlekânî (ö. 727-1327), Emîniyye medresesine gelerek Bedruddîn b. Mâlik'in görevini üstlenmiştir.¹⁶⁶

İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470)¹⁶⁷, Mısır Memlûk Devletinin yedinci hükümdarı Sultan Mansûr Kalavûn (678/1279-689/1290)¹⁶⁸ saltanatının dokuzuncu yılına denk gelen 686/1286 tarihinde gerçekleşen bazı olaylar arasında Bedruddîn b. Mâlik'in vefatını da göstermektedir.¹⁶⁹

İbn Kesîr (ö. 774/1372), Bedruddîn b. Mâlik'in 687/1288¹⁷⁰ Brockelmann (ö. 1375/1956) ise 8 Ramazan 686/18 Ekim 1287 tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁷¹

Abbâsîlerin son halifesi Musta'sım 640/1242 tarihinde tahta çıktığında¹⁷² ve Bedruddîn b. Mâlik yaklaşık 640/1242-652/1255 yıllarında doğduğuna

166 Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, LI, s. 284; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, VIII, s. 98; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, s. 313; Cemâluddîn Ebu'l-mehâsin Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûk-i Mısır ve'l-Kahire*, C, VII, Kahire: Dâru'l-Kutub, 1963, ss. 371-373; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, s. 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, s. 180; Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifîn*, II, s. 135; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 296; Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv*, s. 274; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Makrizî, *es-Sulûk*, II, s. 201; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, III, s. 655; Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

167 Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh el-Emir Cemâluddîn Ebu'l-mehâsin, 812/1409 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Üç yaşında babasını kaybetmiş kız kardeşinin kocası dönemin Kadı'l-Kudâtı Nâsıruddîn Muhammed İbn 'Adim yanında kalmış ve yedi yaşında iken İbn 'Adim vefat ettiğinde kız kardeşiyle evlenen Kadı'l-Kudât Celâluddîn el-Bulkînî yanında kalmıştır. İbn Hacer el-'Askalânî başta olmak üzere dönemim önemli âlimlerinden okumuş ve faydalanmıştır. 874/1470 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, I, ss. 10-26.

168 Sultan Melik Mansur Seyfuddîn Ebu'l-Me'âlî Kalavûn b. Abdullâh et-Turkî, Mısırdaki hüküm süren yedinci Türk Hükümdardır. Bkz. İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, VII, ss. 271-292.

169 Bkz. İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, VII, ss. 371-373.

170 Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, s. 313.

171 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 296.

172 Bkz. Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 708.

göre Musta'sım döneminde dünyaya gelmiş olmalıdır. 656/1258 tarihinde ise Tatarlar (Moğollar) tarafından Abbâsî devletine son verilerek halife öldürülmüştür.¹⁷³ Mısır Abbâsîlerin ilk halifesi Mustansır (659-660), 13 Recep 659/13 Haziran 1261 tarihinde tahta çıkmış¹⁷⁴ ve 3 Muharrem 660/ 28 Kasım 1261 tarihinde idam edilince¹⁷⁵ yerine 8 Muharrem 661/22 Kasım 1962 tarihinde el-Hâkim Bi-emrillah (661-701) halife seçilmiş ve 701/1302 tarihine kadar kırk yıl boyunca halifelik yapmıştır.¹⁷⁶ Yukarıda serdettiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere yazarımız, Mısır'da hüküm süren Abbâsîlerin ikinci halifesi Hâkim Bi-emrillah döneminde 686/1287 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷⁷

173 Bkz. Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ'*, s. 716.

174 Bkz. Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ'*, s. 723.

175 Bkz. Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ'*, s. 724.

176 Bkz. Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ'*, s. 725.

177 Bkz. Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ'*, s. 732.

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ

Çalışmanın bu bölümünde; belâgat ilminin tarihçesi, tanımı, kısımları ve ekolleri hakkında bilgi verilecektir. Ancak belâgat kısmına geçmeden önce konuyla ilgili olması hasebiyle dönemin ilmî-kültürel alt yapısı, medreseler ve Meşîhatu’ş-şuyûh kurumuna da temas edilecektir.

2.1. İLMÎ VE KÜLTÜREL ALT YAPI

Hicri VI. ve VII. asırlar, şiir ve düz yazı edebiyatının ulaştığı büyük bir edebî birikim ve hareketlilik üzerine inşa edilmiştir. Bu iki asırda yaşayan âlimler, üsluplarında önceki âlimlerin açtıkları yolları takip ettikleri gibi değişik edebî sanatları da ortaya koyabilmişlerdir. Bunun en büyük göstergesi söz konusu dönemlerde çok sayıda ilmî ve edebî eserin kaleme alınmış olmasıdır. Bu eserlerde gerek teori gerekse de pratik bakımından ilmî incelikler konusunda en ayrıntılara kadar inilmiştir. Bu çerçevede felsefe, dil, kelâm, fıkıh, matematik ve astronomi gibi alanlarda değişik mezhep ve görüşler ortaya çıkmıştır.¹ Bu asırlarda öğrenciler, ilimleri teori olarak problemleri ve olgularıyla kendilerine kolay bir şekilde öğretecek kişilere gereksinim duyarlardı. Bu iş ise söz konusu alanda tam anlamıyla uzmanlaşmış ve ilgili araç ve gereçlere sahip olan sayılı kişiler tarafından icra edilirdi. Bu durum sadece bir kitap ya da bir kişi ile sınırlı kalmayarak aynı zamanda bazı alanlarda çok sayıda kişi tarafından gerçekleştirilen kolektif bir çalışmadan da

1 Kelam ve dil ilişkisinin nahiv kuralları bağlamında ilişkisini görmek için bkz. Mehmet Sever, “Nahv’in Sınırlarında Kelam’ı İnşâ Çabası: Birgivi’nin Avâmil’inde İman-Amel Düşüncesi”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi*, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi / Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir: 2021, II, ss. 215-226.

oluşabilirdi. Bu kapsamda farklı alanlarla ilgili bilimsel kavramları kolaylaştırmak amacıyla âlimler tarafından telhîsler kaleme alınmıştır. Bu telhîslerle yeni eklemeler yapılabileceği gibi küçük de olsa yeni fikirler de sunulabilirdi. Özetlersek hicri VI. ve VII. asırların, bilimsel birikimin zirve yaptığı, ilmî çalışmaların yapıldığı ve günün ihtiyaçlarına göre yeni kalıplara dökülerek şekil verilen bir dönem olduğunu diyebiliriz.²

Memlûkler döneminde Şam ile Kahire arasında ilmî hareketlilik, güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Devletin hüküm sürdüğü son asır boyunca âlimlerin biyografisini içeren ansiklopedik eserler yazılmıştır. Elimizde bulunan bu eserler sayesinde kimin hangi alanda yetkin olduğunu tespit edebiliyoruz. Sadece Şam'a bağlı beldelerde değil aynı zamanda ülkenin her köşesinde nahiv ilminde araştırmalar yapılmıştır. Bu dönemde çoğu âlim, öğrencileri için nahiv metinlerine şerhler yazmışlardır.³

2.2. MEDRESELER

Eyyûbî siyâsî temelini tesis eden Sünnî düşüncenin eğitim merkezini oluşturan medreseler, devletin önemli eğitim kurumlarından sayılmaktadır. Bu nedenle X. ve XI. yüzyıllarda Irak ve İran'daki Ehl-i Sünnetin ilmî çalışmalarını Mısır'daki siyaseti için ilham kaynağı olarak gören Selâhaddîn (ö. 589/1193) ve halifeleri, Sünnî mezhebinin canlandırılması ve hâkim kılınması için başta Mısır ve Dımaşk olmak üzere kendilerine bağlı yerleşim yerlerinde medrese inşalarını yaygınlaştırmışlardır.⁴ Bu kapsamda Şam'da 75, Mısır'da 74, Kudüs'te 42, Bağdat'ta 40, Halep'te 40, Trablus'ta 13, Musul'da 9 adet olmak üzere ülkenin dört bir yanında çok sayıda medrese inşa edilmiştir.⁵

Selâhaddîn, Şia anlayışına karşı Sünnî anlayışını hâkim kılmak amacıyla Mısır'da çok sayıda yeni medreseler kurmasına rağmen⁶ Dımaşk'ta fazla medrese inşa etmemiştir. Fakat Meliku'l-Adil (ö. 615/1218) ve Meliku'l-Efdal (ö. 622/1225) gibi diğer Eyyûbî Sultanları, Dımaşk'ta da medrese inşa

2 Bkz. Zencânî, *Mi'yâru'n-nuzzâr (mukaddimetu'l-muhakkik)*, ss. 3-4.

3 Bkz. Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, ss. 88-89.

4 Bkz. Mahmut Dünder, "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", Malatya, İ.Ü.İ.F.D., C.IX, S. 1, 2018, s. 117; Nabi Bozkurt, "Medrese", İstanbul: DİA, 2003, C.28, s. 324.

5 Bkz. Dünder, "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", ss. 117-118; Zeki Tez, *Bilim ve Teknikte Orta çağ Müslümanları*, Ankara: Nobel Yayınları, 2001, s. 15.

6 Sever, *Ortaçağ Kahire'sinde İktidar Ve Dini Düşünce*, Akademisyen Kitabevi, Ankara: 2020, ss. 123, 129.

etmişlerdir. Dımaşk'ta Eyyûbî dönemi medreseleri daha çok mezhep fıkıhlarına yönelik fıkıh medreseleri olup bunlar, Şafii fıkıh medreseleri, Hanefi fıkıh medreseleri, Hanbeli fıkıh medreseleri şeklinde faaliyet gösterdikleri gibi Şafii fıkıh ile Hanefi fıkıhının tedrisatını yürüten müşterek medreseler şeklinde de faaliyet göstermiştir. Fıkıh medreselerinin yanında tıp alanında tedrisat faaliyetlerini yürüten medreseler de bulunmaktadır.⁷

Burada Bedruddîn b. Mâlik ve babasının görev yaptığı Âdiliyetu'l-kubrâ ve Emînîyye medreselerine kısaca değinmenin faydalı olduğunu düşünüyoruz.

2.2.1. Âdiliyetu'l-Kubrâ Medresesi

Nüreddîn Mahmûd b. Zengî (ö. 569/1174) tarafından Şafii mezhebi eğitimi amacıyla İmâm Kutbuddîn en-Nisâbûrî (ö. 578/1183)⁸ için 568/1172 tarihinde bu medresenin inşasına başlanmıştır. Fakat medrese tamamlanmadan ikisi de vefat etmiştir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) kardeşi Melik Adil Seyfuddîn (ö. 615/1218), 612/1215 tarihinde Nüreddîn Zengî'nin attığı temeli kaldırmış ve alanı daha da genişleterek yerine büyük bir Şafii medresesi inşasına başlamıştır. Fakat medrese inşaatı bitmeden Melik Adil, 615/1218 tarihinde vefat etmiştir. Oğlu Meliku'l-Mu'azzam İsâ (ö. 624/1227), babası için medresede bir kubbe yaptırarak 619/1222 tarihinde medrese inşaatını bitirmiş ve aynı yıl Dımaşk kalesinde bulunan babasının mezarını buraya nakletmiştir. Babası Melik Adil'in burada defnedilmiş olması münasebetiyle de medrese, *Âdiliyye* ismiyle anılmıştır. Melik İsâ, medresenin açılışını törenle gerçekleştirerek kendisine büyük vakıflar tahsis etmiştir. Tam anlamıyla bir Arap dili ve edebiyatı aşığı olan Melik İsâ, Dımaşk medreseleri arasında önder konumda olan bu medresede hayallerini gerçekleştirmek istiyordu. Bununla beraber selefleri tarafından fıkıh için yaptırılmış olan projeyi de yıkmak istemiyordu. O, biri Arap dili ve kırâat ilimlerine diğeri de fıkıh ilmine tahsis edilmek üzere medreseyi iki bölüme ayırmıştır. Tadrîs ve Meşihat görevlisinin konutu medresenin içinde bulunuyordu. Bu görevleri icra edenlerden İbn Mâlik'in konutu günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Medrese, caminin kuzeyinde, Şihâbiyye Hangahının doğu ve batısında, Cârûhiyye'nin

7 Bkz. Dündar, "Eyyübîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", s. 118.

8 Kutbuddîn en-Nisâbûrî, kitaplarını ilim talebelerine vakfettiği için medresenin inşaatı tamamlandığı zaman kitapları buraya nakledilmiştir. Böylece vefatından sonra da ilminden istifade edilmiştir. Bkz. Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravdateyn fi ahbâri'd-devleteyn en-Nuriyye ve's-Salahiyye*, thk. İbrahim Zeybek, C. II, 1. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1997, s. 264.

güneyinde, Zâhiriyye kapısının karşısında yer almaktadır. Aralarında Bâbu'l-berîd'e giden yol geçmektedir.⁹

Ebû Şâme (ö. 665/1267), Nûreddîn ve sonrasındakilerin inşa ettikleri yapıları görmüş olduğunu, o yapıların kendi zamanındaki mihrap ve minberin yerinde bulunduğunu söylemiştir. O, medresenin aynı zamanda insanlar için bir uğrak ve barınma yeri konumunda olduğunu ve *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyn* isimli eserini de bu medresede yazdığını belirtmiş ve "Allah'ım burayı ıssız ve boş bırakma!" diye dua da etmiştir.¹⁰

Ebû Şâme'nin söz konusu eserini tahkik eden İbrahim Zeybek, Ebû Şâme'nin duasının kabul olduğunu söyleyerek günümüzde Âdiliyye'nin hala mamûr olduğunu, dünyanın dört bir tarafından buraya öğrencilerin geldiğini ve araştırmacılar için de bir salon bulunduğunu belirtmiştir. Zeybek, yirmi yıldır medreseden sorumlu olduğunu ve Ebû Şâme'nin burada yazdığı *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyn* eserini de burada tahkik etmenin kendisine nasip olduğunu dile getirmiştir. 1919 yılından itibaren *Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye* kuruluşunun Dımaşk'ta bulunan şubesi için kullanılan medrese, daha sonra *Zâhiriyyetu'l-Âmira* kütüphanesine eklenmiştir.¹¹

2.2.2. Emînîyye Medresesi

Şafiiler için Dımaşk'ta bina edilen ilk medresenin Emînîyye Medresesi olduğu rivayet edilmektedir. Medreseyi Atabeku'l-'asâkir inşa etmiştir. Kendisine "Eminu'd-Devle" denilirdi. İbn Şeddâd Bahâuddîn Yûsuf b. Râfî' (ö. 632/1234), medreseyi inşa edenin Eminu'd-Devle Rebû'l-İslâm Gümüştekin (ö. 541/1146)¹² olduğunu söyler. Zehebî, *Muhtasarü Târihu'l-İslâm* isimli eserinde hicrî 530 senesinin olaylarını anlatırken şunları nakleder: Bu senede Emînîyye Medresesi'nin kurucusu Emînuddîn Gümüştekin b. Abdullâh Tuğtekin, Dımaşk'ın Askeri Atabeyliğine sahip olmuştur. Emînuddîn, bu medreseyi 514/1120 tarihinde kurmuş ve çevresinde bulunan *Sûku's-silâh* ve *Kaysâriyyetu'l-kavvâsîn* den çoğu gelirleri bu medreseye vakfetmiştir.¹³

9 Bkz. Muhammed Kurt Ali, *Hitatu's-Şam*, C. VI, 3. b., Dımaşk: Mektebetu'n-Nürî, 1403/1983. s. 81; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid (temhîd)*, s. 13.

10 Bkz. Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravdeteyn*, II, s. 264.

11 Bkz. Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravdeteyn*, II, s. 264.

12 Gümüştekin hakkında bilgi için Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, XXIV, s. 276.

13 Bkz. Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî (ö. 978/), *ed-Dâris fî tarihi'l-medâris*, thk. İbrahim Şemsuddîn, C.I, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1410/1990, ss. 132-133.

2.3. MEŞİHATU'Ş-ŞUYÛH KURUMU

Meşîhatu'ş-şuyûh'tan kasıt Meşîhatu'l-hângâh'tır. Hângâhlar, her ne kadar sûfilerin yeri olsa da sûfilerin davranışlarının şeriata uygunluğunu sağlayabilmek amacıyla *Meşîhatu'l-hângâh* görevini yürüten şeyhlerinin, tasavvuf yanında şer'î ilimlerde de âlim olmaları gerekirdi. Hângâhlar, *Şeyhu'ş-şuyûh*'a bağlı devletin resmi kuruluşları mahiyetindeydiler. Zâviyelerin aksine malî yönden de kendilerine tahsis edilen vakıfları ve ödenekleri vardı.¹⁴ Zâviyeler ise bireysel olarak şahısların, şöhret olmak ya da hayatını yaşama amacıyla kendilerine göre vird, zikir, raks ve ilâhîler uydurarak kurulurlardı. Her ne kadar Zâviye şeyhleri *Şeyhu'ş-şuyûh*'a bağlı da olsa malî açıdan bağlı olmadıklarından *Şeyhu'ş-şuyûh'un* üzerlerindeki etkinliği oldukça zayıf kalıyordu. Zâviye şeyhleri gelirlerini, öğrenci ve mürit gibi kendilerine tabi olanlardan temin ederlerdi. Bu nedenle bidat, hurafe ve cehalet, hângâhlara değil zâviyelere girmiş bulunmaktaydı.¹⁵

2.4. BELÂGAT

Burada belâgat ilminin tarihçesi kısaca verildikten sonra belâgatın tanımı yapılacak, muhtevasını teşkil eden disiplinlerden bahsedilecek ve ekolleri hakkında bilgi verilerek konu tamamlanacaktır. Bu çerçevede belâgat ilmi; tarihçesi, tanımı, kısımları ve ekolleri başlıkları altında anlatılacaktır.

2.4.1. Belâgat İlminin Tarihçesi

Eski medeniyetlere kadar kökleri dayandırılan belâgat ilmi, tarihî süreç içerisinde farklı membalardan beslenerek yol almaya devam etmiştir. Bu kapsamda Arap belâgatı da Câhiliye ve İslamiyet'in ilk dönemlerinde şiir ve hitabet gibi farklı alanlarda ortaya çıkmıştır. Abbâsîlerin ilk dönemlerinde farklı medeniyetlerle temas sonucunda ivme kazanan belâgat, Bedruddîn'in döneminde adeta altın çağını yaşamıştır. Araplar ile Arap coğrafyasının doğu ve batısında yaşayan âlimler tarafından geliştirilen farklı belâgat ekolleri ortaya çıkmıştır.

14 Sever, *Makrîzî ve İslam Mezheplerinin Sosyal Tarihi*, İlahiyat Yayınları, Ankara: 2021, s. 17.

15 Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, IV, s. 38; Muhammed b. Tolun es-Sâlihî, *el-Kelâidu'l-cevheriyye fî Târîhi's-sâlihiyye* (mukaddimetu'l-muhakkik), thk. Muhammed Ahmed Dehmân, C. I, 2. b., Dimaşk: Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye 1401/1980, ss. 24-25.

Belâgat, kadim medeniyetler tarafından değişik şekillerde algılanmıştır. Bu konuda Câhiz'in aktardığına göre belâgat; Farslar nezdinde vaslı fasıldan ayırt edebilme, Yunanlılara için kısımlara ayırabilme ve sözü seçebilme, Rumlara göre beklenmedik zamanlarda güzel bir şekilde özlü olarak anlatılabilme ve uzun anlatılması gereken yerlerde ise kapsamı geniş tutabilme, Hintlilere göre ise fırsatı yakalamakla beraber edebî ve anlaşılır ifadeler kullanabilmektir.¹⁶

Yalar, Câhiz'in söz konusu ifadelerine dikkat çekerek hayatın ayrılmaz bir parçası olması hasebiyle belâgatın farklı kültür ortamlarında, eski dönemlerden beri varlığını sürdürdüğünün anlaşıldığını dile getirdikten sonra farklı olmalarına rağmen İran, Yunan, Rum ve Hint kültürlerinde de belâgat kavramının olduğunu ve her birine ait belâgat anlayışından söz edildiğini belirtmiştir.¹⁷

Aristo'nun (ö. MÖ 322) *Hitâbet Sanatı (Retorika)* ve *Şiir Sanatı (Poetika)* adlı iki eserinde, belâgatın emîr, istihâm, fasıl, vasıl, mecâz, teşbîh, îcâz, itnâb, tevriye, tekâbul, tıbâk, istiâre ve mubâlaga gibi konularına dair işaretler bulunduğunu gerekçe gösteren Yalar, belâgat ile ilk olarak ilgilenip onu konularına ayıran ve tedvîn edenlerin Yunanlılar olabileceğini sözlerine eklemiştir.¹⁸

Cassius Longinus'un (ö. 273 M.)¹⁹ orijinal Yunanca adı *Hypsos* olan *Fî'l-Celâl*²⁰ isimli eserinde belâgat konularından, takdîm-te'hîr, bed'î sanatlar, mecâz ve vasıl edatlarının hazf durumları gibi olguların işlendiğine bakılırsa Yalar'ın görüşünün haklılık payı olduğu görülmektedir.²¹

16 Bkz. Ebû 'Usmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. I, 7. b., Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1998, s. 88; Yalar, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 37.

17 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 37.

18 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 37.

19 Cassius Longinus, 213 M. tarihinde Humus'ta doğmuştur. İskenderiye'de eğitimini gören Longinus, filozof Porphyry'nin (ö. 305 M.) iyi dostu ve hocasıdır. Yeni Eflâtunculuğun (Neo-Platonizm) öncüsü ve en önemli filozofu olan Plotin'in de (ö. 270 M) öğrencilerinden olan Longinus, Atina'da kısa bir süreliğine belâgat ilminin hocalığını yaptıktan sonra Tedmür (Palmyra) devlet sarayına eğitmenlik ve danışmanlık görevlerine getirilmek üzere Tedmür'e getirilmiştir. Kraliçe Zebbâ'nin (*Arap edebiyatında Zebbâ, batı dünyasında Zenobia olarak bilinen Zeyneb, 272 M. tarihinde vefat etmiştir*) Roma İmparatorluğuna karşı yaptığı isyanın fikir babasının Cassius Longinus olduğu öne sürülerek Longinus 273 M. tarihinde İmparator Aurelianus (ö. 275 M.) tarafından idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullâh, Adnan Hâlid, *Luncîn ve 'l-Curcânî dirâse târîhiyye nakdiyye mukârene*, y.y: Merkezi Zâyid li't-Turâsi ve 't-Tarih, 1420/2000, s. 66.

20 Bkz. Abdullâh, *Luncîn ve 'l-Curcânî*, s. 64.

21 Bkz. Abdullâh, *Luncîn ve 'l-Curcânî*, ss. 84-89.

Biz burada Araplar nezdinde belâgatı; “Câhiliye döneminde belâgat”, “İslamiyet’in ilk döneminde belâgat” ve “Abbâsîler döneminde belâgat” olmak üzere üç başlık altında ele alacağız. Bedruddîn b. Mâlik’in, Sekkâkî’nin yazdığı *Miftâhu’l-‘ulûm* eserinin üçüncü bölümünü, *el-Misbâh fi ihtisâri’l-Miftâh* adıyla ihtisâr ettiği için dördüncü başlık olarak da *Miftâhu’l-‘ulûm*’u tanıtmaya çalışacağız.

2.4.1.1. Câhiliye Döneminde Belâgat

Miladi V. asrın ortalarında Adnânîlerin, Yemenlilerden bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlayan ve İslam’ın ortaya çıktığı 1/622 tarihine kadar devam eden dönem, Câhiliye Dönemi olarak adlandırılır.²²

Bu dönemde belâgat ve fesâhat alanlarında büyük ölçüde ilerleme sağlanmalarıyla bilinen Araplar, panayırlar kurar ve yarışmalar düzenlerlerdi. Söz konusu panayırlarda fasîhler, belîğler, edîpler ve şairler kendi aralarında yarışarak şiir, hitâbet, nasîhat, hikem ve mesellerle görüşlerini dile getirirlerdi.²³

Bu kapsamda düzenlenen yarışmalara, İmruülkays (ö. 540? M)²⁴ ile Alkame’tu’l-Fahl (ö. 3/625?)²⁵ ve Hansâ (ö. 24/645)²⁶ ile Hassân b. Sâbit (ö.

22 Bkz. Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, Kahire: Dâru Nahdati Mısır, y.t, s. 5.

23 Bkz. Muhammed Huseyn Selame, *el-İ‘câzu’l-belâğî fi’l-Kur‘âni’l-Kerim*, C. I, 1. b., Kahire: Dâru’l-Âfâki’l-Arabiyye, 1423/2002, s. 9.

24 Kinde’nin son hükümdarı Hucr’un oğlu Ebû Veheb Hunduc b. Hucr, Necid’de doğmuştur. Gassânî Meliki Hâris b. Cebele’nin (ö. 569 M) aracılığıyla Bizans Kralı Iustinianos’tan yardım almak üzere milâdî 538 civarında İstanbul’a gitmiştir. Iustinianos, imparatorluğu tehdit eden Berberîler’le uğraştığı için İmruülkays’ın talebini reddetmiştir. Dönerken Ankara Elmadağ yakınlarında hastalanmış ve milâdî 540 yılı civarında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Savran, “*İmruülkays b. Hucr*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, s. 237.

25 Alkame, milâdî VI. asrın birinci bölümünde ya da ikinci bölümü ile VII. asrın başlarında yaşamış Câhiliye devri şairlerinin birinci tabakasında yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taceddîn Uzun, “*Alkame b. Abede b. en-Nu‘mân el-Fahl et-Temîmî (ö. 3/625 [?])*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, ss. 466.

26 Hansâ, milâdî 575 yılı civarında doğduğu düşünülmektedir. İslâm’dan önce varlıklı bir aile içinde yetişmiş ve muhadramûn şairler arasında yer almıştır. Zubyânî’nin hakemliğinde Ukâz’da düzenlenen şiir yarışmalarına katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin, “*Ümmü Amr Tûmâdir bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd (24/645)*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, ss. 46-47.

40/659?)²⁷ aralarında gerçekleşen yarışmaları ile Ukâz panayırında²⁸ kendisinde çadır kurulan Nâbiga ez-Zubyânî'nin (ö 604? M)²⁹ hikâyesini gösterebiliriz. İnsanların toplandıkları, şairlerin şiirlerini sundukları, hatiplerin konuşmalar yaptıkları ve bu kapsamda birbirlerini eleştirdikleri söz konusu panayırlarda belâgat ve eleştiri tohumları atılmıştır. Belâgat ve eleştiri için güzel bir başlangıç olarak kabul edilen bu gelişmeler, birkaç asır sonra kuralları belirlenerek bir sistem içerisinde ortaya çıkmak suretiyle tekâmülünü gerçekleştirmiştir.³⁰

Görüldüğü üzere belâgat, ilk başta sade ve doğal bir şekilde ortaya çıkarırken şairler de beli başlı konular hakkında beyan ettikleri görüşleriyle eleştirinin temelini atmışlardır. Böylece Araplar nezdinde belâgat ve eleştiri, paralel bir şekilde gelişmiştir.³¹

- 27 Hassân b. Sâbit'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat tarihî veriler, onun milâdî 563 tarihinde doğmuş olabileceğini göstermektedir. Ölüm tarihi konusunda ihtilaf bulunan Hassân b. Sâbit'in akla en yakın olan 40/659 tarihinde vefat etmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Hassân b. Sâbit, genelde İslam tarihinde özeldense Arap edebiyatı tarihinde üzerinde dikkatle durulması gereken tarihî bir şahsiyettir. Bereketli bir ömre sığdırdığı iki uzun dönem, onun önemini bir kat daha artırmıştır. Şiir sanatında yetkin olan Hassân b. Sâbit, *Peygamber şairi* unvanını hakıyla elinde bulundurması yanında Câhiliye dönemi şairlerin tipik özelliklerinin tamamını da taşımaktadır. Hassân b. Sâbit hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Hasan Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı*, Bursa: Emin Yayınları, 2010, ss. 41-91-325.
- 28 Ukâz, Câhiliye döneminde Arabistan'ın değişik bölgelerinde kurulan en meşhur panayırlarındandır. Mekke'nin Güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz denen yerde kurulurdu. Ticarî faaliyetlerin yanı sıra sosyal ve kültürel aktivitelerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, sorunlar çözüldü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elnure Azizova, "*Câhiliye Döneminin en Meşhur Panayırı Ukâz*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, ss. 61-62.
- 29 Câhiliye döneminin dört büyük şairinden biri de Nâbiga ez-Zubyânî sayılmaktadır. Haram aylarda Ukâz panayırına gider, kendisi için kurulan çadırdaki şairlerin okuduğu şiirler hakkında hakemlik yapardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "*Nâbiga ez-Zubyânî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, s. 263.
- 30 Bkz. Ahmed Matlûb, *el-Belâğa 'inde's-Sekkâki*, 1. b., Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1384/1964, s. 78.
- 31 Bkz. Matlûb, *el-Belâğa 'inde's-Sekkâki*, s. 78.

2.4.1.2. İslamiyet'in İlk Döneminde Belâgat

Emevîler devletini de kapsayan İslam'ın ilk dönemi, İslamiyet'in gelişile başlar ve Abbâsî devletinin kurulduğu 133/750 tarihine kadar devam eder.³²

Araplar, kendi üsluplarından farklı bir üslubu, insanoğlunun benzerini getirmekten aciz bırakan Kur'an'da gördüler. Böylece Kur'an, Arapların övgü kaynağı olan belâgatın en parlak döneminde kendilerine bu alanda meydan okudu.³³

Bu kapsamda Kur'an'ın, fesâhat ve belâgatıyla benzerini getirmeyeceklerine dair kendilerine meydan okuduğu âyetlerden biri de “*De ki: Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar*”³⁴ âyetidir.³⁵

Bu ve bu meyandaki diğer âyetlerin üslubunun, Kur'an karşıtlarına meydan okuyan tavrı, onları Kur'an'a bir benzer getirme çalışmasına iterken inananları da Kur'an üslubunu taklit etmeye teşvik etmiştir. Bu yüzden Kur'an'ın eşsiz üslubunu araştırma çabaları başlamıştır ki, bu çabalar belâgat ilminin usûl ve esaslarının tedvîn edilmesinde ve gelişmesinde büyük ölçüde etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat Arapların, devleti güçlendirmek ve Müslümanlığı Arap yarımadası dışına yaymakla meşgul olmaları sebebiyle Kur'an'ın bu etkisi, İslamiyet'in ilk dönemlerinde açık bir şekilde görülmemiştir. Bu nedenle Câhiliye döneminde olduğu gibi İslamiyet'in ilk döneminde de eleştiri, kurallardan ziyade edebî zevke dayanmaktaydı.³⁶

2.4.1.3. Abbâsîler Döneminde Belâgat

Abbâsî dönemi, kuruluş tarihleri olan 133/750 tarihinde başlar ve Bağdat'ın 656/1258 tarihinde Moğollar tarafından işgal edildiği tarihe kadar devam eder.³⁷

32 Bkz. Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 5.

33 Bkz. Muhammed Ahmed Kasım-Muhyiddin Dîb, *'Ulûmu'l-belâga el-bedi' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, I. b., Trablus-Lübnan: el-Mu'essesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2003, s. 15.

34 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. III, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 519.

35 el-İsrâ 17/88.

36 Bkz. Ahmet Matlûb, *Dirâsâton belâgiyye ve nakdiye*, Bağdat: Dâru'r-Reşid li'n-Neşri, 1400/1980, s. 12.

37 Bkz. Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 5.

Câhiz, Abbâsî devletini Acemî ve Horasanî, Emevî devletini ise Arap devleti olarak değerlendirmiştir.³⁸ Nitekim Zeydân, Emevî devletinde az sayıda kâtip (diplomat) ve doktorların dışında tüm vali, yargıç ve diğer devlet görevlilerinin Araplardan oluşmasından hareketle Abbâsîlerin aksine Emevîlerin gerçek anlamda bir Arap devleti olduğunu teyit etmiştir. Aslında, Emevî egemenliğe son vererek Abbâsî devletini kuranlar içinde en baskın unsurun Farslar olduğunu düşünürsek Abbâsî devletinin ilk yüzyılında Fars unsurunun hâkim olduğunu iddia etmek yanlış olmaz.³⁹

Abbâsîler döneminde Arapların, Yunan, Pers ve Hint kültürleriyle tanışmaları neticesinde eleştiri kavramları da yavaş yavaş oluşmaya başladı. Şüphesiz bu etkileşimin önemli unsurlarından biri de diğer kütürlerden yapılan tercümeledir.⁴⁰

Böylece değişik kültürlerle etkileşim gölgesinde ivme kazanarak devam eden belâgat çalışmaları da yazarımızın dönemi olan hicrî VI. yüzyılın başlarında zirveye ulaşarak oluşumunu tamamlamıştır.

2.4.1.4. Hicri VII. Yüzyılda Belâgat

Hicri VII. yüzyılda Râzî (ö. 606/1210) tarafından *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*,⁴¹ Sekkâkî (ö. 626/1229) tarafından *Miftâhu'l-'ulûm*, İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239) tarafından *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*,⁴² Zemlekânî (ö. 651/1253) tarafından *et-Tibyân fî 'ilmi'l-beyân el-mutli'alâ i'câzi'l-Kur'ân*,⁴³ Zencânî (ö. 654/1256?) tarafından *Kitâbu mi'yâri'n-nuzzâr fî 'ulûmi'l-eş'âr*,⁴⁴ İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256) tarafından *Tahrîru't-Tahbîr fî sînâti's-şî'ri ve'n-nesri ve beyân-i i'câzi'l-Kur'ân*,⁴⁵ Kartâcennî (ö.

38 Bkz. Sami Abidin, *Fî'l-Edebi'l-Abbâsî (Kasru'l-Me'mûn ve eseruhu 'ale'l-'asr)*, Beyrut: Dâru'n-nahdati'n-Arabiyye, 2001, s. 6.

39 Bkz. Abidin, *Fî'l-Edebi'l-Abbâsî*, s. 6.

40 Bkz. Matlûb, *Dirâsâtun belâgiyye ve nakdiye*, s. 13.

41 Bkz. Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer er-Râzî, *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, Nasrullah Hacımüftüoğlu, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1424/2004, s. 24.

42 Bkz. Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016, s. 168; Şevkî Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, 9. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965, s. 324.

43 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 341; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 176; Zemlekânî, *et-Tibyân*, s. 32-33.

44 Bkz. Zencânî, *Mi'yâru'n-nuzzâr (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 21.

45 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 305.

684/1285) tarafından *Minhâcu'l-bulegâ'* ve *sirâcu'l-udebâ'*⁴⁶ gibi edebî tenkit ve belâgat alanlarında telif edilen çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Ancak konumuzla doğrudan ilişkili olduğu için sadece Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* eserini incelemekle yetineceğiz.

2.4.1.4.1. Miftâhu'l-'ulûm

Sekkâkî, bu eserde lügat ilmi dışında kalan ve birbiriyle ilişki halinde olan dil ilimlerine yer verdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda sarf ilminin tümünü ele alırken bu ilmin mütemmim cüzü olması hasebiyle iştikâkı da işlemiştir. Sarftan sonra nahiv ilmini bütün unsurlarıyla işlediğini beyan ederken me'ânî ve beyân ilimlerine de bu ilmin tamamlayıcı unsurları olması münasebetiyle yer verdiğini ifade etmiştir. Had ve istidlâl ilimlerinin me'ânî ilminin bir parçası konumunda olmalarından bu ilimleri de görmezden gelemeyeceğinden ele aldığını söylemiştir. Me'ânî ile beyân ilimlerinin uygulanabilmeleri için nazım ile nesirde pratik yapabilme yeteneğine bağlı olduğunu ve nazım ilminin arûz ile kafiye ilimlerine gereksinim duyduğundan nazım, nesir, arûz ve kafiye ilimlerini de bu kapsamda ele aldığına işaret etmiştir.⁴⁷ Bu eseri üç ana bölüme ayırdığını, birinci bölümde sarf, ikinci bölümde nahiv ve üçüncü bölümde ise me'ânî ile beyân ilimlerini ele aldığını dile getirmiştir.⁴⁸

Abdulkâhir ekolünü takip ettiği anlaşılan Sekkâkî, edîp olan Abdulkâhir'in aksine, eleştirmen olarak kabul edilebilir. Eserinde kullandığı üslup, Abdulkâhir'de bulunan mümtaz belîğ üslupla eş değer değildir. Yabancı kültürü, Sekkâkî'nin üslubunda baskın karakter olarak görülmektedir. Böylece Sekkâkî, kuralcılık üslubuna yenik düşmüştür. Kullandığı üslup, çok sayıda düğüm, muğlaklık ve telif zayıflıklarını da barındırır. Bunun gibi çalışmalar, bilgi edinme açısından faydalı olsalar da belîğ bir üslup yönünden katkı sunmazlar. Bu nedenle Sekkâkî'nin zararı, faydasından daha büyük olduğunu dile getirenler olmuştur.⁴⁹

46 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1870; Kartâcennî, *Minhâcu'l-bulegâ'* (*mukad-dimetu'l-muhakkik*), s. 88-89; İhsan Abbâs, *Târîhu'l-nakdi'l-edebî 'inde'l-Arab nak-du's-şî'r mine'l-karni's-sânî hatta'l-karni's-sâmin el-hicrî*, 4. b., Beyrut: Dâr'u's-Sekâfe, 1404/1983, s. 539; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 294.

47 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 6.

48 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 7-8.

49 Bkz. Abdulmute'âl es-Sa'idî, *Buğyetu'l-îdâh li Telhisi'l-Miftâh*, C. I, y.y.: Mektebetu'l-Âdâb, y.t, s. 5.

Besyûnî, Râzî'den sonra gelen Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü kısmını me'ânî ve beyân ilimlerine ayırmış olduğunu ve ek olarak "manevî ve lafzî sözü güzelleştiren unsurlar" adı altına bir çalışmayı da sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca belâgat ilmini iki ayrı disipline ayırmak suretiyle işleyen ilk kişinin Sekkâkî olduğunu dile getirmiş ve bu kapsamda Sekkâkî'nin, Curcânî'nin *Delâilu'l-i'câz*'da ele aldığı cümlelerin ve terkiplerin oluşumlarını, me'ânî ilmi adı altında, Curcânî'nin *Esrâru'l-belâga* isimli eserinde işlemiş olduğu teşbîh, mecâz ve kinâye gibi konuları ise beyân ilmi adı altına ele aldığını ifade etmiştir. Sekkâkî'nin bedî' ilmini, me'ânî ve beyân ilimlerinden ayrı olarak üçüncü bir disiplin şeklinde ele almadığını bunun yerine bu ilmin konularını, me'ânî ve beyân disiplinlerinin eki olarak sunduğuna da dikkat çekmiştir.⁵⁰

Miftâhu'l-'ulûm'un tümü, Husâmuddîn⁵¹ tarafından şerh edilmiştir. Eserin üçüncü bölümüne de çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Miftâhu'l-Miftâh*, Tefâtânî'nin (ö. 791/1389)⁵² şerhi ve 803/1401 tarihinde Seyyid Şerif (ö. 816/1413) tarafından yazılan *el-Misbâh* isimli şerhler, kayda değer üç iyi şerh olarak değerlendirilmiştir.⁵³

50 Bkz. Abdulfettah Feyûd Besyûnî, '*İlmu'l-bedî' dirâsetun târîhiyetun ve fennîyetun li usûli'l-belâga ve mesâili'l-bedî'*, 4. b., Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-neşri ve't-tevzi', 1436/2015, s. 113.

51 Hisâmuddîn el-Mu'zinî el-Havârizmî, 742/1341 tarihinde *Miftâhu'l-'ulûm*'u baştan sonuna kadar bir şerh yazmıştır. *Miftâhu'l-'ulûm*'u şerh eden ilk kişinin Havârizmî olduğu söylenmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1763; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 238.

52 Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Tefâtânî, 789/1387 tarihinde *Miftâhu'l-'ulûm*'a bir şerh yazmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1763; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 238.

53 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1763.

Ayrıca Tirmizi,⁵⁴ Kâşî,⁵⁵ Halhâlî (ö. 745/1344-45),⁵⁶ Şerîşî (ö. 769/1367-68),⁵⁷ Fenârî (ö. 834/1431),⁵⁸ İbn Kemâl (ö. 940/1534),⁵⁹ Şeyh-Zâde (ö. 951/1544),⁶⁰ ve Taşköprizâde (ö. 968/1561) gibi âlimler de Sekkâki'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü bölümüne şerhler kaleme almışlardır.⁶¹

- 54 Bu şahsiyetle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık sadece *Keşfu'z-zunûn*'da *Miftâhu'l-'ulûm*'u şerh edenler sıralanırken, Nâsiruddîn et-Tirmizi'nin adı da zikredilmiştir. *Tirmizi'nin Şîrâzi'nin çağdaşı olduğu* bilgisi dışında ölüm tarihi dâhil kendisiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1763.
- 55 Adı, İmâduddîn Yahya b. Ahmed el-Kâşî'dir. Ölüm tarih dâhil hakkında başka bilgiye ulaşamadık. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764.
- 56 Adı Şemsuddîn Muhammed b. Muzaffer el-Halhâlî olan bu âlim, *Miftâhu'l-'ulûm*'a, *Şerhu'l-Miftâh* adında bir şerh yazmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 238; Muhammed. b. Abdurrahman Celâluddîn el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, C. I, 3. b., Beyrut: Daru'l-Cil, y.y, s. 9.
- 57 769/1367 tarihinde vefat eden Cemâluddîn b. Muhammed eş-Şerîşî, *Miftâhu'l-'ulûm*'a bir şerh yazmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 238; Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.
- 58 Molla Fenârî olarak meşhur olan Şemsuddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî, 751/1350 tarihinde doğmuştur. İznik'te Alâuddîn Ali Esved'ten, Amasya'da Cemâleddîn Ak-sarâyî'den ders almıştır. Seyyid Şerif el-Curcânî ile Kahire'ye gitmiş ve Ekmeluddîn el-Bâbertî olmak üzere değişik âlimlerden şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Bâbertî'den icâzet aldıktan sonra Bursa'ya dönmüştür. Manastır Medresesi müderrisliği ve Bursa kadılığını yapmıştır. Ankara Savaşı'nın ardından Timur (ö. 807/1405), Bursa'yı ele geçirince, Karaman'a gitmiş ve orada on yıldan fazla ders vermiştir. 818/1415 tarihinde tekrar Bursa kadılığına getirilmiş ve 834/1431 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Aydın, "*Molla Fenârî (ö. 834/1431) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 245.
- 59 873/1469 tarihinde doğan Şemsuddîn Ahmed, Şehzade II. Bayezid'e lalalık yapan büyük-babası Kemal Paşa'ya nispetle İbn Kemal diye meşhur olmuştur. İstanbul fethinde bulunan babası Süleyman Çelebi'nin 879/1474 tarihinde Amasya muhafızlığına tayin edildiği ve Şehzade Bayezid'in maiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Kemal, 940/1534 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "*Kemalpaşazâde (940/1434) Osmanlı Şeyhülislamı ve tarihçisi*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, s. 238.
- 60 Şeyhzâde Muhaşşî olarak meşhur olan Muhyiddîn Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa b. Muhsinuddîn, 951/1544 tarihinde İstanbul'da doksan yaşında vefat etmiştir. *Şerhu'l-Miftâh* adında bir eser de kaleme almıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-vusûl*, III, 270; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, s. 239.
- 61 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1763-1764; Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9; Zencîr, *Mebâhisu fi'l-belâga*, ss. 238-239.

Bedruddîn b. Mâlik (ö. 686/1286),⁶² Kazvîni (ö. 739/1338),⁶³ İcî (ö. 756/1355) ve Me'ânicî (ö. 990/1582)⁶⁴ ise Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü bölümünü telhîs eden isimlerdir.⁶⁵

Irak, İran ve Hindistan başta olmak üzere İslam dünyasının doğusunda (Maşriktâ) Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* isimli eseri, belâgat alanının güç merkezini teşkil ederken, buna karşılık Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseri ise batıda (Mağrip'te) belâgat öğrencilerinin ilgi odağı haline gelmiştir.⁶⁶

2.4.2. Belâgatın Tanımı

Biz bu başlık altında belâgatın tanımını yaparken, *belâgatın sözlük anlamı* ve *ıstılâhî anlamı* olmak üzere iki kısma ayırarak ele alacağız. Birinci kısımda belâgat kelimesinin sözlük anlamı anlatılmaya çalışılırken, bu sözcükle isimlendirmenin gerekçesine de dikkat çekilecektir. İkinci kısımda ise sözcüğün ıstılâhî anlamı anlatılacaktır. Bu kapsamda belâgat ilminin önde gelen temsilcilerinden İbnu'l-Mukaffa' (ö. 142/759),⁶⁷ 'Attâbî (ö.

62 Yazarımız, *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünü *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseriyle telhîs etmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fî'l-belâga*, s. 239; Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

63 Kazvîni, *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünü *Telhîsu'l-Miftâh* isimli eseriyle ihtisâr etmiştir. Kazvîni'nin *Telhîs'i* en fazla isim yapan eser olmuş ve üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fî'l-belâga*, s. 239; Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

64 990/1582 civarında vefat eden ve el-Me'ânicî olarak bilinen el-Mevla Hasen, *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünü telhîs etmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fî'l-belâga*, s. 239; Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga (Mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

65 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu fî'l-belâga*, s. 239; Kazvîni, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

66 Bkz. Matlûb, *el-Belâga 'inde's-Sekkâkî*, s. 18.

67 Fars kökenli olan İbnu'l-Mukaffa', Mecûsî dinine mensuptur. Asıl adı Dâzevîh olup 106/724 tarihinde Irak'ta doğmuştur. Abbâsî devletinin kurucusu Seffâh'ın (132/749-136/754) amcası İsa b. Ali'nin aracılığıyla Müslüman olmuştur. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr (137/754-158/775) döneminde divan kâtipliği görevine getirilmiştir. Mansûr için Aristo'nun (MÖ. 322) mantık alanında yazdığı eserleri ile Farsça olan *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya çevirmiştir. *Edebu's-sağîr* ve *Edebu'l-kebîr* isimli eserlerin de içinde bulunduğu güzel risaleler kaleme almıştır. Zındıklıkla suçlanarak 142/759 tarihinde Basra valisi tarafından öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, IV, s. 140; Şemsuddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt-u İbni'l-Cevzî, *Mur'âtu'z-zemân fî tevârihi'l-a'yân*, thk. Enver Tâlib-Fâvî el-Mağribî-Ammâr Reyhâvî-Rıdvân Hamû, C. XII, 1. b. Beyrut: Dâru Risâleti'l-'âlemiyye, 1434/2013, s. 164.

220/835),⁶⁸ Câhiz, Rummânî (ö. 384/994),⁶⁹ Askerî (ö. 395/1005),⁷⁰ Curcânî (ö. 471/1078), Hafâcî (ö. 466/1073),⁷¹ Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Bedruddîn b. Mâlik (ö. 686/1286) gibi bazı âlim görüşlerine yer verilecektir.

2.4.2.1. Belâgat Kavramının Sözlük Anlamı

Ferâhîdî (ö. 175/791), *بَلَغٌ* ulaşmak, *إِبْلَغٌ* ve *تَبْلِغٌ* ulaştırmak, *بَلِغٌ* belîğ, *بَلَغٌ* yeterlilik, *بَالِغٌ* kaliteli, *مُبَالِغَةٌ* hedefine varmak ve *التَّبْلِغُ* istenmeyen haber demek olduğunu beyan etmiştir.⁷² İbn Dureyd (ö. 321/933), *التَّبْلِغَةُ* yetecek kadar azık, *تَبْلِغٌ* iletmek, *بَلِغٌ* ve *بَلِغٌ* belîğ konuşma, *بَلِغَةُ الرَّجُلِ* belâgat yeteneğini edinmek olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Kâlî (ö. 356/967), *بَلِغٌ* hastalığı ağırlaştı ve *بَلِغٌ* yolunda giden iş manasında kullanmıştır.⁷⁴ Ezherî (370/981), *البَلِغِينَ*

- 68 Benî ‘Attâb b. Sa’d kabilesine mensup olan Ebû Amr Kulsûm b. Amr et-Tağlîbî, edebî yazışma sanatında üstün yeteneklere sahip saygın bir şairdir. Zubyânî’nin (ö 604? M.) izinde giden ‘Attâbî, soyu milâdî 584 tarihinde vefat eden şair Amr b. Kulsûm’a dayanmaktadır. Aslen Şamlı olan ‘Attâbî, Bağdat’a yerleşmiş, Hârûnurreşîd (ö. 193/809) ve diğer halifeleri şiirleriyle övmüştür. Hârûnurreşîd tarafından Zındıklık suçundan Yemen’e sürülen ‘Attâbî, Fazl b. Yahyâ el-Bermekî’nin (ö. 193/808) arabuluculuğuyla tekrar Bağdat’a getirilerek Bermekî ailesinin hizmetine girmiştir. Tahir b. Huseyn’in (ö. 207/822) yanında yer alan ‘Attâbî, *Funûn’l-hikem* ve *el-âdâb* kitaplarının da aralarında bulunduğu eserler kaleme almıştır. ‘Attâbî, 220/835 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, V, s. 231.
- 69 Ali b. İsa Ebu’l-Hasan er-Rummânî, aslen Samarralı olmakla birlikte 296/908 tarihinde Bağdat’ta doğmuştur. Mutezîlî araştırmacı ve müfessir Rummânî, aynı zamanda nahiv âlimlerinin de önde gelenlerindedir. *en-Nuket fi’i câzi’l-Kur’ân* isimli eserinin de içinde yer aldığı yüz civarında eser kaleme alan Rummânî, 384/994 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, s. 317.
- 70 Hasan b. Abdullâh b. Sehl el-Askerî Ebû Hilâl, Ahvaz bölgesinde yer alan Asker Mukrem’de doğmuştur. Bağdat ve Basra’ya geçen Askerî, İçinde *Kitâbu’s-sinâ’ateyn*, *el-kitâbe ve’s-şi’r* isimli eserinin de yer aldığı değişik alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Askerî, 395/1005 tarihten sonra vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, II, 196; Hasan b. Abdullâh b. Sehl el-Askerî Ebû Hilâl, *Kitâbu’s-sinâ’ateyn el-kitâbe ve’s-şi’r (mukaddimetu’l-muhakkik)*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, I. b., y.y: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-Arabî, 1371/1952, s. 1.
- 71 Abdullâh b. Muhammed b. Sa’îd b. Sinân el-Hafâcî, 423/1032 tarihinde doğmuştur. Şair olan Hafâcî, edebî ilmini Ebu’l-Alâ el-Maarrî (449/1057) ve dönemin diğer âlimlerinden almıştır. Halep’e bağlı Azez kalesinde valilik görevini de elinde bulunduran Hafâcî, yaptığı bir isyan sonucunda 466/1073 tarihinde zehirlenerek öldürülmüştür. Hafâcî’ye ait bir şiir divanı bir de *Sırru’l-fesâha* isimde eserleri vardır. Bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, s. 122.
- 72 Bkz. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, C. I, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424/2003, s. 161
- 73 Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd, *Cemheretu’l-luga*, thk. Remzî Munîr el-Baalbekî, C. I, I. b., Beyrut: Dâru’l-‘ilmi li’l-Melâyîn, 1408/1987, s. 369.
- 74 Bkz. Ebû Ali İsmail b. el-Kasım el-Kâlî, *el-Bâri’ fi’l-luga*, thk. Hâşim et-Ta‘ân, I. b., Bağdat: Mektebetu’n-Nahda, 1975, ss. 274-275.

dâhi ve الجارية والغلَام بَلَّغَ *gençlerin ergenlik çağına varması* anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁵ İbn Fâris (ö. 390/999), بَلَّغَ maddesini *ulaşmak* veya *yaklaşmak* manalarını ifade ettiklerini belirtmiş ve yaklaşmak manası için ise فَادًا بَلَّغُنَّ⁷⁶ (أَجْلُهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ) âyetini örnek göstermiştir. بَلَّغَ binicinin, *hızlandırmak için atın yularını uzatması* ve تَبَلَّغَتِ الْفَلَةُ بِفُلَانٍ *yoksullukta dip yapması* demek olduğunu belirtmiştir. İbn Fâris, fasîh konuşanların, meramlarını ulaştırabildiklerinden بَلَاغَةَ sözcüğüyle övündüklerini,⁷⁷ kendileri ise بَلَّيْعٌ olarak nitelendirildiklerini de sözlerine eklemiştir.⁷⁸ Cevherî (ö. 393/1003), تَبَلَّغَ *yetinmek*, بَلَّيْعٌ *işini eksiksiz bir şekilde yapmak*, بَلَاغَةٌ *fesâhat* olduğunu aktarmıştır.⁷⁹ İbn Sîde (ö. 854/1066), بَلَّغَ الشَّيْبُ فِي رَأْسِهِ “*başında beyazlar ortaya çıktı*” demek olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144),⁸¹ تَبَلَّغَ فِي كَلَامِهِ cümlesinin anlamının *belâgatli biriymiş gibi konuşmak* olduğunu aktarmıştır.⁸²

Görüldüğü üzere yazarımızın dönemine kadar yapılan sözlük çalışmalarından mastar olan belâgat kelimesinin kökünü teşkil eden ب ل غ maddesinin türevleri; ulaşmak, ulaştırmak, iletmek, varmak, yaklaşmak, olgunlaşmak, ortaya çıkmak, uzatmak, isteğini elde edebilmek, yolunda giden ve düzgün yapılan iş, belâgat yeteneğini edinmek, belîğ olmak, düzgün ve fasîh konuş-

75 Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, thk. Abdulazim Mahmûd, VIII, Dâru'l-Kâtibu'l-Arabî, Kahire 1967, ss. 139-140.

76 et-Talâk 65/2.

77 Bkz. Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abduselâm Muhammed Hârûn, C. I, Kahire: Dâru'l-Fikir, 1399/1979, ss. 301-302.

78 Bkz. Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîya, *Mucmelu'l-luga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsîn Sultân, C. I, 2. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1406/1986, s. 135.

79 Bkz. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr 'Attar, C. IV, 4. b., Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1990, ss. 1316-1317.

80 Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-luga*, thk. Abdülhamid Hindâvî, C. V, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000, ss. 535-536.

81 Tefsîr, lûgat ve edeb alanlarının önde gelen âlimlerinden Mahmud b. 'Umer b. Muhammed ez-Zemahşerî Ebu'l-Kâsım, 467/1075 tarihinde Havarizm'e bağlı Zemahşer'de doğmuştur. Bir müddet Mekke'de ikamet ettiğiinden kendisine Cârullah lakabı verilmiştir. Daha sonra değişik ülkeleri dolaşarak Havarizm'in Curcân kentine dönmüş ve 538/1144 tarihinde burada vefat etmiştir. *Tefsîru'l-keşşâf* ve *Esâsu'l-belâga* adlı eserlerinin de içinde bulunduğu çok sayıda kitap kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 178; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Umer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf 'an hakkâiki gavâmidi'l-tenzil ve 'uyûnu'l-ekâvîli fi vucûhi't-te'vil*, thk. Halil Me'mûn Şîmâ, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009, ss. 7-10.

82 Bkz. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. 'Umer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd, C. I, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998, s. 75.

ma, fesâhat, belâgat, yeterlilik, yetinmek, yeterli miktar, dâhi, kaliteli, istenmeyen haber, hastalığın ağırlaşması ve yoksullukta dip yapmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Ebû Hilâl el-Askerî, belâgat ilminin “manaları, dinleyenlere ulaştırmak ve anlamalarını sağlamak olan işlevi” ile belâgat kavramının sözlük anlamlarından “ulaştırmak” manalarına dikkat çekerek bu disipline “belâgat” adının verilme gerekçesini açıklamıştır.⁸³

2.4.2.2. Belâgat Kavramının İstılâhî Anlamı

İbnu'l-Mukaffa'dan Câhiz (ö. 255/869), Kudâme (ö. 337/948) ve Rummânî'ye kadar belâgat, insanın doğuştan sahip olduğu bir kabiliyet ve sanata olan yatkınlık şeklinde anlaşılmıştır.⁸⁴

Taşdelen, klasik kaynaklarda verilen bilgilerden hareket edildiğinde, İbnu'l-Mukaffa ile başlayan Câhiz ve Kudâme b. Ca'fer ile devam eden ve Rummânî'ye ulaşan süreçte belâgat kavramının meleke olarak algılandığını ve böylece değerlendirildiğini vurgulamıştır.⁸⁵

437/1046 tarihinden sonra vefat eden Fatımî devleti kâtiplerinden İbn Halef, belâgatın, insan zihninde manalar tarafından kuşatılan ve bu manalara tam denk düşen lafızlarla beraber var olan sûretlerden (imajlardan) ibaret olduğunu ifade etmiştir. İbn Halef, buradaki tarife uygun tarzda lafız ve manalardan oluşan bir terkinin çok zor olması sebebiyle belîğ insanların çok az bulunduğunu ve bu yüzden belâgatın ancak bazı insanlara nasip olan bir sanat olduğunu belirtmiştir.⁸⁶

83 Bkz. Askerî, *Kitâbu's-sınâ'ateyn*, s. 6.

84 Bkz. Hulusi Kılıç, “*Belâgat, Edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili me'ânî, beyân ve bedî'i içine alan ilim dalı*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, s. 381.

85 Bkz. Hasan Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, ss. 216-217.

86 Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Halef, *Mevâddu'l-beyân*, thk. Hatem Salih ed-Dâmin, 1. b., Dımaşk: Dâru'l-Beşâ'ir, 1424/2003. s. 62.

Şerefuddîn et-Tîbî (ö. 743/1343)⁸⁷ ise sözü, insana benzeterek şöyle der: “Terkipteki fesâhat, bedendeki güzellik gibidir. Sözcüklerin fesâhati organların güzelliklerine benzer. Belâgat da bedendeki ruh gibidir. Organlar güzel, terkipler birbiriyle uyumlu ve ruh kâmilse hem cemâl hem de kemal açısından son noktaya varılmış demektir”⁸⁸

Belâgat kavramı, üç ana başlık olarak ele alınır. Bunlardan ilki, ortama göre uyum sağlanması ve istenilenin en güzel şekilde ifade edilmesi amacıyla Arap üsluplarının taşınması gereken özellikleri inceleyen me‘ânî ilmi, ikincisi, teşbîh, mecâz, istiare ve kinâye kavramlarını inceleyen beyân ilmi, üçüncüsü ise kelâmında bulunması gereken lafzî ve manevî güzellik unsurlarını ele alan bedî’ ilmidir. Muhammed el-Antâkî, yukarıda yaptığımız tasnife işaret ettikten sonra yabancı bilim adamlarının günümüzde bu üç ilmin toplam muhtevasına sitilistik adını verdiklerini ifade etmektedir.⁸⁹

Belâgati oluşturan bu ilim dallarının izâhına geçmeden önce belâgat kavramının tarihî seyrini anlamak açısından, konu hakkında bazı öncü âlimlerin görüşlerini aktaracağız. Bu kapsamda İbnu’l-Mukaffâ‘ (ö. 142/759), belâgati susmak, dinlemek, işaret etmek, karşı çıkmak, cevap vermek, şiir okumak ve mektup yazmak gibi değişik şekillerde farklı anlamları içeren kapsamlı bir kavram olarak görürken,⁹⁰ ‘Attâbî, yardım almadan ve tekrarlardan sakınmak üzere konuşma güçlüğü çekmeksizin meramını aktarabilme olarak

87 Doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bilgiler olmamakla beraber Şerefuddîn Huseyn b. Muhammed et-Tîbî’nin, Tebriz’de doğmuş olma ihtimali vardır. İnançlı, takva sahibi, ahlaklı, cömert ve peygamber aşığı olan Tîbî, aynı zamanda büyük bir mal varlığına da sahipti. İlminde cömert olduğu gibi malını da öğrenci ve ihtiyaç sahiplerine sürekli dağıttığından son zamanlarında fakir kalmıştır. *et-Tibyân fî ilmi’l-beyân ile Şerhu’l-Keşşâf* isimli eserlerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. *el-Kâşif ‘an hakâiki’s-sunen* eseriyle Veliyuddîn Ebû Abdullâh Hatîb et-Tebrîzî’nin (740/1340’tan sonra) *Mişkâtü’l-mesâbih* isimli eserini, belâgat kuralları çerçevesinde şerh etmiştir. Tîbî, 743/1343 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdussettâr Zemût, *Kitâbu’l-Tibyân fî’l-beyân li’l-İmâm et-Tîbî*, (Doktora Tezi), Kahire: Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi, 1397/1977, ss. 1-31; Askalânî, *ed-Dureru’l-kâmine*, II, ss. 68-69; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-zeheb* VIII, 239; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu‘ât*, I, 522; Zencîr, *Mebâhîsu fî’l-belâga*, ss. 258-259.

88 Şerefuddîn Huseyn b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî ilmi’l-me‘ânî ve’l-bedî’i ve’l-beyân*, thk. Hadî Atiye Matar el-Hilâlî, y.y: Mektebetu’n-Nahdati’l-Arabiyye, t.y, s. 469.

89 Bkz. Muhammed el-Antâkî, *Dirâsâtun fî fikhi’l-luga*, Beyrut: Dâru’ş-Şarki’l-Arabî, 1969, s. 33.

90 Bkz. Câhiz, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, I, ss. 115-116.

değerlendirmiştir.⁹¹ Câhiz, belâgatın, manaları kısaca doğru aktarmak üzere isteğini elde edebilmek olduğunu belirtmiştir.⁹² Rummânî, manaların, en güzel lafızlar sûretleriyle kalbe ulaştırılması olduğunu ifade ettikten sonra⁹³ belâgatı, alt, orta ve üst olmak üzere üç düzeye ayırmış ve üst düzey kısmına Kur'ân belâgatını yerleştirmiştir.⁹⁴ Askerî ise belâgatı, kalbindeki manayı uygun bir üslup ve güzel bir sunumla olduğu gibi muhatabın kalbine aktarabilmek olduğunu dile getirmiştir.⁹⁵

Curcânî, doğrudan belâgat tanımını yapmamıştır. Ancak manaların kendilerine seçilen güzel sözcüklerle değer kazanabileceklerini belirtmiştir. Bunun yanında sözcüklerin manalarıyla uyumlu olması gerektiği gibi cümlenin yapısı ve diğer üyeleriyle de uyum içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁶

Hafâcî, kendisinden önce gelenlerin belâgat için herhangi bir tanım yapmadıklarını, bunun yerine özelliklerini saymakla yetindiklerini ifade etmiştir. Bununla beraber Hafâcî, belâgat ile fesâhat arasında ayırım yapmamıştır. Ancak fesâhatın sözcüklere özgü olduğunu, belâgatın ise manalarla beraber sözcüklerin bir özelliği olabileceğini söylemiştir.⁹⁷

Sekkâkî, fesâhat ve belâgatı, beyân ilminin ek bir bölümü olarak ele almıştır. Bu kapsamda belâgatı, “Anlamları ifade etmek için terkiplerin özelliklerini yerine getirme konusunda uzmanlaşma aşamasına varmak ve teşbîh, mecâz ile kinâye türlerinin, gerekli şekillerde sunulmasıdır”⁹⁸ şeklinde tanımlamıştır. Sekkâkî, belâgatın en üst ve en alt değerlerinin olduğunu belirterek bu değerlerin altında kalanların, hayvan sesleriyle eş değer olduğunu,

91 Bkz. Ebû Tahir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî, *Kânûn 'l-belâga fî nakdi 'n-nesri ve 'ş-şi 'r*, thk. Muhsin Gayyâd 'uceyl, 2. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1409/1989, s. 66.

92 Bkz. Câhiz, Ebû 'Usmân Amr b. Bahr, *Resâilu 'l-Câhiz*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. IV, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1384/1964, s. 151.

93 Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Îsâ er-Rummânî, *en-Nuket fî i 'câzi 'l-Kur 'ân*, thk. Muhammed Halefullah Ahmed, Muhammed Zağlûl Sellâm, 3. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976, ss. 75-76; Bedevî Tabâne, *el-Beyânu 'l-Arabî dirâsetun fî tatavvuri 'l-fikreti 'l-belâgiyye 'inde 'l-Arab ve menâhichâ ve mesâdirihâ 'l-kubrâ*, 7. b., Riyad: Dâru'r-Rifâ'î/Cidde: Dâru'l-Menâre, 1408/1988, s. 49.

94 Bkz. Rummânî, *en-Nuket fî i 'câzi 'l-Kur 'ân*, s. 75-76; Tabâne, *el-Beyânu 'l-Arabî*, s. 49.

95 Bkz. Askerî, *Kitâbu 's-sinâ 'ateyn*, s. 10.

96 Bkz. Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Curcânî, *Delâilu 'l-i 'câz fî 'il-mi 'l-me 'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2016, ss. 38-39.

97 Bkz. Kasım-Dîb, *'Ulûmu 'l-belâga*, s. 13.

98 Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 415.

söz konusu değerlerin üstüne çıkıldığında ise hissedilip, ancak tarifi mümkün olmayan i'câz derecesi olarak kabul edildiğini ve bu iki değer arasında kalanlara ise belâgat denildiğini de sözlerine eklemiştir. Ayrıca Sekkâkî belâgatın kendisi nezdinde zevkten başka bir şey olmadığı ve söz konusu zevkin de uzun bir müddet, me'ânî ve beyân ilimlerine hizmet ederek gerçekleşeceği düşüncesindedir.⁹⁹

Bedruddîn b. Mâlik, dil ilimlerini, “dil ilimleri, tüm hata şekillerinden korunmayı bilmektir” şeklinde tanımlayarak belâgat ile fesâhat ilimlerinin de insanı ortama göre yapılan konuşmalarda istenilen mesajı vermek amacıyla duruma göre netliği ya da kapalılığı veya kabul edilirliliği ve anlaşılabilirliği artıran ibârelerin süslemeleri yapılırken hatalardan koruduğunu dile getirir.¹⁰⁰ O, belâgati şöyle tarif etmektedir:

“Belâgat manayı ifade etmek için sözü, kastedilen manayı tam tamına ifade edecek bir tarzda söylemek ve bu konuda her şeyi doğru yapmaktır. Belâgatın iki ucu vardır. Yüksek olan mucizelik sınırına ulaşmış olan veya bu sınıra yakın olandır. Düşük olan ise belâgatın ilk hareket ettiği noktadır ki, sözde bu özellik bulunmazsa, söylenen sözün hayvanların çıkarttıkları seslerden bir farkı kalmaz. Bu iki uç arasında ise sayılamayacak kadar çok mertebe vardır”¹⁰¹

Yapılmış tanımlardan yola çıkarak belâgat ilminini, “İstenen mesajı, estetik bir şekilde ortama uygun olarak karşı tarafa iletebilme yeteneğidir” şeklinde tanımlayabiliriz.

2.4.3. Belâgat İlminin Kısımları

Önceki konularda da değindiğimiz gibi belâgat ilmi, tarihî süreç içerisinde değişik kaynaklardan beslenerek sonunda me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana disiplin olarak oluşumunu tamamlamıştır. Biz bu başlık altında söz konusu disiplinleri sırasıyla ele alacağız.

99 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 415-416.

100 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Husnî Abdülcelîl Yûsuf, I. b., Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1409/1989, ss. 1-2.

101 Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 3-4.

2.4.3.1. Me'ânî

Burada me'ânî kavramının sözlük anlamı anlatıldıktan sonra ıstılâhî anlamı üzerinde durulacaktır. Ayrıca Sekkâkî ve Bedruddîn b. Mâlik'e göre bu kavramın ıstılâhî anlamını açıklamaya çalışacağız. Son olarak me'ânî ilminin tarihçesine de dikkat çekerek diğer başlıklara geçeceğiz.

2.4.3.1.1. Me'ânî Kavramının Sözlük ve İstılâhî Anlamı

“Mana” sözcüğünün çoğulu olan “me'ânî” kavramı ilk dönem sözlüklerinde doğrudan yer almamıştır. Bununla beraber bu kelime *Tehzîbu'l-luga'da* tefsir ve tevîl anlamlarında geçerken,¹⁰² müteahhir sözlüklerden *Lisânu'l-Arab*'da (عَنْيْتُ الشَّيْءِ) kastetmek manasında kullanılmıştır.¹⁰³ Günümüz sözlüklerinden *Mu'cemu'l-vasît*'te ise çoğulu “me'ânî” olan “ma'nâ” sözcüğünün, lafızları ifade ettikleri için kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁴

Me'ânî, ıstılâhta cümle ve cümlede yapılan takdîm-te'hîr, zikir-hazif, ta'rîf-tenkîr, kasır-tatvîl, vasıl-fasıl ve icâz-itnâb-musâvât gibi konularla ilgilenen ilim dalıdır.¹⁰⁵

Sekkâkî, me'ânî ilmini, “Me'ânî ilmi, duruma göre uyum sağlanması için tatbik edildiğinde, oluşabilecek hatalardan korunmak amacıyla ifade edilen cümle terkiplerinin özelliklerini ve olumlu ya da olumsuz bağlantılarını inceler” şeklinde tanımlarken,¹⁰⁶ Bedruddîn b. Mâlik, me'ânî ilmini, “Me'ânî ilmi, duruma göre uyum sağlanması için tatbik edildiğinde, oluşabilecek hatalardan korunmak amacıyla, cümle terkiplerinin özelliklerini ve bağlantılarını inceler” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁷

102 Bkz. Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, III, s. 213.

103 Bkz. İbnu'l-Manzûr Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, thk, Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşîm Muhammed eş-Şâzeli, C. IV, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003, s. 3146.

104 Bkz. Mecme'u'l-luga'l-Arabiyye (İbrahim Enis-Abdulhalim Muntasir-Atiye es-Sevâlihî-Muhammed Halefullah Ahmed), *Mu'cemu'l-vasît*, C. II, 1. b., İstanbul: el-Mektebetu'l-İslamiye, 1392/1972, s. 633.

105 Bkz. Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavurrihâ*, C. III, Irak: Matba'atu'l-mecma'u'l-ilmî el-İrâkî, 1407/1987, s. 276; Ayrıca hafz için bkz. Abdullah Kuşuoğlu, *Arap DilindeYapı ve Anlam İlişkileri*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020, ss. 312-333.

106 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 161.

107 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 7.

Görüldüğü üzere Bedruddîn b. Mâlik, me‘ânî ilmini tanımlarken Sek-kâkî’nin sözlerini aynen aktarmıştır.

2.4.3.1.2. Me‘ânî İlminin Tarihçesi

İlk dönem belâgat kaynaklarında bu ilme dikkat çeken herhangi bir ifade yoktur. Ancak dönemin âlimleri, Kur’ân ve şiir için yaptıkları çalışmalarında bu kavramı kullanmışlar ve eserlerine *Me‘ânî’l-Kur’ân* ve *Me‘ânî’ş-şi’r* gibi isimler vermişlerdir. Dönemin âlimlerinden İbn Fâris (ö. 390/999), *es-Sâhibî* isimli eserinde, me‘ânî ilminin önemli bölümlerinden olan inşâ ve haberin konularından “emir-nehî”, “duâ-talep”, “temennî-taaccüp” ve “arz-tahdîd” konularını *me‘ânî’l-keîâm* adı altında ele almıştır. Nazım nazariyesinin de bu ilmin ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur. Ayrıca nahivcilerin cümle ve cümlede yaşanan takdîm-te’hîr, zikir-hazif konularını ele alarak bu ilmin ortaya çıkmasında büyük rol oynadıkları görülmektedir. Bu konuları ilk ele alanlardan birinin de Sîbeveyhi (ö. 180/796)¹⁰⁸ olduğu açıktır. Sîbeveyhi *el-Kitâb* isimli eserinde söz konusu mevzuları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bununla beraber Sîbeveyhi ve ardından gelen nahivciler, bunlara *nazım* adını vermemiştir. Nazma ilk işaret eden, İbnu’l-Mukaffâ’nın konuşma düzenini vurgulayan sözleridir.¹⁰⁹ Belâgatçılar, İbnu’l-Mukaffâ’nın sözlerinin içeriğini almış ve eserlerinde işlemişlerdir. Fakat İbnu’l-Mukaffâ’ya atıfta bulunmamışlardır. Ayrıca Câhiz da “Şiir, bir sanat, bir dokuma çeşidi ve bir tasvir tarzıdır” sözlerini¹¹⁰ dile getirmiş, nazım hakkında konuşmuş ve *Nazmu’l-Kur’ân* adında bir eser de kaleme almıştır. Üstelik Rummânî ve Bâ-

108 Amr b. ‘Usmân b. Kamber es-Sîbeveyhi, 135-140/752-757 yılları arasında Şiraz’a yakın Beydâ köyünde doğmuştur. İlk bilgileri bu çevrede aldıktan sonra ailesiyle Basra’ya göç etmiştir. Nahiv ilminin ilk ve temel kaynağı gibi kabul edilen *el-Kitâb* isimli eserin yazarıdır. 180/796 tarihinde Şiraz’da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Reşit Özbalkıç, “*Ebü Bişr (Ebû Osmân, Ebu’l-Hasen, Ebu’l-Huseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî (ö. 180/796)*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 37, s. 130; Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi e’immi’-n-nâhvi ve’l-luga*, thk. Muhammed el-Mısrî, C. I, 1. b. Dımaşk: Dâru Se’duddîn li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1421/2000, ss. 221-224; Suyûtî, *Buğvetu’l-vu’ât*, II, 229-230.

109 İbnu’l-Mukaffâ’nın söz konusu sözleri için bkz. İbnu’l-Mukaffâ’, *el-Edebu’s-sağîr*, thk. Ahmed Zeki Paşa, 1. b., y.y: Medresetu Muhammed Ali es-Sinâ’îyye, 1329/1911, ss. 6-8.

110 Ebû ‘Usmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu’l-hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. III, 2. b., Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî bi-Mısır, 1384/1965, s. 132.

kıllânî (ö. 403/1013)¹¹¹ gibi âlimler de nazım üzerinde konuşmalarıyla Curcânî'nin eliyle olgunluk safhasına ulaşmasında katkıları olmuştur. Curcânî yazdığı *Delâilu'l-i'câz* adlı eserinde nazımla ilgili konuları ele almıştır. Sekkâkî, belâgat ilmini üçe ayırırken Curcânî'nin, *nazım* adı altına ele aldığı bu konuları, me'ânî ilminin konuları olarak ele almıştır. Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1210), *me'ânî* sözcüğünü, kavram olarak ilk kullanan âlimlerdir. Fakat bu kavramı ele almakla beraber yöntem, sınır ve kapsamına net bir şekilde açıklık getirmemişlerdir. Sekkâkî ise kendisinden önce olgunlaşan söz konusu kavram ve konuyu eşleştirerek kendisinden sonra gelen belâgat âlimlerine öncülük etmiştir. Dolayısıyla bu kavramı bu günkü anlamıyla ilk kullanan Sekkâkî olmuştur.¹¹²

Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 745/1344), beyân ilmi için fesâhat ve me'ânî ilmi için belâgat kavramları da kullanmıştır. Alevî, fesâhat ile sözlük ilimlerinin, müfret kelimeleri konu edindiğini, belâgat ile nahiv ilimlerinin ise mürekkep kelimeleri konu edindiğini dile getirmiştir. Konuyla ilgili Alevî'nin açıklaması şöyledir:

“Sözlük ile fesâhat ilimlerinin konusu müfret kelimeler, nahiv ile belâgat ilimlerinin konusu ise mürekkep kelimelerdir. Sözlük ilmi, müfret kelimelere temel anlamları bakımından bakarken, beyân (fesâhat) ilmi ise müfret sözcükleri, anlaşılabilirliği, kötü görünmeyişi ve farklı yönlerle istenilen amaca götürmeyi sağlayan mecâz anlamları açısından ele alır. Nahiv ilmi, mürekkep kelimeleri, cümlenin anlamının anlaşılması amacıyla i'râb yönünden ele alırken, me'ânî (belâgat) ilmi ise mürekkep kelimeleri, oluşturulan kombinasyon sonucunda belâgat açısından elde edilen özel anlamları göz önünde bulundurarak değerlendirir”¹¹³

2.4.3.2. Beyân

Biz burada Belâgat ilminin ikinci kısmı olan beyân ilmini işleyeceğiz. Bu bağlamda kelimenin sözlük anlamı ifade edildikten sonra ıstılâhî anla-

111 Muhammed b. Tayyîb Ebubekir el-Bâkılânî, 338/950 tarihinde Basra'da doğmuştur. Büyük kelâmcılardan ve döneminin Eş'arî mezhebinin lideri olan Bâkılânî, Bağdat'ta ikamet ederdi. *I'câzu'l-Kur'an'ın* da içinde bulunduğu çok sayıda eser yazmış ve 403/1013 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 176; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'an (mukaddime-tu'l-muhakkik)*, thk. Seyid Ahmed Sakr, y.y: el-Mektebetu'l-İlmiyye, y.t, ss. 17-49.

112 Bkz. Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, III, ss. 277-279.

113 Alevî, *et-Tirâz*, I, ss. 17-18.

mı da açıklanacaktır. Bununla beraber Sekkâkî, Bedruddîn b. Mâlik ve İbnü'l-Esîr'in beyân ilmi için yaptıkları tanımları da sırasıyla dile getirmeye çalışacağız. Son olarak beyân ilminin tarihçesine de yer verilerek konuyu bitireceğiz.

2.4.3.2.1. Beyân Kavramının Sözlük ve İstilâhî Anlamı

Ezherî (370/981), beyânın, fesâhat olduğunu, “beyyîn sözlerin” ise fasîh demek olduğunu söylemiştir.¹¹⁴

İbnu'l-Esîr, beyân ilminin yardımcı unsurlarının başında yeteneğin bulunduğunu dile getirmiştir. İster şiir ister düz yazıda olsun, söz diziminin, değişik alanlarda uzmanlık gerektiren bir sanat olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle yazışma işlerini yürüten kâtiplerin¹¹⁵ tüm alanlarda bilgi sahibi olması gerektiğini söylemiştir. İbnu'l-Esîr'e göre herhangi bir mesleği yapan kişi, bu meslekle anılabilir. Örneğin bu adam dilbilimcidir, şu adam, fıkıh âlimidir veya o adam, kelâmcıdır, denebilir. Ancak kitâbet¹¹⁶ mesleği için böyle bir durum söz konusu olamaz. Çünkü bu meslek tüm alanlarda uzmanlık gerektiren bir sanattır. Bu nedenle herhangi biri için “bu adam kâtiptir” denilemeyeceğini vurgular. O, çakmak taşının özünde bulunan gizli ateş gibi bu alanların da özünde yeteneğin olduğunu belirtir.¹¹⁷

Sekkâkî, beyânı, “İstenilen mesajı verebilme münasebetiyle konuşmanın uygunluğunu sağlamak için hatalardan sakınmak amacıyla aynı anlamı, anlaşılabilirliğini artırarak ya da azaltarak değişik yöntemlerle ifade edebilmektir”¹¹⁸ ifadeleriyle tanımlar.

114 Bkz. Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, XV, s. 499.

115 Vezirliğe götüren bir yol olması sebebiyle kâtip unvanını elde etmek kolay olmamıştır. Kâtip olacak kişinin ilmi ve edebî anlamda ciddi bir donanıma sahip olması gerekiyordu. Zira kâtiplik, Abbâsiler döneminde yönetim kademesinde olması gereken önemli bir meslekti. Bu sahada deneyim sahibi kişiler, kitabetin önemini vurgulamaktadırlar. bkz. Muhammet Selim İpek, “Birinci Abbâsî Döneminde (750-847) Kitabet–Siyâset İlişkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, s. 61 (2017), s. 324.

116 Kitabet, devletin üssü, ağacın değişik dalları, bilginin ışığı, adaletin meydanı ve en yüksek makamdır. Kitabeti hakkıyla bilmeyen cehalet damgasıyla damgalanmıştır. Kitabet ve kâtiplerle ancak siyaset ve yönetim kurulur. Fazilet ve erdem ancak kitabetle tasvir olunur. Eğer her sanatın bir lideri olsaydı kitabet bütün sanatların lideri olurdu. bkz. İpek, “Birinci Abbâsî Döneminde (750-847) Kitabet–Siyâset İlişkisi”, s. 324.

117 Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*; I, 38; Zencîr, *Mebâhîsu fi'l-belâga*, s. 214.

118 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 162.

Bedruddîn ise bu ilmi, “İstenilen mesajı verebilme münasebetiyle konuşmanın uygunluğunu sağlamak için hatalardan sakınmak amacıyla aynı anlamı, anlaşılabilirliğini artırarak ya da azaltarak değişik yöntemlerle ifade edebilmektir”¹¹⁹ şeklinde tanımlamıştır. Görüldüğü üzere Bedruddîn, beyân ilmini tanımlarken, Sekkâkî’nin sözlerini aynen tekrarlamıştır.

Dayf, İbnu’l-Esîr’in beyân ilmini belâgatın bir kısmı olarak değil aksine belâgat ilmini beyân ilminin bir alt bölümü olarak gördüğüne dikkat çekmiş ve İbnu’l-Esîr’in beyân konularına değindiğinde, beyân konularının belâgat ile fesâhat olarak saydığını aktarmadan önce beyân kavramını geniş tutup belâgat kavramıyla eş anlamlı olarak ele aldığını belirtmiştir. Böylece İbnu’l-Esîr’in, Curcânî, Sekkâkî ve Zemahşerî’nin izlediği yolu terk ederek Câhiz’in yolunu izlediğini ifade etmiştir. Ayrıca Dayf, İbnu’l-Esîr’in bu kapsamda me’ânî ve bedî‘ kavramlarını, beyân ilmi adı altında ele aldığını da sözlerine eklemiştir.¹²⁰

Beyân’ın farklı yöntemlerle meramını dile getirmeyi konu edindiğine ve belâgatın ise istenen mesajı, estetik bir şekilde ortama uygun olarak karşı tarafa iletebilme olduğuna göre beyân ilminin, belâgat ilminden daha kapsayıcı olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Câhiz ve İbnu’l-Esîr’in tariflerinin daha doğru olduğu görülmektedir.

2.4.3.2.2. Beyân İlminin Tarihçesi

Günümüzde belâgat ilminin alt başlıkları olan *beyân*, *me’ânî* ve *bedî‘* ilimleri, başlangıçta beyân ilminin alt dalları olarak değerlendirilirdi. Son dönem âlimlerinden Zeyyât (ö. 1388/1968) da belâgat ilimlerini, *‘ulûmu’l-beyân* başlığı altında ele almıştır. Bu kapsamda Zeyyât, sözlerine şöyle devam etmektedir: Büyük ihtimalle bu konuya ilk olarak Ebû ‘Ubeyde (ö. 209/824),¹²¹ *Mecâzu’l-Kur’ân* isimli eserinde değinmiştir. Abbâsî devletinin ilk dönemi

119 Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 103.

120 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 324.

121 Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. Musennâ, 110/728 tarihinde doğmuştur. Tercih edilen görüşe göre doğum yeri Basra’dır. Eski Arap tarih ve dillerini herkesten iyi bilirdi. Hâriciyye mezhebini benimsediğinden çağdaşlarının çoğu tarafından tefsiri takdir edilmemiştir. Bu münasebetle tefsiri, büyük eleştirilere marûz kalarak güvenilir olarak kabul görülmemiştir. 207/822-213/828 yılları arasında vefat ettiğiyle ilgili değişik rivayetler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Sezgin, *Târîhu’t-turâsi’l-Arabî (‘ilmu’l-luga)*, çev. Arfa Mustafa, C. I, y.y: Cami’etu’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslamiye, 1408/1988, ss. 111-112.

boyunca da me‘ânî ilmi alanında herhangi bir eser verilmemiştir. Bu devirlerde belâgat tanımıyla ilgili sorulan bir soruya verilen cevap veya bir konu hakkında beyan edilen görüş ötesinde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. İlk defa Câhiz, *el-Beyân ve ‘t-tebyîn* isimli eserinde bazı konularını ele almıştır. Daha sonra Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948), Ebû Bekir b. Dureyd (ö. 321/933)¹²² ve Ebû Hilâl el-Askerî, Câhiz’i takip etmişlerdir. Söz konusu âlimlerin, belâgat konularını kapsamlı bir şekilde ele almadıklarından ve eserlerinin de belâgat ilmine özgü olmadığı aynı zamanda başka konuları da kapsadıkları için bu ilmin kurucuları olarak kabul edilmemişlerdir. Bu ilmin konularını belirledikleri ve kurallarını koydukları için 471/1078 tarihinde vefat eden Abdulkâhir el-Curcânî ve 626/1229 tarihinde vefat eden Ebû Ya‘kûb es-Sekkâkî, bu ilmin kurucuları olarak kabul edilmiştir. Her ikisi de beyân ve me‘ânî ilimlerini iki ayrı ilim olarak ele almışlardır.¹²³

2.4.3.3. Bedî‘

Bu başlık altında belâgatın üçüncü kısmı olan bedî‘ ilmini değerlendireceğiz. Bu kapsamda kelimenin sözlük anlamını anlatmaya çalıştıktan sonra ıstılâhî anlamını da açıklayacağız. Ayrıca ıstılâhî anlamını irdelerken Sekkâkî ve Bedruddîn b. Mâlik’in bedî‘ ilmi için yaptıkları tanımlara da sırasıyla değineceğiz. Bununla beraber bedî‘ ilminin tarihçesine de yer vererek diğer bir konuya geçiş yapacağız.

2.4.3.4. Bedî‘ Kavramının Sözlük ve İstılâhî Anlamı

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbu'l-‘ayn* isimli eserinde, bedî‘ kavramının türediği fiilin maddesi olan (ع، د، ب) kökünü: “Daha önce yaratılmayan, hayal edilmeyen ve kendisi hakkında bilgi bulunmayan bir şeyi ortaya çıkartmaya bedî‘ denilir. Allah’a, daha önce olmayan ve hayal edilmeyen yer ve gökleri yarattığı için (بدیع السموات والأرض) denilmiştir” ifadesiyle açıklar.¹²⁴

122 Dil bilim âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *el-Cemhere fi'l-luga* isimli eserinin yazarıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 605.

123 Bkz. Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, s. 375.

124 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘ayn*, I, s. 121.

Bedruddîn b. Mâlik, bedî‘ ilminin istilâhî tanımını:

“*bedî‘, fesâhatın şekillerini öğreten bir ilimdir. Bu durum, önce fesâhatı tanımlamayı gerektirmektedir. Bu kapsamda fesâhatın tanımını şu şekilde yapıyoruz: Konuşmayı, amacını açıklayabilme ve manasını eksiksiz olarak yansıtabilecek şekilde formata sokma işlemine fesâhat denilir. Bu da lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılır*”¹²⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Sekkâkî’ye kadar belâgat ilmi konuları, tek isim altında incelenmiştir. Bu konular, İbnu’l-Mu‘tez tarafından *bedî‘*, Câhiz tarafından *beyân*, İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) tarafından *fesâhat* ve Curcânî tarafından *belâgat* olarak adlandırılmıştır. İlk defa Sekkâkî tarafından, *me‘ânî* ve *beyân* ilimleri adı altında iki ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. Ayrıca Sekkâkî, daha sonra yazarımız tarafında *bedî‘* olarak ele alınacak olan konuları da belâgat ilminin tamamlayıcı unsuru olarak işlemiş ve

Konuşmaya süslü elbise giydirecek güzellik açısından onu en yüksek seviyeye çıkartan, belâgatın her iki dayanağı (me‘ânî-beyân) ve fesâhatın her iki türü (lafzî-manevî) olduğu bilindikten sonra konuşmayı güzelleştirmek amacıyla çok sayıda özel vucûhun (yönün) bulunduğu da bilinmelidir. Böylece sadece en bilinenlerine işaret edeceğiz. Bunlar da lafızlara yönelik olanlar ile manalara yönelik olanlar olmak üzere kendi aralarında iki kısma ayrılırlar şeklinde tanımlamıştır.¹²⁶

Smyth, belâgat ilminde üçlü ifadeyi açıkça ilk kez kullananın Bedruddîn b. Mâlik olduğunu belirtirken,¹²⁷ Durmuş, bedî‘ ilminin belâgat ilminden bağımsız bir disiplin olarak ele alınışının Kazvîni ile başladığını belirtmiştir. O, daha sonra kabul edilen bedî‘ ilminin tanımının da Kazvîni tarafından yapıldığını ifade etmiştir.¹²⁸

Smyth’in görüşü daha isabetli görünmektedir. Çünkü Kazvîni’den yaklaşık yarım asır önce vefat eden Bedruddîn b. Mâlik, bedî‘ ilmini belâgat ilminden bağımsız olarak ele almış ve tanımlamıştır.

125 Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 159.

126 Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 423.

127 Bkz. William Smyth, çev. Abdullâh Yıldırım, “*Belâgat İlmi’nin Standart Hale Gelen Düzenlenişi ve Sekkâkî’nin Miftâhu’l-‘ulûm’u*”, İstanbul, İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası, C. I, S. 22 (2013), s. 215.

128 Bkz. İsmail Durmuş, “*Kazvîni (ö. 739/1338)*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, s. 157.

2.4.3.5. Bedî' ilminin Tarihçesi

Bedî' ilminde ilk eser veren¹²⁹ İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908)¹³⁰ ve İbn Ebi'l-İsba' gibi ilk dönem belâgat âlimleri, bedî' ilminin kapsam alanını, me'ânî ve beyân ilimleri konularını da kapsayacak şekilde geniş tutmuşlardır. Zencânî (ö. 660/1262'den sonra) ise "Üçüncü bölüm, me'ânî ve beyân ilimlerini kapsayan bedî' ilmidir" diyerek üçüncü bölümde *bedî' ilmi* adı altında tüm belâgat konularını ele almıştır. Böylece Zencânî, bedî' ilmini, sözcüklerin lafzî ve manevî güzellikleri ile sınırlı tutmayarak tıpkı ilk dönem âlimleri gibi belâgat manasında kullanmıştır.¹³¹

İbnu'l-Mu'tez, bu ilimde on yedi türü (bedî'î üslup) ele almıştır. Çağdaşı Kudâme b. Ca'fer, yedisinde İbnu'l-Mu'tez ile mutabık kalarak bu sayıyı yirminin üzerine çıkartmıştır. Bunlardan sonra gelen her âlim bir öncekine göre bu sayıyı artırmıştır. 837/1434 tarihinde vefat eden İbn Hicce el-Hamevî ise bu sayıyı yüz kırk ikiye kadar yükseltmiştir.¹³²

2.4.4. Belâgat Ekolleri

Matlûb, Arap belâgat eserlerinde birbirlerinden alıntı yapıldığı ve belli bir yere kadar da bu eserlerde izlenen metodun da aynı olmasına rağmen temel olarak belâgat eserlerinde araştırma yöntemlerinde iki ayrı metodun görünür bir şekilde kullanıldığını dile getirmiştir. Matlûb, böylece bazı belâgatçıların eserlerinde edebî eğilim hâkim olurken, bazılarınınkindinde ise aklî ve felsefî eğilimin hâkim olduğunu belirtmiştir. O, bunun sonucunda edebî ve kelâmî olmak üzere iki ayrı ekolün ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹³³

129 Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, I, s. 420; Zeyyât, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, s. 375.

130 Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Mu'tez b. Mutevekkil, ilmini Muberrred (ö. 285/899), Sa'leb (ö. 291/904) ve diğer âlimlerden tahsil etmiştir. Aynı zamanda edebiyatçı, belâgatçı ve şair olan İbnu'l-Mu'tez, 296/908 tarihinde dönemin Abbâsî halifesi el-Muktedir Billah'a (295/908-320/932) yapılan bir darbe sonucunda Abbâsî devletine halife seçilmiştir. Fakat halifeliği sadece bir gün ve bir gece sürebilmiştir. Muktedir taraftarlarınca yapılan bir karşı darbe sonucunda öldürülmüştür. *Kitâbu'l-bedî'* başta olmak üzere çok sayıda eser de kaleme alan İbnu'l-Mu'tez, belâgat ilmini, *konuşmayı uzatmadan manaya ulaşabilmektir* diye tanımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbâs, C. III, Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1978, ss. 76-77.

131 Bkz. Zencânî, *Mi'yâru'n-nuzzâr (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 21.

132 Bkz. Zeyyât, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, ss. 375-376.

133 Bkz. Matlûb, *Dirâsâtu belâgiyye ve nakdiye*, s. 13.

Besyûnî de (d. 1369/1950) belâgat yönelimlerini, tıpkı Matlûb gibi felsefi-mantıkî ve edebî olmak üzere iki ayrı ekol şeklinde ele almıştır.¹³⁴

Taşdelen, belâgat tarihçilerinin bu ilmi, geçirdiği tarihî süreci muhteva ve bölge ayrımı gözetmeden kronolojik bir tarzda ele aldıkları gibi bu alanda yazılan eserlerin muhteva karakteristiğine göre de ele aldıklarını ifade etmiştir. O, bu kapsamda belâgat ile ilgili eserlerin, meşârika ekolü ile Arap ve belîğlerin ekolü ya da Suyûfî'nin isimlendirmesiyle Arapların ve belîğlerin yolu ile Acem'in ve felsefe ehlinin yolu diye iki temel ekol şeklinde ele alındığını belirtmiştir. O, bazı âlimlerin de bu tasnifi coğrafi bölgelere göre yaptığını ancak Arapların hâkim olduğu bölgeler ile Arap dışındaki millet ve kültürlerin hâkim olduğu bölgelerde yazılan eserlerin teliflerinde izlenen yöntemlerin, ilgili bölgelerde hâkim olan kültürle göre belirlendiğinden sonuç itibarıyla değişen bir şeyin olmadığına da işaret etmiştir.¹³⁵

İbn Haldun (808/1406), genel olarak doğunun (Anadolu, Şam, Horasan, Türkistan vb.), batıdan (Kuzey Afrika ülkeleri, Endülüs, Sicilya vb.) daha fazla ma'mûr olduğu ya da doğu ülkelerinin büyük bir kısmı Arap olmayan halklardan meydana geldiği için dil bilimlerinin doğuda daha fazla geliştiğine dikkat çekerek beyân ilminin de bundan dolayı doğuda daha fazla ilgi gördüğünü vurgulamıştır. İbn Haldun, buna karşın derinlemesine düşünmekten ziyade daha fazla görsele dayalı olan sözcük süslemesini konu edinen bedî' ilminin ise batıda daha fazla ilgi gördüğünü belirtmiştir.¹³⁶

Taşdelen, İbn Haldun'un bu sözlerine dikkat çekerek İbn Haldun'un, mananın ön plana çıkarıldığı Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinin belâgat bilginlerine, *Meşârika bilginleri*, lafız üzerine daha fazla vurgu yapan Endülüs ve Kuzey Afrika belâgat âlimlerine ise *Meğâribe bilginleri* diyerek belâgat ekollerinin sayısını üçe çıkardığını ifade etmiştir.¹³⁷

Yalar, belâgat ekollerini edebî ve kelâmî ekoller olarak ele aldıktan sonra söz konusu her iki ekolün de özelliklerini taşıyan âlim ve eserlerin, karma ekol adı altında değerlendirilmeye çalışıldığını belirtmiştir.¹³⁸

134 Bkz. Besyûnî, 'İlmü 'l-bedî', ss. 113-115.

135 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 277.

136 Bkz. Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *el-Mukaddime*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Derviş. C. II, Dımaşk: Dâru ya'rab, 1425/2004, s. 375.

137 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 277.

138 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 54

Biz burada belâgat ekollerini, Arap ve Bülegâ, Meşârika, Meğâribe ve Karma olmak üzere üzere dört ayrı başlık altında ele aldıktan sonra yazarın benimsediği ekolü incelemeye çalışacağız.

2.4.4.1. Arap ve Bülegâ Ekolü

Mısır ve Şam yöresinin belâgat âlimlerinin, bedî' sanatlarıyla da ilgilediklerini söylemek gerekir. Kur'ân'da geçen bedî' sanatları, onların hususi ilgi alanlarıdır. Nitekim İbn Ebi'l-İsba' *Bedî'u'l-Kur'an* adlı bir eser kaleme alarak kendinden öncekilerin dikkatini çekmeyen bazı bedî' kavramlarını ortaya çıkartmıştır.¹³⁹

Mısır ve Şam yöresi, bu anlayışı çok uzun süre devam ettiremedi. Sonunda oraya da doğudan Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'u* ulaşır. Böylece Mısır yöresi de doğu ekolünün bir tür hâkimiyetine girmiş oluyordu. Bununla birlikte Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'unun* ne zaman bu yöreye girdiği kesin belli değildir. Ancak bilinen bir şey varsa, o da *Miftâhu'l-'ulûm'un* tanınmasını sağlayan kitabın, Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh'i* olduğudur.¹⁴⁰

Matlûb, bu ekolün mensuplarının felsefe ve mantıktan vazgeçerek zevkin tahkimine yöneldiklerini dile getirmiştir. Buna gerekçe olarak da Mısır ve Şam'ın tabii zenginliklere sahip olmasını ve başta edebî alanda olmak üzere hayatın tüm safhalarında güzel şeylere ilgi duyulmasını göstermiştir.¹⁴¹

Matlûb, edebî ekol mensuplarının çoğu, bir veya iki satır şeklinde kuralları anlattıktan sonra sayfalarca örneklerle bu kuralları pekiştirmeye çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Matlûb, bu kapsamda verdikleri örnekleri ilgili şiir veya cümleyle sınırlı bırakmadan, şiirin içinde bulunduğu kıtanın tümü ve edebî metnin de dâhil olduğu paragrafın tamamını eserlerinde sunduklarını aktarmıştır.¹⁴²

139 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 283; Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 88.

140 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 283; Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 89.

141 Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 84.

142 Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 37.

Taşdelen, İbn Sinân el-Hafâcî, Usâme b. Munkız (ö. 584/1188)¹⁴³, Diyâuddîn b. Esîr, Kemâluddîn Abdulvahid b. Abdulkerim ez-Zemlekânî (ö. 651/1253) ve Zekiyyuddîn İbn Ebi'l-İsba' el-Advânî (ö. 654/1256) gibi âlimleri, *Arap ve Bülegâ Ekolü* temsilcileri olarak gösterirken¹⁴⁴ Yalar, edebî ekolün temsilcileri olarak kabul edilen âlimleri ve eserlerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁴⁵

- 1) Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 208/823) : *Mecâzu'l-Kur'ân*
- 2) Ebû 'Usmân Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn ve el-Hayevân*
- 3) Muhammed b. Yezid el-Mubberred (ö. 285/899)¹⁴⁶ : *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*
- 4) Abdullâh b. Mu'tez (ö. 296/908) : *Kitâbu'l-bedî'*
- 5) Ahmed es-Sa'leb (ö. 291/904)¹⁴⁷ : *Kavâ'idü's-şi'r*
- 6) İbn Tabâtabâ el-Alevî (ö. 322/934)¹⁴⁸ : *'İyâru's-şi'r*

143 Usâme b. Murşid b. Ali eş-Şeyzerî, 488/1095 tarihinde Şeyzer'de doğmuştur. Haçlıların *Sizarar* diye isimlendirdiği Hama yakınlarında yer alan Şeyzer kalesinde hüküm süren Benî Munkız kabilesinin önde gelen prenslerindedir. *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r* isimli eseri başta olmak üzere edebiyat ve tarih alanında çok sayıda eser kaleme almıştır. Dimaşk'ta ikamet eden İbn Munkız, 540/1145 tarihinde Mısır'a geçerek Filistin'de Haçlılara karşı düzenlenen birçok askeri hareketi komuta etmiştir. Dimaşk'a dönen İbn Munkız, daha sonra Hasankeyf'e geçerek buraya yerleşmiştir. Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) Sultan olunca, sekseni aşkın yaşında tekrar Dimaşk'a yerleşmiş ve 584/1188 tarihinde vefat etmiştir. bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 291.

144 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ss. 283-289.

145 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, ss. 51-52.

146 Mubberred olarak bilinen Muhammed b. Yezid b. Abdulkber Ebu'l-Abbâs, 210/826 tarihinde Basra'da doğmuştur. Ebû 'Umer el-Cermî (ö. 225/840), Ebû 'Usmân el-Mâzîni (ö. 247/861) ve Ebû Hâtîm es-Sicistânî (ö. 255/869) gibi âlimlerden okumuştur. Cermî ve Mâzîni'den sonra Bağdat'ta nahiv ilminin temsilciliğini ele almıştır. Edeb ilminde yazdığı *el-Kâmil* ve nahiv alanında kaleme aldığı *el-Muktadab* isimli eserlerinin de içinde bulunduğu çok sayıda telif yapan Mubberred, 285/899 tarihin Bağdat'ta vefat etmiştir. bkz. Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, VI, 2678-2684; Fîrûzâbâdi, *el-Bulga*, I, 286; Es'ad, *el-Vasît*, ss. 83-85.

147 Sa'leb olarak meşhur olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Zeyd, 200/815 tarihinde doğmuştur. İlmîni İbnu'l-A'râbî'den (ö. 231/845) almıştır. Lügat, nahiv, eski şiir ve Arap dili konularında âlim olan Sa'leb, güçlü bir hafızaya da sahipti. Yirmi iki civarında eser yazmasına rağmen sadece *Kitâbu'l-fasîh*, *Kitâbu kavâ'idü's-şi'r*, *Şerhu Dîvân-i Zuheyri*, *Şerhu Dîvân-i'l-A'sâ ve Kitâbu'l-emâlî* isimli eserleri günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. 291/904 tarihinde yaşadığı Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. Corcî Zeydân, *Târîhu adâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, Kahire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, y.t. s. 586.

148 Muhammed b. Ahmed Tabâtabâ el-Alevî, İsfahan'da doğmuştur. Üstün yetenekli bir şair olmakla beraber edeb alanında da âlim bir şahsiyettir. Şiirlerinin büyük bir kısmında gazel ve edebî temalar işlemiştir. İçinde 'İyâru's-şi'r'in de bulunduğu bazı eserler kaleme alan İbn Tabâtabâ, 322/934 tarihinde İsfahan'da vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, s. 308.

- 7) Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005) : *Kitâbu's-sinâ'ateyn, el-kitâbe ve 'ş-şi'r*
- 8) Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)¹⁴⁹ : *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*
- 9) İbn Raşîk el-Kayrevânî (ö. 463/1071)¹⁵⁰ : *el-'Umde fî sinâati 'ş-şi'ri ve nakdih*
- 10) İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) : *Sırru'l-fesâha*
- 11) Abdulkâhîr el-Curcânî (ö. 471/1078) : *Esrârû'l-belâga ve Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*
- 12) Usâme b. Munkız (ö. 584/1188) : *el-Bedî' fî nakdi 'ş-şi'r*
- 13) İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 637/1239) : *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve 'ş-şâ'ir*
- 14) İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256) : *Tahrîru't-Tahbîr fî sinâati 'ş-şi'ri ve'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân ile Bedî'u'l-Kur'ân*

2.4.4.2. Meşârika Ekolü

Matlûb, halifelerin yönettiği ilmî hareketlilik ile yabancı dillerden yapılan tercüme sayesinde uygarlığın en parlak döneminin yaşandığı Abbâsî devletinde Arap İslam düşüncesi üzerinde felsefe ile kelâm ilimlerinin büyük etkileri olduğunu belirtmiştir. Matlûb, bu kapsamda herhangi bir İslam Arap ilminin, felsefe ile kelâmın etkisinden kurtulamadığı gibi belâgat ilminin de bu durumdan büyük ölçüde etkilendiğini ifade etmiştir. Matlûb, erken dönemlerden itibaren mantık ve felsefe ile belâgat ilimleri arasında bulunan güçlü bir ilişki bulunduğunu ve bu ilişkinin her geçen gün daha da

149 Muhammed b. Huseyn Ebu'l-Hasan er-Radî, 359/970 tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. Babasının hayatında Nekâbetu'l-eşrâf görevine getirilmiştir. *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân* isimli eserin de içinde bulunduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. 406/1015 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 99.

150 Edebiyatçı, eleştirmen ve araştırmacı Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî, 390/1000 tarihinde Cezayir'in M'sila vilayetinde doğmuştur. Kuyumculuk mesleğiyle uğraşan İbn Raşîk, daha sonra edebî ilimlere merak salarak şiiir söylemeye başlamıştır. 406/1015-16 tarihinde Kayrevân'a geçerek dönemin kralını şiiirleriyle övdüğünden burada nam salmıştır. 449/1058'den sonra Mehdiye'ye göç etmiştir. Çıkan iç kargaşa sonucunda 454/1063 tarihinde Sicilya adasına geçerek Mazzara şehrine yerleşmiş ve 463/1071 tarihinde burada vefat etmiştir. *el-'Umde fî sinâati 'ş-şi'ri ve nakdih* isimli eserinin de aralarında bulunduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 191; Ebû Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî, *Divân-u İbn-i Reşîk'l-Kayrevânî*, thk. Abdurrahman Bâgî, Beyrut: Dârû's-Sekâfe, 1409/1989, s. 9.

artarak VI. yüzyılda Sekkâkî ile öğrencileri aracılığıyla zirve yaptığını ifade etmiştir.¹⁵¹

Fars, Türk ve Tatarların karışımından oluşan milletlerin ikamet ettiği Doğu İslam ülkelerinde kelâmî ekolün yaygın olduğunu ifade eden Matlûb,¹⁵² Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Mutarrizî (ö. 610/1213)¹⁵³ ve Sekkâkî gibi kelâm ekolü mensuplarının büyük çoğunluğu Havârizm bölgesinde yaşadıklarına dikkat çekerek felsefe ile kelâmın birleşmesi sonucunda edildiği karakteriyle bu bölgenin, doğal olarak kelâm (meşârika) ekolüne ev sahipliği yaptığını dile getirmiştir.¹⁵⁴

Yalar, kelâmî ekolün temsilcileri olarak kabul edilen âlim ve eserlerini şu şekilde vermektedir.¹⁵⁵

- 1) İshak b. Vehb el-Kâtîp (ö. 335/947 sonrası?)¹⁵⁶: *el-Burhân fî vucûhi 'l-beyân*¹⁵⁷
- 2) Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948): *Kitâbu nakdi 'ş-şi'r*
- 3) Ali b. İsâ er-Rummânî (ö. 384/994): *en-Nuket fî i 'câzi 'l-Kur 'ân*
- 4) Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer er-Râzî (ö. 606/1210): *Nihâyetu 'l-îcâz fî dirâyeti 'l-i 'câz*
- 5) Yûsuf b. Ebî Bekir es-Sekkâkî (ö. 626/1229): *Miftâhu 'l-'ulûm*

151 Bkz. Matlûb, *Dirâsâtun belâgiyye ve nakdiye*, s. 15.

152 Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu 't-Telhîs*, s. 36.

153 Hanefî fakihlerden dil bilgini ve edebiyatçı Nâsır b. Abdusseyid Burhânuddîn el-Mutarrizî, 538/1144 tarihinde Havârizm Curcâniye'de doğmuştur. Mutezilelerin başı olan Mutarrizî'nin, *el-İdâh fî şerhi makâmâti Harîri* isimli eserinin de dâhil olduğu telifleri mevcuttur. 610/1213 tarihinde Havârizm'de vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 348.

154 Blz. Matlûb, *el-Belâga 'inde 's-Sekkâkî*, s. 41.

155 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 53.

156 İshak b. Vehb'in ailesi, Me'mûn (198/813-218/833) döneminden itibaren Abbâsî divanlarında kâtiplik mesleğini icra etmiştir. Kâtiplerin önde gelenlerinden dedesi Süleyman (ö. 272/885), Muhtedî Billah (255/869-256/870) ve Mu'temid Alellah'a (256/870-279/892) vezirlik yapmıştır. Bkz. Dayf, *el-Belâga tâtavvur ve tarih*, s. 95.

157 Bu eser, *Nakdu 'nesir* adıyla Kudâme b. Ca'fer'in telifi olarak bilinmiş ve onun adıyla basılmıştır. Ancak Ali Hasan Abdulkadir tarafından yazılan ve 1368/1948 tarihinde Dimaşk'ta *el-Mecme 'u 'l-'ilmî el-Arabî* dergisinde yayınlanan makaleden sonra eserin Kudâme b. Ca'fer'e ait olmadığı gibi isminin de *Nakdu 'nesir* olmadığı ortaya çıkmıştır. Böylece İshak b. Vehb'in kaleme aldığı *el-Burhân fî vucûhi 'l-beyân* isimli eserinin bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Zencîr, *Mebâhisu fî 'l-belâga*, s. 159; Dayf, *el-Belâga tâtavvur ve tarih*, s. 93; Tâhâ Huseyn, *Mukaddimetu Kitâbi nakdi 'n-nesr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1400/1980, s. 41; İshak b. İbrahim b. Vehb el-Kâtîp, *el-Burhân fî vucûhi 'l-beyân*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire: Mektebetu 'ş-Şebâb, 1389/1969, ss. 1-18.

- 6) Bedruddîn b. Mâlik (ö. 686/1286): *el-Misbâh fi 'l-me'ânî ve 'l-beyânî ve 'l-bedî'*
- 7) Mahmut b. Mesut eş-Şîrâzî (ö. 710/1311)¹⁵⁸: *Miftâhu'l-Miftâh*
- 8) Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî (ö. 739/1338): *el-Îdâh fi 'ulûmi'l-belâga ve et-Telhîs fi 'ulûmi'l-belâga*
- 9) Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî (ö. 756/1355)¹⁵⁹: *el-Fevâidu'l-giyâsiyye*
- 10) Bahâuddîn Ahmed b. Ali es-Subkî (ö. 773/1372)¹⁶⁰: *'Arûsu'l-efrâf fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*
- 11) Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî (ö. 791/1389) : *Muhtesaru'l-me'ânî ve el-Mutavvel*

2.4.4.3. Meğâribe Ekolü

İbn Haldun, mağrip halkının kelime süslemeye düşkün olduklarını, bedî' ilminin kolay olması ve belâgat ile beyân ilimlerinin metotları açısından ince teori ve derin anlamları münasebetiyle kendilerine zor geldiği için belâgat ile beyân ilimlerinden yüz çevirerek sadece bedî' ilmine yöneldiklerini dile getirmiştir.¹⁶¹

Bu ekolün temsilcileri olarak Ebu'l-Hasen Hâzim el-Kartâcennî (ö. 684/1285)¹⁶² ve İbn Raşîk el-Kayrevânî (ö. 463/1071)¹⁶³ gibi âlimler gösterilebilir. İbn Haldun, Afrika ve Endülüslülerin çoğu, Kayrevânî'nin izinde yürüdüğüne dikkat çekmiştir.¹⁶⁴

158 Mahmut b. Mesut Kutbuddîn eş-Şîrâzî, 634/1236 tarihinde Şiraz'da doğmuştur. Tabip olarak hizmet verdikten sonra Nuseyr et-Tûsî'nin yanında Hey'et ilimlerini okumuştur. Sivas ve Malatya'da valilik görevlerinde bulunduktan sonra Şam'a gitmiş ve oradan da Tebriz'e geçmiştir. *Miftâhu'l-'ulûm*'a yazdığı şerhin de dâhil olduğu çok sayıda eser kaleme almıştır. 710/1311 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, IV, ss. 339-340.

159 756/1355 tarihinde vefat eden Kadî 'Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, *el-Fevâidu'l-giyâsiyye* isimli eseriyle *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünü telhis etmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunun*, II, 1764; Zencîr, *Mebâhisu'fi'l-belâga*, s. 239; Kazvînî, *el-Îdâh fi 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

160 Ahmed b. Ali es-Subkî, hicrî 683 tarihinde doğmuştur. Kahire'de eğitim görmüş ve on altı yıl boyunca Dimaşk'da kadılık görevinde bulunmuştur. Daha sonra bazı değişik medreselerde ders vermiştir. İ'tikâdî olarak Eş'ârî mezhebini benimsemiştir. Hicrî 773 tarihinde Mekke yakınlarında vefat etmiştir. Bkz. Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi es-Subkî, *'Arûsu'l-efrâf fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, I, b. C, I, Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye, 2003, ss. 9-16.

161 Bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, s. 375.

162 Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 297.

163 Bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, s. 375.

164 Bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, s. 375.

Taşdelen, Matlûb'dan naklen Meğâribe ekolünde yazılmış eserlere örnek olarak Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 780/1378)¹⁶⁵ tarafından kaleme alınan *el-Mi'yâr fî nakdi'l-eş'âr* isimli eseri de göstermiştir.¹⁶⁶ Matlûb, hicrî VII. yüzyılda telif edilen bu eserde, Hâzîm'in kitabında bulamadığımız bir şekilde bedî' ilmine bir eğilimin söz konusu olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁷

2.4.4.4. Karma Ekol

Yalar, Kehhâle'den naklen bu ekol için öngörülen en önemli özelliğin edebî zevk olmakla birlikte mantıkçı bir yaklaşımla bir takım tarif ve tak-simlere de yer verilmek olduğunu söyledikten sonra ekol içinde gösterilmek istenen bazı âlimlerin, edebî ve kelâmî ekolleri eserlerinde birleştirebildiklerini sözlerine eklemiş ve örnek olarak da Yahya b. Hamza el-Alevî tarafından kaleme alınan *et-Tırâz* isimli eseri göstermiştir.¹⁶⁸

Yalar, karma ekolün temsilcileri olarak kabul edilen ve aynı zamanda edebî ekol içinde de yer alan âlim ve eserleri şu şekilde sıralamıştır:¹⁶⁹

- 1) Amr b. Bahr el-Câhîz (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn - el-Hayevân*
- 2) Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005) : *Kitâbu's-sinâ'ateyn, el-kitâbe ve's-şî'r*
- 3) İbn Raşîk el-Kayrevânî (ö. 463/1071) : *el-'Umde fî sinâati's-şî'ri ve nakdih*
- 4) İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) : *Sırru'l-fesâha*

¹⁶⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Câbir el-Endelüsî, 698/1298 tarihinde doğmuştur. Kur'an ve Nahv ilmini Muhammed b. Ya'îş'ten, fıkıh tahsilini Muhammed Sa'îd er-Rundî'den ve Hadis ilmini ise Ebû Abdullâh ez-Zevâvî'den aldıktan sonra Mısır diyarına geçerek Ahmed b. Yûsuf er-Ruaynî ile tanışmıştır. Bu ikili *a'mâ ve basîr* olarak meşhur oldular. İbn Câbir, telif ve nazım yaparken, Ruaynî ise yazdı. Bu durum ömürlerinin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu ikili, Mısır'da Ebû Hayyân'dan dersler aldıktan sonra Şam'a geçtiler. Şam'da hadis ilmini, Mizzî, Cezerî ve İbn Kâmyâr'dan aldılar. Daha sonra Halep'e yerleşen ikili, burada ders vermişlerdir. Halep'ten sonra el-Bîre'ye yerleşen ikilinin, İbn Câbir'in evliliği nedeniyle arkadaşlıkları da sona ermiştir. İbn Mâlik'in elfiyesine yazdığı şerh başta olmak üzere eserler kaleme alan İbn Câbir, 780/1378 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 34-35; Ebû Abdullâh Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî, *el-Mi'yâr fî nakdi'l-eş'âr (mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. Abdullâh Muhammed Süleyman Hindâvî, I. b., Mısır: Matba'atu'l-Emâne, 1408/1987, ss. 3-4.

¹⁶⁶ Bkz. Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 297; Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 49.

¹⁶⁷ Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 49.

¹⁶⁸ Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 54.

¹⁶⁹ Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 54.

- 5) Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) : *Delâilu 'l-i 'câz fi 'ilmi 'l-me 'ânî*
- 6) Mahmud b. Umer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) : *Tefsîru 'l-keşşâf 'an hakkâiki gavâmidi 't-tenzîl ve 'uyûnu 'l-ekâvîli fi vucûhi 't-te 'vîl*
- 7) Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 745/1344) : *et-Tirâzu 'l-mutedamminu li esrâri 'l-belâgata ve 'ulûmi hakâiki 'l-i 'câz*

2.4.4.5. Bedruddîn b. Mâlik'in Mensubu Olduğu Ekol

Es'ad, baba İbn Mâlik'i, Endülüs ve Meğârîbe dil ekolü nahiv âlimleri arasında sayarken¹⁷⁰ Bedruddîn b. Mâlik'i, Mısır ve Şam dil ekolü nahiv âlimleri arasında göstermiştir.¹⁷¹

Biz Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh*'ini incelediğimizde şu sonuçlara ulaştık:

- 1- Anlaşılır bir dil kullanmıştır.
- 2- Tarif ve taksimleri mantıkçı bir yaklaşımla yapmıştır.
- 3- Konuları düzgün bir biçimde tasarlamıştır.
- 4- Tanımları muhtevalarına uygun olarak yapmıştır.
- 5- Tanımlardan sonra bol miktarda âyet ve şiiri şâhid olarak göstermiştir.
- 6- Şâhid olarak gösterdiği şiirleri itinayla seçmiştir.
- 7- *Miftâhu 'l-'ulûm 'un* ana omurgasını teşkil eden me'ânî ile beyân ilimleri olmasına karşın o, bu eserinde bedî' kavramları üzerine daha fazla durmuştur.

Yazarın kullandığı metodolojiden de anlaşıldığı kadarıyla kendisini herhangi bir ekol ile kayıtlamamış, aksine her ekolden hoşuna giden tarafları alarak kendine özgü bir yol belirlemeye çalışmıştır.

170 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 166.

171 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 206.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-MİSBÂH FÎ İHTİSÂRİ'L-MİFTÂH

Çalışmanın birinci bölümünde yazarın kaleme aldığı eserleri inceledik. Ancak belâgat ilminde kaleme aldığı eserlerden sadece *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseri elimizde mevcuttur. Bundan dolayı kapsamlı bir şekilde ele almayı uygun görerek çalışmanın üçüncü bölümünü bu esere ayırdık. Bu bağlamda eserle ilgili; yazara aidiyeti, hakkındaki görüşler, yazma nüshaları, matbû' nüshaları, eseri etkileyenler, eserden etkilenenler ve telhîs ile şerhleri gibi genel bilgiler sunulduktan sonra içeriğiyle ilgili kapsamlı bir analiz yapılacaktır. Bu çerçevede, eserde ele alınan belâgat kavramları hakkında yazarın görüşlerine yer verilecektir. Son olarak eserde kullanılan istişhâdlar ele alınarak çalışmanın özetlenmesi ve gerekli yorumların yapılmasıyla tamamlanacaktır.

3.1. YAZARA AİDİYETİ

Çok sayıda kaynakta bu esere atıflar vardır. Bazen isim değişikliği olsa da aynı eserden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan böyle bir eserin mevcudiyeti ve Bedruddîn b. Mâlik'e nisbetinde şüphe yoktur. Kronolojik sıraya göre bu esere yapılan bazı atıflarlar şöyledir:

Safedî, Bedruddîn b. Mâlik'in, *Miftâhu'l-'ulûm'un* me'ânî ve beyân kısımlarının ihtisâr ettiği bu eserin oldukça güzel olduğunu söylemiştir.¹

Kalkaşendî, Suyûtî, Taşkoprizâde ve Kâtîp Çelebi gibi âlimler, me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerini kapsayan telifler arasında, müellifimizin yazdığı

1 Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I. s. 165.

el-Misbâh fî ihtisâri 'l-Miftâh isimli eserine de yer vermişlerdir. Fakat Kalkaşendî, bu eserden *el-Îdâh* adıyla bahsetmiştir.²

İbnu'l-Îmâd ve Ziriklî, Bedruddîn b. Mâlik'in bu eserinden *el-Misbâh fî 'l-me 'ânî ve 'l-beyân* adıyla zikretmişlerdir.³

Bağdadî ve Kehhâle, Bedruddîn b. Mâlik'in, *Miftâhu 'l-'ulûm'a el-Misbâh fî ihtisâri 'l-Miftâh* isimli bir eser yazdığını dile getirirken⁴ Es'ad da onun, me'ânî ve beyân ilimlerinde *el-Misbâh fî ihtisâri 'l-Miftâh* isimli bir eser kaleme aldığını açıklamıştır.⁵

Yalar, Sekkâkî'nin, yazdığı *Miftâhu 'l-'ulûm* eserinin üçüncü bölümünü, *et-Tibyân* adıyla ihtisâr ettiğini ancak bu ihtisârın günümüzde bulunmadığını belirttikten sonra muhtemelen Bedruddîn b. Mâlik'in, Sekkâkî'den sonra bu eseri ilk kez *el-Misbâh fî ihtisâri 'l-Miftâh* adıyla ihtisâr ettiğini ve bu eserin uzun süre ilgi odağı olmaya devam ettiğini belirtmiştir.⁶

3.2. EL-MİSBÂH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Biz bu başlık altında eser hakkında İbn Haldun'un görüşüne yer verdikten sonra Arap dünyasında belâgat eserlerini tahkik eden önemli isimlerin ve Smyth'in eser hakkında söylediklerini dile getirmeye çalışacağız. Bu kapsamda İbn Haldun, Smyth, Sa'idî, Atîk, Bedevî, Matlûb, Dayf, Yûsuf, Hindâvî ve Abdulaziz gibi âlimlerin görüşlerine yer vereceğiz.

İbn Haldun, bu eseri dönemin yaygın temel kaynakları arasında gösterirken,⁷ Smyth, belâgat ilminin üçlü ifadesini açıkça ilk kez kullanmasına rağmen büyük bir teveccühe mazhar olmadığını belirtmiştir.⁸ Smyth tarafından dile getirilen bu ilgisizliğin gerekçesi, Abdulmute'âl es-Sa'idî (ö. 1391/1971) tarafından açıklanmıştır. Bu kapsamda Sa'idî, eserde nahiv melekesin baskın oluşu ve *Miftâhu 'l-'ulûm*'u kayda değer bir şekilde tehzip edemeyişinin, teveccühe mazhar olmasını engellediğini ifade etmiştir.⁹

2 Bkz. Kalkaşendî, *Subhu 'l-a 'şâ*, I, s. 469; Suyûtî, *Buğyetu 'l-vu 'ât*, I, s. 225; Taşkoprizâde, *Miftâhu 's-se 'âde*, s. 188; Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, II, 1707.

3 Bkz. İbnu'l-Îmâd, *Şezerâtu 'z-zeheb*, VII, s. 697; Ziriklî, *el-A 'lâm*, VII, s. 31.

4 Bkz. Bağdadî, *Hediyyetu 'l-ârifîn*, II, s. 135; Kehhâle, *Mu'cemu 'l-muellifîn*, III, s. 655.

5 Bkz. Es'ad, *el-Vasît*, s. 207.

6 Bkz. Yalar, *el-Hatib el-Kazvinî ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 73.

7 Bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, s. 375.

8 Bkz. Smyth, "Belâgat İlmi'nin Standart Hale Gelen Düzenlenişi ve Sekkâkî'nin Miftâhu 'l-'ulûm'u", 215.

9 Bkz. Sa'idî, *Buğyetu 'l-idâh*, s. 5.

Atîk, Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'ulûm*'u bölümlere ve fasıllara ayırmak için mantık, kelâm ve felsefe etkisinde kaldığını belirtmiştir. O, Bedruddîn'in ise Sekkâkî'nin aksine *el-Misbâh*'i, söz konusu mantikî, kelâmî ve felsefî gir-daplardan uzak tuttuğu gibi fesâhat ile belâgat konularını, "beyân" ilminin ek bir bölümü olmaktan çıkartıp, özet bir giriş şeklinde eserin başına aldığını belirtmiştir. Atîk, Bedruddîn'in eserde bazı düzenlemeler yaptığına da dikkat çekmiştir.¹⁰

Bedevî ve Matlûb, bu eserin mağrip ülkelerinde uzun bir süre belâgat alanında öğrencilerin ana kaynağı olarak kullanıldığını ve buralarda bu eserin konumunun, Kazvîni'nin *Telhîsi*'nin Doğudaki konumuna benzediğine dikkat çekmektedirler.¹¹ Dayf (ö. 2005) ise Bedruddîn b. Mâlik'in, eserde Sekkâkî'nin yolunu takip etmediğini, yapılan bazı düzenlemelere rağmen konuları analiz etme açısından eksiklikleri olduğunu belirtmiştir.¹² Dayf, *Miftâhu'l-'ulûm*'da bulunan yirmi altı bedî' kavramına karşın Bedruddîn'in elli dört bedî' kavramına yer vermesini artı bir değer olarak görmüştür.¹³

Eserin muhakkikleri olan Abdulcelîl Yûsuf ve Abdulhamid Hindâvî (d. 1382/1962), Bedruddîn'in eserde anlaşılır bir dil kullandığını, ifadeleri veciz bir şekilde aktarabildiğini ve çok sayıda seçkin istişhâdlar gösterdiğini dile getirmişlerdir. Muhakkikler, bu açıdan *el-Misbâh*'in müstesna bir konuma sahip olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Bedruddîn'in, eseri konularına göre düzgün bir biçimde ayırdıktan sonra konuları bölümlere, bölümleri kısımlara ayırarak nizâmî bir şekilde tasarlaması bakımından esere mümtaz bir yer kazandırdığını dile getirmişlerdir. Her ne kadar yazarın yaptığı kavram tanımları kendisinin mantık ilmini bildiğini ve mantikî bir zevke sahip olduğunu gösterse ve yer yer bazı mantikî kavramlarını kullansa da çoğu belâgat âlimlerinin içinde boğulduğu kuralcılık üslubundan uzak durabildiğini de ifade etmişlerdir.¹⁴

Hindâvî, söz konusu özelliklerin, Bedruddîn b. Mâlik'in yaşadığı dönem ve sonrasında *Miftâhu'l-'ulûm* üzerinde tasnif edilen eserler arasında *el-Misbâh*'in konumunu güçlendirdiğini ve dönemin en güzel eserleri arasında yer

10 Bkz. Atîk, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmu'l-bedi'*, s. 54.

11 Bkz. Tabâne, *el-Beyânu'l-Arabî*, s. 338; Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu'l-Telhîs*, s. 90.

12 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 374.

13 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 316.

14 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-Muhakkik)*, s. ٣٥; Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-Muhakkik/Hindâvî)*, s. 10.

aldığını dile getirmiştir. Hindâvî bu özelliklerin, söz konusu eseri tahkik etmesinde bir sebep olduğunu dile getirmiştir.¹⁵

Abdulcelîl Yûsuf ise eserin söz konusu özelliklerine rağmen başta Ezher olmak üzere üniversitelerde belâgat alanında yapılan çalışmaların merkezinde *el-Îdâh*'in bulunmasından, *el-Misbâh*'in hak ettiği yeri elde edememesinden yakınmaktadır.¹⁶

Dav'u'l-Misbâh'ın muhakkiki İbrahim Abdulaziz, eserin İslam dünyasının Mağrip bölgesinde bazı dönemlerde yaygın bir şöhrete sahip olmuşa da sonraki yüzyıllarda bu şöhretin yok olmaya başladığını ve *Telhîs* kadar araştırmacıların dikkatini çekmediğini belirtmiştir. Abdulaziz, eserin hak ettiği değeri bulamamasından ve etrafında telif edilen *Dav'u'l-Misbâh* ve *İsfârû's-sabâh* isimli eserlere de gereken önemin verilmemesinden yakınmıştır. O, tarihî konumları ve belâgat alanında oluşturdukları etki göz önünde bulundurulduğunda bu esere gereken önemin verilmesinden yana olduğunu ifade etmiştir.¹⁷

Kısaca ifade etmek gerekirse *el-Misbâh*'ın belâgat ilminin oluşum sürecini tamamladığı bir dönemde kaleme alınan önemli bir kaynak olduğunu, belâgat eserleri arasındaki tarihî konumu ve belâgat alanında yarattığı etki dikkatte alındığında bu ilminin mihenk taşlarından biri olduğunu ve değişik yönleriyle daha fazla araştırmaya konu edinmeyi hak ettiğini düşünüyoruz.

3.3. YAZMA NÜSHALARI

Brockelmann, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserini baştan sonuna kadar ihtisâr edenleri sayarken listenin başında yazarımız tarafından kaleme alınan *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserini göstermiştir. Bu kapsamda Brockelmann tarafından eserin bulunduğu kütüphane isimleri ve kayıt altına alındığı numaralar aşağıya çıkartılmıştır.¹⁸

1. Berlin (Almanya), 7249
2. Paris (Fransa), 4375

15 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-Muhakkik/Hindâvî)*, s. 3.

16 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-Muhakkik)*, s. ٣.

17 Bkz. Muhammed b. Ya'kûb el-Hamevî İbnu'n-Nahviyye, *Dav'u'l-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, thk. İbrahim Abdulaziz ez-Zeyd, 1. b., Riyad: Dâru Kunuzi İşbiliya, 1433/2012, ss. 3-5.

18 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 252.

- 3) Escorial 2 (İspanya), 250
- 4) Bankipor (Hindistan), 2152/20
- 5) İskenderiye (Mısır), 24/Belâgat
- 6) Patne (Hindistan), 181/1-1687
- 7) Zâhiriye/ Dımaşk (Suriye), 69/32
- 8) Musul (Irak), 117-253
- 9) Karaviyyîn Camisi- Fas, 1432
- 10) Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye -Mısır, 569/Belâgat
- 11) Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye -Mısır, 6543

3.4. MATBÛ' NÜSHALARI

İlk olarak Matba'atu'l-Hayriyye bu eseri yayınlamıştır. Abdulcelîl Yûsuf ve Abdulhamid Hindâvî da eseri tahkik ederek yayınlamışlardır. Bu bilgiler doğrultusunda *Matba'atu'l-Hayriyye Nüshası*, *Abdulcelîl Yûsuf Nüshası* ve *Hindâvî Nüshası* başlıkları altında kronolojik sırayla ele alınacaktır.

3.4.1. Matba'atu'l-Hayriyye Nüshası

Abdulcelîl Yûsuf, bu eserin daha önce 1341/1922 tarihinde Matba'atu'l-Hayriyye'de basıldığını dile getirdikten sonra söz konusu baskının üzerinde herhangi bir şerh ya da haşiyenin bulunmadığını ve bir düzen ve tertibe de tabii tutulmadığını ifade etmiştir. Yûsuf, bu nüshada başlık ve bölümlerin birbirinden ayrılmadığını, tıpkı Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'nin belâgat bölümünde 569 kayıt numarasıyla bulunan el yazma nüshasında da görüldüğü üzere aynı satırda bir önceki konunun bitişine müteakip, bir sonraki konunun başladığını da sözlerine eklemiştir.¹⁹

3.4.2. Abdulcelîl Yûsuf Nüshası

Abdulcelîl Yûsuf, Brockelmann'ın Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de 569 ve 6543 kayıt numaralarıyla bulunan el yazmalarına değinmediğini belirtmiş ve eseri, söz konusu el yazmalarına dayanarak tahkik ettiğini ifade etmiştir.²⁰

19 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. ط-ى.

20 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. ط.

O, belâgat kitapları, şiir divanları, şiir mecmuaları, edeb ve lûgat kitapları, sözlük ve tefsirlere müracaat ederek eserde geçen şiirlerin büyük bir kısmının kim tarafından söylendiğini tespit ettiği gibi söz konusu şiirlerin geçtiği diğer kaynakların isimlerini de dipnot kısmında vermiştir.²¹

Yûsuf, eserde geçen âyetleri, sûre sıralamasına göre Fatiha sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar sıralamış ve bu surelerde geçen âyetleri de âyetin sıra numarası ile eserde geçen sayfa numarasından oluşan bir fihrist eklemiştir. Aynı şekilde eserde geçen hadis ve mesellerin sayfa numaraları da veren Yûsuf, revîlerini esas alarak kafiye sistemine göre şiirler için de bir fihrist sunmuştur.

Bu nüsha, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'* adıyla 1409/1989 tarihinde Mektebetu'l-Âdâb'da Kahire'de basılmıştır.²² Biz çalışmamızda bu neşri esas aldık.

3.4.3. Hindâvî Nüshası

Hindâvî, bu eseri tahkik ederken, Abdulcelîl Yûsuf'un Mektebetu'l-Âdâb tarafından neşredilen nüshasını dikkate aldığı gibi Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye ve Kahire'nin Yazma Eserler Enstitüsünde bulunan iki adet yazma eserden de yararlandığını ifade etmiştir.²³

Hindâvî'nin tahkik ettiği bu eser, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'* adıyla 2001 tarihinde Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta basılmıştır.²⁴

Hindâvî'nin, sunulan yazar tercümesi ve eser hakkında verilen bilgiler başta olmak üzere Abdulcelîl Yûsuf'un neşrine kayda değer bir katkı sunmadığı görülmektedir. Bununla beraber Hindâvî, eserde geçen âyetler için Abdulcelîl Yûsuf'un hazırladığı fihristte bulunan âyet numaralarıyla yetinmeyerek âyetleri tek tek yazmış ve şiirler için revî yerine şiirlerin tümünü yazarak kafiyeleri de alfabetik sisteme göre tasarlamıştır. Hindâvî, Yûsuf'tan farklı olarak mukaddimesinde belâgat tarihçesine de yer vermiştir. Çalışmasının *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*'de düzgün bir biçimde yapılan baskısını da göz önünde bulundurursak esere önemli bir hizmet verdiğini de söyleyebiliriz.

21 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 5.

22 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 1.

23 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (Hindâvî)*, s. 13.

24 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (Hindâvî)*, s. 1.

3.5. BEDRUDDİN B. MÂLİK'İN ETKİLENDİĞİ ÂLİMLER

Bedruddîn b. Mâlik'in bu eseri kaleme alırken, etkilendiği şahsiyetler arasında Curcânî, İbn Ebi'l-İsba', Tîfâşî, Kudâme b. Ca'fer, İbn Raşîk, Askerî, İbn Munkız ve İbnu'l-Esîr'i sayabiliriz. Burada bu âlimlere kısaca değinilecektir.

3.5.1. Curcânî (ö. 471/1078) ve Rummânî (ö. 384/994)

Bedruddîn b. Mâlik, eserinin mukaddimesinde Curcânî'nin belâgat alanında yazdığı *Esrâru'l-belâga* ile Rummânî'nin aynı alanda kaleme aldığı, *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân* isimli eserlerine bera'atu'l-istihlâl²⁵ sanatıyla göndermede²⁶ bulunmaktadır.²⁷

Bu nedenle Bedruddîn b. Mâlik'in söz konusu eserlerden haberdar olduğunu ve bahsi geçen eserlerden yararlanmış olma ihtimalinin de yüksek olduğunu düşünmekteyiz.

Dayf, Bedruddîn'i, *Miftâhu'l-'ulûm'un* kaynaklarından olan Curcânî ve Zemahşerî'yi ihmal ederek sanki sadece *Miftâhu'l-'ulûm'a* dayanarak *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh*'i yazdığı için eleştirmiştir.²⁸

3.5.2. İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)

Abdulcelîl Yûsuf, kendisinden önce gelmesi ve eserini takip ve taklit etme münasebetiyle Bedruddîn b. Mâlik'in kavramlar tanımı konusunda İbn Ebi'l-İsba'in *Tahrîru't-Tahbîr* ve *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserlerinden etkilendiği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Ayrıca biraz zorlama gibi görünse de eserin mukaddimesinde,³⁰ İbn Ebi'l-İsba''ın *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserine bera'atu'l-istihlâl sanatıyla göndermede³¹ bulunduğunu düşünüyoruz. Zaten eserin üçüncü bölümünü teşkil

25 Konuya güzel bir girişle başlamak amacıyla mahiyeti hakkında ince bir üslupla göndermelerde bulunma sanatına “berâ'atu'l-istihlâl” denir. Bkz. Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, I, s. 392; Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, I, ss. 408-414.

26 لأنه علم الاستخراج لأسرار البلاغة من معاد والكشف عن محاسن النكت المودعة في مكانها الذي هو منتقد (البيصائر...)

27 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 2.

28 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 315.

29 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. م-ن.

30 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 3.

31 (وأفدرك في نسج حبيير الكلام)

eden bedî‘ ilminin kapsamında ele aldığı sözcüklere dayalı muhassinât ile manaya dayalı muhassinât başlıkları altında bedî‘î sanat kavramlarını işlerken gerek tanım ve gerekse konu için gösterdiği âyet ve şiirlerde İbn Ebi'l-İsba‘’dan ciddi bir şekilde etkilendiği görülmektedir.

3.5.3. Tîfâşî (ö. 651/1253)

Özbalıkçı, Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisârî'l-Miftâh* isimli eserinde bedî‘î sanat türleri sayısını artırma konusunda, Tîfâşî ve İbn Ebi'l-İsba‘ gibi âlimlerden etkilenmiş olduğu kanaatini beyan etmiştir.³²

3.5.4. Etkilendiği Diğer Eserler

Husnî Abdulcelîl, delillendirmeden kendisinden önce gelmeleri ve eserlerini takip ve taklit ettiği münasebetiyle Bedruddîn b. Mâlik'in, Kudâme b. Ca'fer'in *Nakdu's-şi'r*,³³ İbn Raşîk'in *el-'Umde fî nakdi's-şi'r*,³⁴ Askerî'nin *Kitâbu's-sînâ'ateyn*,³⁵ İbn Munkız'ın *el-Bedî'*³⁶ ve İbnu'l-Esîr'in *el-Mese-*

32 Bkz. Özbalıkçı, "İbnu'n-Nazım", s. 168.

33 Arap eleştirisi alanında kaleme alınan ilk ve temel kaynak konumunda olan bu eserde, iyi şiirlerin kötülerden ayırt etme konu edinmiştir. Bu eserle edebî eleştirisi hareketi, etkili bir şekilde öne çıkmıştır. Böylece eleştirisi ile eleştirmenler yeni bir perspektif dâhilinde yönlendirilerek asırlar boyunca kendinden söz ettirebilmiş bir kaynaktır. Bkz. Kudâme b. Cafer Ebu'l-Ferec, *Kitâbu nakdi's-şi'r*, 1. b, İstanbul: Matbaatu'l-Cevâib, 1302/1884, s. 2-3; Hafâcî, *Masâdiru'l-mektebeti'l-edebîyye*, s. 56.

34 Belâgat tarihinin bir dönüm noktası kaynağı sayılan bu eserde, önceki birikimler derli toplu olarak işlenmiştir. Eserde kolay ve anlaşılır bir üslup kullanılmış, duruma göre açıklamalar yapılmış ve gerektiğinde de yorumlara yer verilmiştir. Afrika ve Endülüslülerin çoğu, bu eser nezdinde İbn Raşîk'i takip etmiştir. Bkz. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, II, 375; Zencîr, *Mebâhîsu fî'l-belâga*, s. 204; Taşdelen, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, s. 260.

35 İlk dönem tefsir ve nahiv kaynaklarında belâgat konuları yer yer işlenmişse de kuralların belirlenmesi ve usüllerin tespiti bu eserle sağlanmıştır. Paralel olarak işlenen belâgat ile eleştirisi sanatları da eserle belâgata evrilmiştir. Bu kapsamda, alanda bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Eserde iyi ve kötü sözün ayırt edilmesi, nazım ve nesir tekniği, düzgün cümle kurma sanatı, gibi konular ele alınmıştır. Bkz. Atîk, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmu'l-beyân*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1405/1985, s. 18; Hafâcî, *Masâdiru'l-mektebeti'l-edebîyye*, ss. 134-135; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, s. 165; Matlûb, *Dirâsâtun belâgiyye ve nakdiyye*, s. 13.

36 Konusu şiir tenkidi olan eser, önceki dönemlerin bir derlemesi niteliği çerçevesinde belâgat konularını da kapsamaktadır. Eserde, İbnu'l-Mu'tez'in *Kitâbu'l-bedî'*, Hâtemî'nin (ö. 388/998) *el-Muhadara* ile *el-Hâlî*, Askerî'nin *Kitâbu's-sînâ'ateyn* ve İbn Raşîk'in *el-'Umde fî nakdi's-şi'r* isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 235; Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 359; Tabâne, *el-Beyânu'l-Arabî*, ss. 247-255; Yalar, *el-Hatib el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 48.

*lu's-sâir*³⁷ isimli eserlerinden etkilenmiş olabileceğini ifade etmiştir. Abdülcelîl, Bedruddîn b. Mâlik'in gerek kavramların kullanışı gerekse de şiir şâhidlerin sunumu açısından açık bir şekilde İbn Raşîk'in etkisi altında kaldığını düşünmektedir.³⁸

Ayrıca yazarın, eser mukaddimesinde bakarsak³⁹ Bâkîllânî'nin (ö. 403/1212) yazdığı *İ'câzu'l-Kur'ân* eserine bera'atu'l-istihlâl sanatıyla göndermede⁴⁰ bulunduğu görülecektir. Bâkîllânî'nin de söz konusu eserinde; "Kur'ân'ın nazmı, bedî' ve teliflerinin ise harikulade olduğu"⁴¹ sözlerine baktığımızda yazarın, bu esere gönderme yaptığı tezimizi doğrular. Bedî' ilmine, ilk olarak bedî' adını veren Bedruddîn b. Mâlik'in de bu sözlerle Kur'ân'ın i'câzı, nazmının bedî' olmasından kaynaklandığı görüşünü benimsediğini de çıkartabiliriz.

Mukaddimedede,⁴² İbn Sa'îd Ebu'l-Hasen Ali b. Musa (ö. 685/1286) tarafından kaleme alınan *el-Kadhu'l-mu'allâ*⁴³ isimli eserine göndermede⁴⁴ bulunduğunu düşünüyoruz. Böylece yazarın bu eserden de haberdar olduğu ve etkilenmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

3.6. BEDRUDDÎN B. MÂLİK'İN ETKİLEDİĞİ ÂLİMLER

Kazvîni, Tîbî, Subkî, Alevî, Suyûtî ve Curcânî (ö. 816/1413)⁴⁵ gibi belâgat alanında kalem oynatan âlimlerin Bedruddîn b. Mâlik'in bu eserine atıflar

37 İbnu'l-Esîr, edebî tenkit ve belâgat alanında kaleme alınan *el-Muvâzene* ile *Sırru'l-fesâha*'da önemli bazı hususlar ele alınmadığından bu eseri telif etmiştir. Bkz. Demiryak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, s. 168; Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 324.

38 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. ۶.

39 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 2-3.

40 (والذي إذا حدثت أطلعك على إجاز نظم القرآن)

41 Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyid Ahmed Sakr, C. I, 3. b., Kahire: Dâru'l-'Me'ârif, 1374/1954, s. 35.

42 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 3.

43 Hicrî yedinci asrın şair ve edîplerini konu edinen eser, 610/1213 tarihinde doğan İbn Sa'îd Ebu'l-Hasan Ali b. Musa tarafından yazılmıştır. Ali b. Musa, 652/1254-55 tarihinde haccdan dönerken, arkadaşı Ebu'l-Abbâs et-Tîfâşî ile Tunus'ta dönemin halifesi Mustansir b. Abdullâh'ın (647/1249-675/1276) hizmetine girerler. O, 685/1286 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Sa'îd, *İhtisâru el-Kadhu'l-mu'allâ*, ss. 5-32.

44 (على ما يشهد لك من البلاغة بالقُدْح المغلَى)

45 Seyit Şerif olarak meşhur olan Ali b. Muhammed el-Curcânî, 470/1077 tarihinde doğmuştur. Memleketinde *Miftâhu'l-'ulûm*'u, şârihlerinden okumuştur. Mısır'a geçerek dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Sa'îdu's-su'adâ hângâhında dört yıl kaldıktan sonra Anadolu üzerinden tekrar acem diyarına geçmiştir. Akli ilimler başta olmak üzere tüm alanlarda en iyi âlim olarak dünyanın dört bir köşesinde nam salmıştır. Çok sayıda önemli eser kaleme alan Seyit Şerif, *Miftâhu'l-'ulûm*'a da bir şerh yazmıştır. 816/1413 tarihinde Şiraz'da vefat etmiştir. Bkz. Şevkânî, *el-Bedru'l-tâli*, I, ss. 488-489.

yaptıkları görülmektedir. Bu ise bu âlimlerin bu eseri beğendiklerini ve etkilendiklerini göstermektedir. Şimdi sırasıyla bu âlimlerin söz konusu esere atıflarından örnekler verelim.

3.6.1. Kazvîni (ö. 739/1338)

Matlûb, Kazvîni'nin *Telhîs* ve *Îdâh* isimli eserleri ile bu eserlere yazılmış serhlerin ana kaynakları arasında Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'in bulunduğunu ve Kazvîni'nin bazı meselelerini bu kaynaktan naklettiğini beyan etmektedir.⁴⁶

Dayf, Kazvîni'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u telhîs ederken, Bedruddîn b. Mâlik'in *Telhîs*'inden de istifade ettiğini dile getirmektedir.⁴⁷

Smyth, müellifin yakın çağdaşı ve meslektaşı olan Kazvîni'nin, retoriği konu edinen *Telhîs* adındaki ders kitabının üçüncü bölümü ile ilgili olarak Bedruddîn b. Mâlik'in eserinde yer alan aynı başlıkları benimseyerek kullandığını belirtmiştir.⁴⁸

Yalar, Kazvîni'nin yararlandığı belâgat âlimleri arasında Bedruddîn b. Mâlik'in önemli bir yer işgal ettiğini, *el-Misbâh* isimli eseriyle Kazvîni'ye örnek teşkil ettiğini aktardıktan sonra şöyle devam etmektedir: Kazvîni, İbn Mâlik'in bazı görüşlerine ayrıntılı bir biçimde yer verdikten sonra bunlara çeşitli yönlerden itirazda bulunmakta ve kendince vardığı isabetli kanaati kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu şekilde tartışıp reddetmeye çalıştığı başlıca konu, musnedunileyh'in öne alınmasının, genellik ifade edip etmeyeceği konusudur. Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* adlı eserinin, pek çok belâgat çalışmasının yansırı, Kazvîni'nin *et-Telhîs* ve *el-Îdâh*'ına da kaynaklık ettiği kolaylıkla söylenebilir.⁴⁹

Sekkâkî, fesâhat ve belâgat konularını beyân ilminden sonra işlerken Kazvîni, fesâhat ve belâgatı ilk konu olarak ele almıştır. Ayrıca Kazvîni me'ânî ve beyân ilimlerinden sonra üçüncü bir ilim olarak bed'î ele almıştır. Buna göre Kazvîni'nin Bedruddîn b. Mâlik'in metodunu takip ettiği Yalar tarafından dile getirilmiştir. Aynı şekilde Kazvîni'nin îcâz, itnâb ve musâvâtın

46 Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, ss. 90-505.

47 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 375.

48 Bkz. Smyth, "Belâgat İlmi'nin Standart Hale Gelen Düzenlenişi ve Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'u", s. 215.

49 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, ss. 73-74.

taksimi, tecrîdî istiârenin tarifî, cinâs ve kelâmî mezhep gibi konularda da Bedruddîn b. Mâlik'e uyum gösterdiği vurgulanmıştır.⁵⁰

3.6.2. Tîbî (ö. 743/1343)

Şerefuddîn et-Tîbî, *et-Tibyân fî ilmi'l-beyân* isimli eserinin girişinde, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'dan, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ından, Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'ından ve Kazvîni'nin *el-İdâh*'ından faydalandığını rivayet etmiştir.⁵¹

3.6.3. Subkî (ö. 773/1372)

Bahâuddîn es-Subkî, Kazvîni'nin yazdığı *Telhîsu'l-Miftâh* isimli eserine *Arûsu'l-efrâf fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* adıyla bir şerh yazmıştır. Subkî, bu şerhi yazarken doğrudan ya da dolaylı olmak üzere bu alanda telif edilmiş olan yaklaşık üç yüz eserden yararlandığını belirtmiştir. Bu eserler arasından yazarımız tarafından kaleme alınan *Ravzu'l-ehzân* ve *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserleri ile İbnu'n-Nahviyye (ö. 718/1318-19) tarafından *Misbâh*'a ihtisâr olarak kaleme alınan *Dav'u'l-Misbâh* ve bu esere yazdığı şerhin isimlerine de yer vermiştir.⁵²

3.6.4. Alevî (ö. 745/1344)

Yahya b. Hamza el-Alevî, *Tirâz*'ın girişinde, az olmakla beraber bu alanda telif edilmiş; İbnu'l-Esîr'in (ö. 637/1239) *el-Meselu's-sâir*, Abdülkerim'in (ö. 651/1253) *et-Tibyân*, İbn Hatîb er-Razî'nin (ö. 606/1210) *en-Nihâye* ve İbn Ser-râc el-Mâlikî'nin (ö.686/1287) *el-Misbâh* dışında eser okumadığını belirtmiştir.⁵³

Matlûb, Bedruddîn b. Mâlik'in yazdığı *el-Misbâh*'ın etkisinin, kendinden sonra yazılan eserler üzerinde açık bir şekilde görüldüğü ve müelliflerin ana kaynakları arasında yer aldığını söylemiştir. Matlûb ile Atîk, Alevî'nin *Tirâz* isimli eserini yazarken faydalandığı kaynaklardan birinin de yazarımızın *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* olduğunu aktarmışlardır.⁵⁴

50 Bkz. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat ilmindeki Yeri*, s. 73.

51 Bkz. Zemût, *Kitâbu't-tibyân fî'l-beyân li'l-İmâm et-Tîbî*, s. 31.

52 Bkz. Subkî, *'Arûsu'l-efrâf*, I, s. 32.

53 Bkz. Alevî, *et-Tirâz*, I, ss. 3-4.

54 Bkz. Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, s. 90; Atîk, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi'l-bedî'*, s. 55.

İbn Zemlekânî'nin, belâgat alanında yazdığı *et-Tibyân fî 'ilmi'l-beyân* isimli eserini tahkik eden Hadîce el-Hadîsî ve Ahmed Matlûb, Alevî, her ne kadar belâgat ilmini üç kısma ayırarak ele alışı ve hasır ile tahditlerde daha fazla *Miftâhu'l-'ulûm*'un telhîsi olan Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh* isimli eserinden etkilenmiş olsa da yaptığı taksimatlarda İbn Zemlekânî'nin yolunu izlediğini belirtmişlerdir.⁵⁵

Dayf, Sekkâkî'nin yolundan sapanların arasında Alevî'yi de göstermiştir. Dayf, Alevî'nin, Râzî, İbnu'l-Esîr, Bedruddîn b. Mâlik ve diğer bazı usûl âlimlerinden ilham aldığını belirtmiştir.⁵⁶

3.6.5. Suyûtî (ö. 911/1505)

Abdulcelîl, Suyûtî'nin *'Ukûdu'l-cumân* isimli eserine yazdığı şerhinde, Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'ta bulunan görüşlerine işaret ettiğini ve bazı yerlerde bu görüşlerden örnekler verdiği gibi bazı yerlerde de söz konusu görüşlerine eleştirilerde bulunduğu değinmiştir.⁵⁷

Suyûtî'nin *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân fî'l-me'ânî ve'l-beyân* eserinin muhakkikleri İbrahim Muhammed el-Hamdânî ile Emin Lokman el-Habbâr, Suyûtî'nin bu eseri yazarken yararlandığı kaynaklar arasında Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserini de göstermişlerdir.⁵⁸

3.7. EL-MİSBÂH'IN TELHÎS VE ŞERHLERİ

Burada Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseri temel alınarak yapılan telhîs ve şerh çalışmalarına, ulaşılabildiğimiz kaynaklarda bulduğumuz kadarıyla temas edeceğiz.

3.7.1. Darîr'in Telhîsi ve Şerhi

Kâtip Çelebi, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahman ed-Darîr el-Merrâkuşî'nin (ö. 807/1405,⁵⁹ *Tercîzu'l-Misbâh* adında bir eser kaleme al-

55 Bkz. Zemlekânî, *et-Tibyân*, s. 17.

56 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 375.

57 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s.  .

58 Bkz. Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân (mukaddimetu'l-muhakkik)*, ss. 19-20.

59 Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahman el-Merrâkuşî, 739/1338 tarihinde Afrika'nın Büne şehrinde âmâ olarak doğmuştur. Bu nedenle Darîr olarak meşhur olan Merrâkuşî, 807/1405 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Azmi Abdurrahman Selheb, *Ta'lik 'alâ tercîzi'l-Misbâh*, (Yüksek Lisans Tezi), Filistin: el-Halil Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1426/2005, ss. 19-22.

dığını belirtmiştir.⁶⁰ Merrâkuşî, bu eserinde Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserini önce nazmetmiş, daha sonra bu manzûm eseri, *Davû's-sabâh 'alâ Tercîzi'l-Misbâh* adıyla şerh etmiştir.⁶¹ Merrâkuşî'nin *Tercîzu'l-Misbâh*'ı, Abdurrahman Selheb tarafından *Ta'lik 'alâ tercîzi'l-Misbâh* ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶²

Muhammed b. Hasen Akasbî el-Fâsî, iki yüzü aşkın beyitten oluşan *Diyâu'l-ervâh el-muktebesi mine'l-Misbâh* isimli söz konusu manzûmenin, *el-Manzûmetu'l-ekmehiyye* olarak meşhur olduğunu belirtmiştir.⁶³

Brockelmann, söz konusu nazım ve şerhin, 219 kayıtlı numarayla el-Escorial 2 (İspanya) da mevcut olduğunu zikretmektedir.⁶⁴

3.7.2. İbnu'n-Nahviyye'nin Telhîsi ve Şerhi

İbnu'n-Nahviyye olarak bilinen Bedruddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö. 718/1318-19), *Dav'u'l-Misbâh* isimli eseriyle Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserini telhîs etmiştir. İbnu'n-Nahviyye (ö. 718/1318-19) daha sonra telhîsini *İsfâru's-sabâh 'an Davi'l-Misbâh* isimli eseriyle şerh etmiştir.⁶⁵ İbnu'n-Nahviyye'nin yazdığı *Dav'u'l-Misbâh*'i ve daha sonra *Dav'u'l-Misbâh*'a yazdığı şerh olan *İsfâru's-sabâh 'an Davi'l-Misbâh* isimli eserleri, 2012 tarihinde İbrahim Abdulaziz ez-Zeyd tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁶⁶

3.7.3. Tirmizî'nin Şerhi

Brockelmann, Nâsruddîn et-Tirmizî'nin *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh*'a bir şerh yazdığını ve bu şerhin, 1534 Fas Karaviyyîn Camisinde olduğunu

60 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1707.

61 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; Kazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 9.

62 Bkz. Selheb, *Ta'lik 'alâ tercîzi'l-Misbâh*.

63 Bkz. Muhammed b. Hasan el-Fâsî, *Şerhu'l-Mutavvel 'alâ urcûzeti Muhammed Tayyib b. Kayrân fi'l-hakîkati ve'l-mecâz*, thk. Mu'temmed el-Harrâz, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971, ss. 9-30.

64 Bkz. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, V, s. 252.

65 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1764; İbnu'n-Nahviyye, *Dav'u'l-Misbâh*, s. 20; İbnu'n-Nahviyye, *İsfâru's-sabâh 'an Davi'l-misbâh*, thk. İbrahim Abdulaziz, C. I, 1. b., Riyad: Dâru Kunuzi İşbiliya, 1433/2012, s. 36.

66 Bkz. İbnu'n-Nahviyye, *Dav'u'l-Misbâh*; İbnu'n-Nahviyye, *İsfâru's-sabâh 'an Davi'l-misbâh*.

ifade etmiştir.⁶⁷ Bu şahsiyetle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık sadece *Keşfu 'z-zunûn*'da *Miftâhu 'l-'ulûm*'u şerh edenler sıralanırken, Nâsiruddîn et-Tirmizi'nin adı da zikredilmiştir. Ancak "Tirmizi'nin, Şîrâzî'nin çağdaşı olduğu" bilgisi dışında ölüm tarihi dâhil olmak üzere kendisiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁶⁸

3.7.4. Hadir'ın Şerhi

Kazvînî'nin *el-İdâh fi 'ulûmi 'l-belâga* isimli eserinin muhakkiklerinden Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, Bedruddîn b. Mâlik'in bu eserinde, Muhammed b. Hadir tarafından *Misbâhu 'z-zemân fi şerhi 'l-Misbâh* isimli bir şerhin kaleme alındığını dile getirmiştir.⁶⁹ Fakat yaptığımız araştırmalar sonucunda bu şerhle ilgili başka da bir bilgiye ulaşmadığımızı belirtmek isteriz.

3.8. BEDRUDDÎN B. MÂLİK'İN BELÂGAT VE FESÂHAT KAVRAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Yazarın, belâgat ve fesâhat kavramları hakkında görüşleri dile getirildikten sonra me'ânî, beyân ve bedî' başlıkları altında da belâgat ilmine ait diğer bazı kavramlar hakkında yazarın görüşleri verilecektir.

3.8.1. Belâgat ve Fesâhat

Bedruddîn b. Mâlik'in genel olarak belâgat kavramlarının tertibinde ve tasnifinde selefi Sekkâkî'yi izlediğini söylemek mümkündür. Ancak o, Sekkâkî'nin ayrı bir başlık açmadan bahsettiği bedî' ilmine ait kavramlar için *bedî'* ana başlığını kullanmış ve böylece bedî'i, me'ânî ve beyânın yanısıra müstakil bir ilim dalı haline getirmiştir. Aynı şekilde Bedruddîn, eserinde bedî'î kavramlarını, lafza dayalı olanlar ve manaya dayalı olanlar olmak üzere iki kısma ayırarak ele alması bakımından Sekkâkî'nin yolunu izlerken manaya dayalı bedî'î kavramlarını, anlatma ve açıklama ile süsleme ve güzelleştirme olarak iki kısma ayırarak işlemesi bakımından bir özgünlük yakalamıştır. Ayrıca Sekkâkî'nin ele aldığı 26 bedî kavramına karşılık, Bedruddîn, 54 bedî kavramından bahsetmiştir. Biliyoruz ki bu sayı ilerleyen zamanla 125'e kadar ulaşmıştır.⁷⁰

67 Bkz. Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî*, V, s. 252.

68 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, II, 1763.

69 Bkz. Kazvînî, *el-İdâh fi 'ulûmi 'l-belâga (mukaddimetu 'l-muhakkik)*, s. 9.

70 Bkz. Atîk, *Fî 'l-belâgati 'l-Arabiyye ilmu 'l-bedî'*, s. 54.

Bedruddîn, *el-Misbâh*'ı Sekkâkî'nin bu ilme soktuğu anlaşılması zor, karmaşık mantıkî tanımlardan ve felsefî izâhlardan arındırmakla beraber Sekkâkî'nin aksine fesâhat ve belâgat kısmını, giriş bölümünde yer vermek gibi eserde bazı düzenlemeler de yapmıştır.⁷¹

el-Misbâh'ın muhakkiklerinden Abdulcelil Yûsuf ise Dayf'ın, bu eserde 54 bedî'î kavramının bulunduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Ancak Yûsuf, Dayf'ın bu görüşüne katılmayarak lafzî fesâhatla ilgili 24, manevî fesâhatla ilgili 19 ve güzel konuşmayla ilgili 15 olmak üzere toplamda 58 bedî'î kavramının *Misbâh*'ta kullanıldığını söylemiştir.⁷²

Eser üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde söz konusu görüş ayrılıklarının, yapılan taksim yönteminden kaynaklandığını ve sonuç olarak bedî'î kavramlarında herhangi bir farklılığın olmadığını düşünüyoruz. Örneğin Abdulcelil Yûsuf tarafından tahkik edilen nüshada; tekâmîl ve tezyîl'in, lef ve neşr'in ile cem', el-cem' ma'a't-tefrîk ve el-cem' ma'a't-taksîm gibi bedî'î kavramlarının ayrı başlıklar altında ele alındığı görülmektedir. Oysa söz konusu kavramların yedi ayrı başlık yerine üç ayrı başlık altında değerlendirilebileceğini de belirtmek isteriz. Ayrıca mübalağa başlığı altında değerlendirilen "îgâl" ile "gulûv" bedî'î kavramları ile tetmîm başlığı altında ele alınan tetmîmu'l-me'ânî ile tetmîmu'l-elfâz sanatlarının müstakil başlıklar altında sunulması halinde söz konusu bedî'î kavramlarının sayısının 60'a ulaşacağını söyleyebiliriz.

3.8.2.Me'ânî

Yazarımızın me'ânî kavramıyla ilgili görüşüne, "me'ânî'nin sözlük ve ıstılâhî anlamı" başlığı altında yer verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

3.8.2.1. Musned İleyh

Sekkâkî musned ileyh ile alakalı 19 durumdan bahsetmiş ve bunları açıklamıştır.⁷³ Bedruddîn ise bunlardan te'hîru'l-musned ileyh ve faslu'l-musned ileyh hariç diğer 17 durumu aynen aktarmıştır. Bedruddîn, bu izâhlarında Sekkâkî'nin yaptığı sıralamayı muhafaza etmiştir.⁷⁴

71 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 315.

72 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (mukaddimetu'l-muhakkik)*, s.  .

73 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 176-196.

74 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 12-30.

Biz burada söz konusu 19 durumu açıklamak yerine, *takdîmu'l-musned* 'alâ'l-musned iley kavramı konusunda gösterilen bir şiir şâhidi ile bazı değerlendirmeler yapmak ve bu minvalde yazarlar arasında gereken karşılaştırmaları sunmakla yetineceğiz.

Asıl olan müsned ileyhin müsnedden sonra gelmesidir. Ancak bazı özel durumlarda musned ileyh, musnedden önce gelebilir. Bu durumlardan biri de musned ileyhin kapsayıcı olduğu zamandır. Başka bir ifadeyle vurgulanması gereken musned ileyh olduğunda, musned ileyh önce gelir. Çünkü vurgulanmak istenen öğelere en başta yer verilir. Bedruddîn, bu konu için Ebu'n-Necm'in (ö. 125/743'ten önce)⁷⁵

قَدْ أَصْبَحْتَ أُمَّ الْخِيَارِ تَدْعِي   عَلَيَّ ذَنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَصْنَعِ

“Ümmu'l-Hiyâr (şairin eşi), hiç işlemediğim suçlamaları tarafıma yöneltmeye başladı”

beytini şâhid olarak kullanmıştır.⁷⁶

Yazar, şairin hiçbir suç işlemediğini belirtmek amacıyla كَلَّهُ sözcüğünün, أَصْنَعِ fiilinin mukaddem meful bihi olarak mansûb değil de mubtedâ olmak üzere كَلَّهُ şeklinde merfû‘ olarak okunduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Görüldüğü üzere eğer mansûb olarak okunsaydı, “tümünü yapmadığım suçlar” manasını ifade edecekti.

كَلَّهُ لَمْ أَصْنَعِ “hiçbirini yapmadım”, كَلَّهُ لَمْ أَصْنَعِ “tümünü yapmadım” demektir. Görüldüğü üzere eğer musned ileyh, musnedden önce gelmemiş olsaydı ya da yazarın da işaret ettiği üzere mansûb olarak okunsaydı şiirin manası:

Ümmu'l-Hiyâr, tümünü işlemediğim suçlamaları tarafıma yöneltmeye başladı şeklinde değişmiş olacaktı. Başka bir ifadeyle şair, suçlamaların tümünü değil bir kısmını işlemediğini kabul etmiş olacaktı. Oysa şair, kendisine yöneltilen tüm suçlamaları reddetmek istemiştir.

75 Ebu'n-Necm Fazl b. Kudâme el-‘İclî (ö. 125/743'ten önce), İslâmî devrin önde gelen recez şairlerindedir. Muâviye'nin (661-680) kendisinden övgüyle bahsettiğine göre, o sırada yetişkin bir şair olduğu söylenebilir. Hişâm b. Abdulmelik (724-743) döneminde şöhretinin zirvesine ulaşmış ve halifelüğünün son yıllarında vefat etmiştir. Coşkulu bir şiir okuyuşu olduğu da rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-suarâ*, thk. Ahmed Farûk İslîm, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2005, s. 221; Ahmet Turan Arslan, “Ebu'n-Necm el-İclî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, s. 338.

76 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 26-28.

77 Bkz. Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh*, s. 28.

Bu şiir şâhidi, Sekkâkî tarafından şu şekilde verilmiştir:

قَدْ أَصْبَحْتُ أُمَّ الْخَيْرِ تَدْعِي
 عَلَيَّ ذَنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَصْنَعِ
 مِنْ أَنْ رَأْتُ رَأْسِي كَرَأْسِ الْأَصْلَعِ
 مَيَّزَ عَنْهُ فُنْزُ عَا عَنْ فُنْزُ عِ
 جَذْبُ اللَّيَالِي أَبْطِنِي أَوْ أَسْرِعِي
 أَفْنَاهُ قِيلُ اللَّهِ لِلشَّمْسِ أَطْلَعِي
 حَتَّى إِذَا وَارَكَ أَفْقٌ قَارِجِي

“Ümmü'l-Hiyâr, sadece başımın etrafındaki saçlar kaldığında, beni kel olarak görüp, hiç işlemediğim suçlamaları tarafıma yöneltmeye başladı. Oysa beni bu hallere düşüren, güneşin Allah tarafından aldığı emir gereğince doğup batması neticesinde gecelerin gerek yavaş gerekse de hızlı olsun akıp geçmeleridir”

Bununla birlikte Bedruddîn ile Sekkâkî'nin istişhâd konuları farklıdır. Bedruddîn, bu beyiti, musned ileyhin musnedden önce gelmesini gereken bir durum için şâhid olarak göstermişken Sekkâkî, aklî mecâz konusu için göstermiştir. Sekkâkî, yaşlandırmanın, “cezbu'l-leyâlî” yani “gecelerin gelip geçmesinin” mecâzen bir neden olduğunu aslında yaşlandırmanın hakikatte Allah olduğunu göstermek amacıyla bu beyitlerle istişhâd etmiştir.⁷⁸

Özetle şair, görünüşte zaman, gerçek manada ise Allah tarafından gerçekleştirilen ihtiyarlığın, eşi tarafından bir suç olarak görüldüğünü ancak bu suçun kendisi tarafından işlenmediğini ifade etmek istemiştir.

Mehmet Zihni Efendi ise şiiri, “zevcesi nezdinde ihtiyarlıktan başka bir kabahatinin olmadığını beyan etmek istemiştir”⁷⁹ şeklinde özetlenmiştir.

Bedruddîn, bu konuda gösterdiği şiir şâhidlerinin on beşi, birer beyiten, dördü, ikişer beyitten ve biri ise bir şatırdan oluşmaktadır. Bu şâhidlerin, sekizi tavîl, üçü kâmil, ikisi hafîf, ikisi basit, ikisi recez, biri mütekârib, biri münserîh ve birinin vâfir bahrinden olduğu görülmektedir.⁸⁰

78 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 393-394.

79 Mehmet Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid fî şerhi ebyâti'l-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid*, 3. b., İstanbul: el-Matbaatu'l-Amire, 1328/1910, s. 62.

80 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 12-30.

Sekkâkî, bu konudaki şâhidlerinin beşini, kâiline nispet etmişken, geri kalanının kâili hakkında bilgi vermemiştir. O, bu şâhidleri; “ke kavlih”, “ve kavluh”, “fî misli kavlih”, “ve fî kavlih” ve “fî misli” tabirleriyle aktarmıştır.

Bedruddîn ise bu konuda şâhid olarak gösterdiği şiirlerin üçünde şair ismini zikretmiştir. O, diğer şâhidleri; “ke kavlih”, “ke kavlihim”, “ke kavli'l-âher”, “ve kavlu'ş-şâir”, “ke mâ fî kavlih” ve “fî misli kavlih” ibareleriyle sunmuştur.

Bu şâhidlerden üçünün kâili her iki yazar tarafından da ihmal edilmiştir. Ancak diğer şâhidlerden on dördünün kâili tespit edilmiştir. Ayrıca birden fazla kâile nispet edilen şâhidlerin de olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede yazar; Mâlik b. 'Uveymir (ö. ?), Evs b. Hacer (ö. 620 M), Hassân b. Sâbit (ö. 40/659?) veya İbnu'l-Mevlâ (ö. 170/787), Ebu'n-Necm el-Fazl b. Kudâme (ö. 125/743'ten önce), İbnu'd-Dumeyne (ö. 130/747), Ca'fer b. 'Ulbe (ö. 145/762), Accâc (ö. 97/715-16), Leyla bint Tarîf (ö. 200/815), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896), İbnu'r-Râvendî (ö. 301/913-914) ve Ebu'l Alâ el-Maarrî'den (449/1057) birer, Abde b. et-Tabîb (ö. 25/645), Ferez dak (ö. 114/732) ve Ebu's-Sımt'tan (ö. 182/798)⁸¹, iki adet şâhid aktarmıştır. Üç şâhidin kâili ise mechûl kalıp, tarafımızca da tespit edilememiştir.

Bedruddîn'in, Sekkâkî ile aynı şiir şâhidleri sunması doğal görülebilir. Ancak Onun bu şâhidleri sunarken Sekkâkî ile aynı kalıpları kullanması ve Sekkâkî tarafından isimleri zikredilen şair isimlerini zikretmesi hatta Sekkâkî tarafından ihmal edilen şairlerin, kendisi tarafından da ihmal edilmesi gibi hususlar, yazar için bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu eksikliklere rağmen Sekkâkî tarafından sunulan elli şâhid içerisinden söz konusu şâhidleri, itinayla seçerek aktarmasının bir değer ifade ettiğini kabul etmek gerekir.

81 Elit tabakadan bir şair olan Ebu's-Sımt'ın adı, Mervân b. Süleyman'dır. 105/723 tarihinde Emevî döneminde Yemâme'de doğup ve yetişmiştir. Mervân b. Hâkem'in (ö. 65/685) kolesi olan dedesi Ebû Hafsa, Hz. Osman'ın evi sarılıp şehit edildiği günde âzat edilmiştir. Abbâsîler dönemine de yetişen Mervân, Bağdat'a giderek Mehdi (ö. 169/785), Hârûnur-reşîd (ö. 193/809) ve Ma'n b. Zâide'ye (ö. 151/768) methiyeler yazmıştır. Aldığı ödül ve hediyeler sonucunda büyük bir mal varlığı elde etmiştir. Abbâsîler, kendilerinde methiye olarak söylediği her bir beytine karşılık bin dirhem verilmesini kararlaştırmışlardır. Alevileri hicvetmesi münasebetiyle Hârûnur-reşîd nezdinde önemli bir yere de sahip olan Mervân, 182/798 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Günümüze kadar gelebilen şiirleri, Kahtân b. Reşîd tarafından çalışılmıştır. Kahtân'ın bu çalışması, Mecelletu'l-Mevrid tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 208.

3.8.2.2. İltifât

İltifât, sözlükte *yüzünü çevirmek, döndürmek* demektir. “an” harf-i cerri ile kullanıldığında *bir şeyden yüzünü çevirmek*, “ilâ” harf-i cerri ile kullanıldığında *bir şeye yüzünü dönmek* manasına gelmektedir.⁸²

Bedî’ ilminde iltifât, muhatap alınan birinci, ikinci ve üçüncü kişiler arasında yapılan yer değişiklikleridir.⁸³ İbnu’l-Mu‘tez, konuşma esnasında ikinci şahıstan bahsedilirken, akışı değiştirip üçüncü şahıs formatına sokulması veya üçüncü şahsın, ikinci şahıs konumuna getirilmesi gibi birinci, ikinci ve üçüncü şahıslar arasında yapılan geçişler şeklinde tanımlamıştır. Konuya örnek olarak ise Cerîr’in (ö. 114/732?) şu beytini kullanmıştır:⁸⁴

مَتَى كَانَ الْحَيَامُ بِذِي طُلُوحٍ   سُقِيَتِ الْعَيْتُ أَيُّهَا الْخِيَامُ

“Çadırlar, Zitülûh’da olduğu zaman bereketli yağmurlarla nasiplenmesin
Ey çadırlar!”⁸⁵

Görüldüğü üzere Cerîr, “çadırlar” diye söze başlarken, muhatabı çadırlar değildir. Burada çadırlar, üçüncü şahıs konumundadır. Ancak beytin ikinci şatırında, “Ey çadırlar!” demek suretiyle çadırları, muhatap yapmıştır. Bu edebî sanatı, iltifât olarak adlandıran ilk kişinin Asmaî (ö. 216/831)⁸⁶ olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷ Bâkılânî, iltifâtı’ı mu‘tarida/ara cümle olarak değerlendirerek farklı bir açıdan olaya bakmıştır. Cerîr’in şiirinde geçen “سُقِيَتِ الْعَيْتُ” cümlesi ara cümle olduğu için iltifâtın var olduğunu belirtmiştir.⁸⁸

Sekkâkî, her ne kadar iltifâtı bedî’î kavramları arasında değerlendirerek manevî bedî’î sanatlar kısmında ele almışsa da sadece başlık koymakla yeti-

82 Bkz. İbnu’l-Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 4051.

83 İltifâtın Kur’an’dan bir örneği için bkz. Mehmet Kılıçarslan, *İlahi Kelamın Müstesna Grameri*, Nevşehir: Kalem Yayınları, 2019, ss. 234-235.

84 Bkz. Ebu’l-Abbâs Abdullâh b. Mu‘tez, *Kitâbu’l-bedî’*, thk. İrfan Matarcî, 1. b. Beyrut: Muessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, 1433/2012, s. 73.

85 Bkz. Cerîr b. Atıyye el-Hatafâ, *Dîvânu Cerîr*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1406/1986, s. 416.

86 Arap râvisi Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî, 122/740 tarihinde Basra’da doğmuştur. Dil, şiir ve coğrafya âlimlerinden Asmaî, çölleri sık aralıklarla gezerek dil ilimleri ve tarihî olaylar hakkında bilgi toplardı. Buna karşılık halifeler de kendisini büyük miktarda mal ve hediyelerle ödüllendirirdi. Çok sayıda eser de kaleme alan Asmaî, 216/831 tarihinde Basra’da vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A‘lâm*, IV, s. 162.

87 Bkz. Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, III, ss. 294-295.

88 Bkz. Bâkılânî, *İ‘câzu’l-Kur‘ân*, I, s. 99.

nerek konunun me‘ânî ilmi altında incelendiğine dikkat çekmiştir.⁸⁹ Sekkâkî, bu kapsamda me‘ânî bölümünde ele aldığı musned ileyh durumları içinde *zamirden sonra zâhir ismin getirilmesi* konusu için;

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ.⁹⁰

“De ki: O, Allah’tır, tektir”⁹¹ âyetinden sonra getirilen

اللَّهُ الصَّمَدُ.⁹²

“Allah sameddir”⁹³

âyetini göstermiş ve zamir üslubundan ism-i zâhir üslubuna geçiş sanatının da olduğuna dikkat çekerek iltifât sanatına temas etmiştir.⁹⁴

Bedruddîn, iltifât sanatını me‘ânî ilminin kapsamı altında ele almıştır. Bu minvalde Bedruddîn, bazı durumlarda birinci, ikinci veya üçüncü şahısların, diğerlerinin yerine geçiş yapabildiklerinden iltifâtı, altı kısma ayırarak incelemiştir.⁹⁵

Bedruddîn’e göre iltifâtın söz konusu altı kısmını, şâhidleriyle veriyoruz:

- Birinci kişiden ikinci kişiye geçiş yapma konusu için:

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.⁹⁶

“Hem ne diye beni yaratan Allah’a kulluk etmeyeyim ki! Ancak O’na döndürüleceksiniz”⁹⁷ âyetini,

- Üçüncü kişiden birinci kişiye geçiş yapma konusu için

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَاباً فَسُقْنَاهُ إِلَى بَدْرِ مَيْتٍ.⁹⁸

“Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah’tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder”⁹⁹

89 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 429; İltifat sanatına dair öznel bir çalışma için bkz. Ahmet Derviş Müezzîn, *Min Revâi’i’l-Esâlibi’l-Belâgiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “Uslûbü’l-iltifât fi’l-i‘câzi’l-belâgiyyi’l-Kur’âni’”, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021, ss. 5-27.

90 el-İhlâs 112/1.

91 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, s. 714.

92 el-İhlâs 112/2.

93 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, s. 714.

94 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 198.

95 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 30.

96 Yâsîn 36/22.

97 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV, s. 482.

98 Fâtır 35/9.

99 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV, s. 452.

âyetini şâhid olarak göstermiştir.¹⁰⁰

- İkinci kişiden birinci kişiye geçiş yapma konusu için Rebîa b. Makrûm'un (ö. 16/637'den sonra),

تَذَكَّرْتُ وَالذِّكْرَى تَهِيحُكَ زَيْنَبَا وَأَصْبَحَ بَاقِي وَصَلَهَا قَدْ تَقَضَّبَا

“Hatırladın, oysa hatırlama senin Zeyneb'e arzunu ziyadeleştirir! Hatırlama dışında bir kavuşma ihtimali de kalmamıştır zâten”¹⁰¹

şiiri ile Alkame b. Abde'nin (ö. 3/625?),

طَحَا بِكَ قَلْبٌ فِي الْحِسَانِ طَرُوبُ بُعَيْدِ الشَّبَابِ عَصَرَ حَانَ مَشِيبُ
تُكَلِّفُنِي لَيْلَى وَقَدْ شَطَّ وَلَيْهَا وَعَادَتْ عَوَادِ بَيْنَنَا وَخُطُوبُ

“Gönlün, gençliğinden hemen sonra saçına aklar düşmek üzereyken seni güzel kadınların peşinde savurdu. Gönlüm ancak Leyla benden uzaklaştıktan ve aramıza aşamayacağımız engeller girdikten sonra onun peşinden gitmemi istiyor”¹⁰²

beyitlerini şâhid olarak göstermiştir.¹⁰³

- Üçüncü kişiden ikinci kişiye geçiş yapmak için Hâris b. Hillize'nin (ö. 570? M);

طَرَقَ الْخَيْالَ وَلَا كَأَيْلَةٍ مُدْلِجِ سِدْكَأَ بَارْحُلْنَا فَلَمْ يَتَعَرَّجِ
أَلَى إِهْتَدَيْتِ لَنَا وَكُنْتِ غَيْرَ رَجِيَلَةٍ وَالْقَوْمُ قَدْ قَطَعُوا مَتَانَ السَّجْسَجِ

“Gece boyunca böylesi düşünceleri bize yaşatan korkunç ve bitmez bir gece görmedim. Millet, geniş arazilerin sarp yollarını aşmışken sen ise iyi yürüyemediğin halde, bize nasıl ulaştın?”¹⁰⁴

beyitlerini,

100 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 31.

101 Rebîa b. Makrûm ed-Dabbî, *Dîvânu Rebîa b. Makrûm*, thk. Temâzer Abdulkâdir Feyyâz Harfûş, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1999, s. 23.

102 Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli 'ş-şu'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Cidde: Dâru'l-Medenî, y.t, s. 139.

103 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 32.

104 Bkz. Hâris b. Hillize el-Bekrî, *Dîvânu'l-Hâris b. Hillize*, thk. Emîl Bedî Ya'kûb, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1411/1991, s. 42.

- Birinci kişiden üçüncü kişiye geçiş yapma konusu için:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ، فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ.¹⁰⁵

Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes!¹⁰⁶ (görüldüğü üzere ayet, 'biz' zamiriyle başlamıştır. Ancak devamında 'rabbin' denmiştir)

âyetini,

- İkinci kişiden üçüncü kişiye geçiş yapma konusu için:

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ.¹⁰⁷

Gemide bulunduğunuzda, gemiler onları kaydırıp götürdüğünde¹⁰⁸

âyetini örnek olarak vermiştir.¹⁰⁹

Bedruddîn tarafından iltifât için örnek olarak gösterilen söz konusu Re-bîa b. Makrûm (ö. 16/637'den sonra), Alkame b. Abde ve Hâris b. Hillize'nin şiirleri ile İmruülkays'in (... تطاول ليك بالأمم) beyti, Sekkâkî tarafından da örnek gösterilen şiir şâhidleri arasında yer alırken, Bedruddîn'in örnek olarak sunduğu,

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ.¹¹⁰

(Rabimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.¹¹¹

âyeti dışındaki âyetler ile Cerîr'in şiiri, Sekkâkî tarafından verilmeyen örneklerdir. Görüldüğü üzere Bedruddîn, zaman zaman Sekkâkî'den farklı örnekler sunmaktadır.

3.8.2.3. İcâz, İtnâb ve Musâvât

Sekkâkî, icâz ile itnâbı "Meramını sıradan insanların anlayabileceği bir şekilde en az sözcüklerle, itnâb ise en fazla sözcüklerle dile getirebilmektir" şeklinde tanımlamıştır.¹¹² Sekkâkî, musâvâta doğrudan değinmemiştir.

105 el-Kevser 108/1-2.

106 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, s. 701.

107 Yûnus 10/22.

108 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, s. 92.

109 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 33-34.

110 el-Fâtiha 1/5.

111 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 58.

112 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 277.

Bedruddîn îcâzı, “*Meramını sıradan insanların anlayabileceği bir şekilde veya konuyu genişletme ve açma gücüne sahip olmakla beraber en az sözcükle dile getirmektir*”¹¹³ diye tanımlarken itnâbı, “*Meramını, sıradan insanların anlayabileceği bir şekilde en fazla sözcükle dile getirmektir*” şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁴

Bedruddîn’e göre musâvât, konuşmanın lafızların, manalarıyla aynı miktarda olmasıdır. Başka bir ifadeyle manada daraltmaya neden olacak şekilde bu lafızlarda hazifler yapılmamakla beraber manayı açacak tarzda da muterize, tetmîm ve tekrarlardan uzak durulmasıdır.¹¹⁵

Görüldüğü üzere Bedruddîn b. Mâlik, itnâbı Sekkâkî gibi tanımlamışken îcâz için ise “*veya konuyu genişletme ve açma gücüne sahip olmakla beraber*” ifadesini ekleyerek tarifte detaylandırma yapmıştır. Ayrıca Bedruddîn b. Mâlik, Sekkâkî’nin doğrudan değinmediği musâvâtı da ayrı bir başlık altında tanımlamıştır.¹¹⁶

3.8.3. Beyân

Belâgat ilminin ikinci kısmını oluşturan ve bir manayı değişik yöntemlerle dile getirme sanatını konu edinen bu ilimle alakalı yazarımızın görüşüne, beyân’ın sözlük ve ıstılâhî anlamı başlığı altında yer verilmiştir.

3.8.3.1. Teşbîh

İshak b. Veheb (ö. 335/947 sonrası?) teşbihi, renk ve ölçü açısından görünüm özellikleri dikkate alınarak yapılan teşbîh ve mane’vî yönlerine bakılarak yapılan teşbîh olmak üzere iki kısma ayırarak ele almıştır. Bu kapsamda birinci durum için renklerin¹¹⁷ şaraba ve endamın dala benzetildiğini örnek gösterirken ikinci durum için ise cesaretliyi arslana, cömerti denize ve güzeli aya benzetmeyi örnek vermiştir.¹¹⁸

113 Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 73.

114 Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 74.

115 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 73.

116 Bu üç sanatın tanımları ve Kur’an’dan örnekleri için bkz. Mehmet Kılıçarslan, *Edebi Açıldan Kur’an’daki Dua Ayetleri ve Rasulullah’ın Dilinden Dualar*, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016, ss. 152-153.

117 Renklerin anlam dünyasına dair bir çalışma için bkz. Recep Çelik, *Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, “Muallaka şiirlerinde Beyaz Renk”, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022, s. 26.

118 Bkz. İbn Veheb, *el-Burhân fî vucûhi’l-beyân*, s. 108.

Zerkeşî (ö. 794/1392), edîpler nezdinde belâgat konuları arasında teşbîhin, önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda teşbîhin, söze tatlılık ve güzellik kazandırdığı konusunda da görüş birliğinde olduklarını açıklamıştır.¹¹⁹ Benzer düşüncüyü İbn Ma'sûm el-Medenî (ö. 1120/1708), *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* isimli eserinde dile getirmiştir.¹²⁰

Kur'ân'da da teşbîh kullanılmıştır. Hatta Kur'ân'da kullanılan teşbîh konusunda müstakil çalışmalar bile yapılmıştır. Burada sadece Ebu'l-Kasım Abdullâh b. Nâkıyâ el-Bağdâdî (ö. 485/1092) tarafından kaleme alınan *el-Cumân fi teşbîhâti'l-Kur'ân* eseri zikretmekle yetiniyoruz.¹²¹

Cahiz (ö. 255/869), eski Arap şairleri tarafından çok sayıda teşbîhin kullanıldığına işaret etmektedir. Bu minvalde ocak külünün güvercine,¹²² atın çekirgeye, zırhın çekirge gözlerine, at belinin çekirge beline, su kabarcıklarının çekirge gözlerine, ordunun çekirge sürüsüne ve kadın yürüyüşünün bağırtlak kuşunun yürüyüşüne benzetildiğini kaydetmiştir.¹²³

Sekkâkî, teşbîhi şu şekilde tanımlamıştır:

*“Biri kısa ve biri de uzun olan iki insan örneğinde de görüldüğü üzere özleri açısından aynı olmakla beraber, özellikleri bakımından farklı olan veya uzun bir insan ile uzun bir at örneğinde de görüldüğü üzere özellikleri yönünden aynı olmalarına karşın, özleri açısından farklı olmak gibi kendi aralarında ortak özellikleri olan ve biri benzeyen diğeri benzetilen olmak üzere iki farklı taraf arasında gerçekleşir”*¹²⁴

Bedruddîn teşbîhi, Sekkâkî'nin yaptığı şekilde tanımladığı gibi tarafları yönü, amacı ve durumu açısından dört kısma ayırarak ele alma konusunda da Sekkâkî'yi takip etmiştir. Bedruddîn, Sekkâkî'nin konu sonunda detaylı olarak ele aldığı teşbîhin erkânına ise dolaylı olarak değinmiştir.¹²⁵

119 Bkz. Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, C. III, Kahire: Dâru't-Turâs, y.t, s. 414.

120 Bkz. İbn Ma'sûm Sadruddîn el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hadi Şukur, C. V, I. b. Necef: Matbaatun-Nu'mân, 1388/1968, s. 195.

121 Bkz. Ebu'l-Kasım Abdullâh b. Nâkıyâ el-Bağdâdî, *el-Cumân fi teşbîhâti'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Matlûb-Hadîce el-Hadîsî, Bağdat: Vizâreti's-Sekkâfe ve'l-İrşâd, 1968.

122 Bkz. Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, III, s. 239.

123 Bkz. Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân*, V, ss. 558-576.

124 Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 332.

125 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 104-121; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 332-355.

Bedruddîn b. Mâlik, teşbîhin tarafları kısmında ölümün yırtıcı hayvana benzetilmesi örneğinde de görüldüğü üzere teşbîhin taraflarından birinin somut, diğersinin soyut olabileceğini ifade etmiştir. O, yanağın güle ve ilmin hayata benzetilmesi örneklerinde de görüldüğü üzere her iki tarafın somut veya her iki tarafın da soyut olabileceklerini belirtmiştir.¹²⁶

Bedruddîn, teşbîhin amaç kısmında ise genel olarak benzeyenin durumu, ölçüsünü belirlemek, olabirliği, güzelliği veya çirkinliğini göstermek, önemi vurgulama gibi amaçlarla teşbîhin yapıldığını belirtmiş ve Tabâtâbâ'nın (ö. 322/934),

كَأَنَّ انْتِضَاءَ الْبَدْرِ مِنْ تَحْتِ غَيْمِهِ   نَجَاءً مِنَ الْبَأْسَاءِ بَعْدَ وَقْوَعِ

“Bulutların arasından ayın çıkışı, başa gelen beladan kurtulmaya benzer”

beytini de bu meyanda şâhidler arasında aktarmıştır.¹²⁷

Bedruddîn, durumların benzetilmesinin ise temsilî teşbîh olarak adlandırıldığını dile getirmiş ve konu için İbnu'l-Mu'tez'in (ö. 296/908),

إصْبِرْ عَلَى مَضَضِ الْحَسُو   دِ فَإِنَّ صَبْرَكَ قَاتِلُهُ
فَالنَّارُ تَأْكُلُ نَفْسَهَا   إِنْ لَمْ تَجِدْ مَا تَأْكُلُهُ

“Kıskananın eziyetine karşı sabret çünkü sabrın, onu yok eder. Tıpkı ateşin, başka bir şey bulamadığından kendini yemesi gibi”

beyitlerini şâhid olarak kullanmıştır.¹²⁸

Görüldüğü üzere burada benzeyen ile benzetilen yani müşebbeh ile müşebbeh bih ancak düşünce gücü ve mantık yürütmeyeyle ortaya çıkartılabilir. Müşebbeh bih, “ateşin, başka bir şey bulamadığından, kendisini yemesi” durumu iken, müşebbeh ise “eziyetine dayanıp yüz vermeyerek aldırmadığından, kıskançın, kıskançlıklarından öleceği” durumudur. Başka bir ifadeyle buradaki benzetme, nesnelere değil durumlar arasında gerçekleşmiştir. Bu tür benzetmelere de *temsilî teşbîh* denir.

Bedruddîn, temsillerin kullanımı istiare yoluyla yaygınlaştığında, atasözü olarak değerlendirileceklerini belirterek

¹²⁶ Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 104-105.

¹²⁷ Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 108-111.

¹²⁸ Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 111.

الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّيْلَ

Sütü yaz mevsiminde kaybettin (bir fırsatı, zamanında kaçıranlara denir) meselini örnek olarak vermiştir.¹²⁹

O, teşbîhin durumlarında güzel yüzü, aya benzetildiği gibi müşebbeh ile müşebbehün bihin arasında bulunan benzerlik yönünün yakın olması veya tarafların müfret, mürekkep olması ya da birden fazla olan şeylerin, yine birden fazla olan şeylere benzetilmesi gibi konulara girmiş detaylı bir şekilde aktarmıştır.

Biz burada İbnu'l-Mu'tez'in,

شَعْرٌ وَوَجْهٌ وَقَدْ	لَيْلٌ وَبَدْرٌ وَعُصْنٌ
رَيْقٌ وَتَعْرٌ وَحَدٌ	خَمْرٌ وَدُرٌّ وَوَرْدٌ

“Gece, ay ve dal, saçları, yüzü ve endamıdır. Şarap, inci ve gül ise ağız suyu, dişleri ve yanaklarıdır”

beyitleri ile yetineceğiz.¹³⁰

Görüldüğü üzere İbnu'l-Mu'tez, bu şiirde birden fazla şeyi, birden fazla şeye benzetmiştir. Sevgilisinin saçlarını geceye, yüzünü aya, endamını dala, ağız suyunu şaraba, dişlerini inciye ve yanaklarını ise güle benzetmiştir.

Bedruddîn, konunun sonunda teşbîhin unsurlarına,¹³¹ dolaylı olarak değinmiş ve bu kapsamda teşbîh sanatının en değerli olanının sırasıyla teşbîh yönü ile edatının dile getirilmemesi, bunlardan sadece birinin dile getirilmesi ve ikisinin bir arada zikredilmesi olduğunu aktarmıştır.¹³²

O, teşbîh konusunu ele alırken genel olarak Sekkâkî'nin yolunu izlemiştir. Ancak Sekkâkî'den daha fazla şiir şâhidlerini göstermiştir. Bu meyanda teşbîh konusunda yirmi yedi şiirle istişhâta bulunduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

129 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 112.

130 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 115-120.

131 Teşbîhin, benzeyen, benzetilen, benzetme yönü ve edatı olmak üzere dört unsuru bulunmaktadır. Ayrıca teşbîhin benzeyen ile benzetilen unsurları, teşbîhin taraflarıdır. Başka bir ifadeyle teşbîhin iki temel unsuru olarak da bilinmektedir. Bkz. Ahmed b. İbrâhîm el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, thk. Suleymân es-Sâlih, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Marife, 1434/2013, ss. 225-226.

132 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 121.

3.8.3.2. Hakikat ve Mecâz

Sekkâkî'ye göre bir sözcüğün, herhangi bir tevیل gütmeden sözlük manasında kullanılması hakikattir. Buna göre aslan sözcüğü, bilinen hayvan için kullanıldığı zaman hakikattir. Fakat cesaret manasını güderek birine aslan denmesi istiare olur. Sekkâkî'ye göre gerçek anlamları dışında kullanılan sözcüklere ise mecâz denir. Mecâzda gerçek anlamın dışına çıkılması, engelleyici bir karineyle sağlanır.¹³³

Bedruddîn, Sekkâkî'ye benzer şekilde bu kavramları tanımlamıştır. Ancak mecâz tanımına “sözlük anlamlarına göre veya ait oldukları alanlarda kavramlaşmış manalarının dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır” ibaresini eklemiştir.¹³⁴ O böylece mecâz tanımında yaptığı bu değişikliklikle fıkıh alanında dua anlamında kullanılan salât¹³⁵ gibi sözcüklerin tanıma dâhil edilmesini sağlamıştır.

Sekkâkî'ye göre mecâza konu olan müfret bir sözcükse lugavî mecâz, cümledeki yargıya, aklî mecâz olarak değerlendirilir. Sekkâkî, lugavî mecâzı da yalın,¹³⁶ benzetmeye dayanmayan (mecâz-ı mursel) ve benzetmeye dayanan (istiare) gibi kısımlara ayırmıştır. Bedruddîn b. Mâlik'in de söz konusu tanım ve taksimatlarda Sekkâkî'ye uyduğu görülmektedir.¹³⁷ Biz burada mecâz konusunda gösterdiği bazı âyet ve şiir şahidlerini örnek olarak sunmakla yetineceğiz.

Bedruddîn b. Mâlik, lugavî mecâzın yalın kısmı için Accâc b. Ru'be'nin (ö. 97/715-16),

وَمُقَلَّةٌ وَحَاجِبًا مُزَجَّجًا   وَقَاجِمًا وَمَرْسِنًا مُسْرَجًا

“Kalem çekilmiş kaşları ile gözleri ve siyah saçları ile ince bir burunu (vardır)”¹³⁸

133 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 358-359.

134 Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 122.

135 Sözlük manası dua etmek olan salât sözcüğü, fıkıh alanında namaz demektir. Bu bilgiler ışığında sözlük anlamını dikkate alırsak, gerçek anlamı dua, mecâz anlamı namaz olur. Ancak ait olduğu alanı dikkate alırsak, gerçek anlamı, namaz, mecâz anlamı ise dua olur. Bkz. Mecme'u'l-luga'l-Arabiyye, *Mu'cemu'l-vasîti*, I, s. 522; Ebu'l-Fazl Meccuddîn Abdullâh b. Mahmud el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr fi ta'lîli'l-Muhtâr*, C. I, 4. b., İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011, s. 37.

136 Biz bu kavram için yalın kelimesini tercih ettik. Çünkü ilgili kaynakta uzun ve anlaşılması zor ibareler kullanılmıştır. Kısacası kastedilen ilişkinin teşbîh veya neden-sonuç gibi bir manaya dayalı olmaması kastedilmiştir.

137 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 122-128; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 362-369.

138 Bkz. Ebu's-Şa'sâ' Abdullâh b. Ru'be el-Accâc, *Dîvânü'l-Accâc (Abdumelik b. Kurayb el-Asmaî'nin rivayeti ve şerhiyle)*, thk. Abdulhafîz es-Satfî, C. II, Dimaşk: Mektebetu Atlas, 1971, s. 34.

beytinde geçen ve hayvan burnu için kullanılan “mersin” sözcüğünün, insan için kullanıldığını göstermek üzere şâhid olarak vermiştir.¹³⁹

Görüldüğü üzere normalde yular demek olan resen, devenin burnu üzerinde geçirilmektedir. Bu münasebetle devenin burnu, yuların geçtiği yer demek olan “mersin” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra bu kullanım yaygınlaşarak insan burnu için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁰

Bedruddîn b. Mâlik, mecâz-ı mursel için,

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَانْفُؤا النَّارَ الَّتِي وَفُودَهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ.¹⁴¹

*Bunu yapamazsanız-ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcular için hazırlanmıştır.*¹⁴²

âyetini göstermiştir. Âyette geçen *ateşten kendinizi koruyun* انْفُؤا النَّارَ cümlesinden kasıt, ateşi gerektirecek inattır.¹⁴³

Bedruddîn b. Mâlik de Sekkâkî gibi taraflar arasındaki ilişkinin teşbîhe dayalı olduğu zaman mecâzı, istiare olarak değerlendirmiştir. Bu durumda benzetme gütmenden teşbîh taraflarından biri dile getirilerek diğeri kastedilir. Böylece benzeyenin benzetilen türüne ait olduğu varsayılır. Gerçek anlamda türden olmadığını gösteren herhangi bir ipucuna da yer verilmez.¹⁴⁴

Bedruddîn b. Mâlik, istiare için Ebu'l-Mutâ' Vecîhu'd-devle b. Hamdân'ın (ö 428/1036)¹⁴⁵,

ثُرَى الثِّيَابِ مِنَ الْكَتَّانِ يَلْمُحُهَا   نُورٌ مِنَ الْبُذْرِ أَحْيَانًا فَيَبْلِيهَا
فَكَيْفَ تَنْكِرُ أَنْ تُبْلَى مَعَاجِرُهَا   وَالْبُذْرُ فِي كُلِّ وَقْتٍ طَالِعٌ فِيهَا

“Keten elbiselerin, ara sıra ay ışığı bakışlarına marûz kalınıp çürüdüğü görülmektedir. İçinde daima ay doğduğuna göre elbisenin çürümesini nasıl inkâr edebilirsin?”

139 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 123.

140 Bkz. Accâc, *Dîvânu'l-Accâc/dipnot*, s. 34.

141 el-Bakara 2/24.

142 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 87.

143 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 124.

144 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 128; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 369.

145 Vecîhu'd-devle b. Hamdân Zulkarneyn b. el-Hasan, 400/109 tarihinden sonra birçok defa Mısırlılar tarafından Dımaşk'a vali olarak atanmıştır. Güzel şiirleri de bulunan Vecîhu'd-devle, 428/1036 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, XIV, ss. 30-31.

beyitlerinde geçen bedir (ay) sözcüğünü göstermiştir.¹⁴⁶ Şinkîfî (ö. 1393-1974) ise şairin, *ay daima içinde doğduğuna göre elbisesinin çürümesini nasıl inkâr edebilirsin*” sözlerine istinaden ketenin, ay gibi güzel insana değil gerçek ay ışığına marûz kaldığı zaman çürüyebileceğine dikkat çekmiş ve bu münasebetle şairin, sevgilisini adeta gerçek ay olarak kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Miftâhu'l-'ulûm'da mecâz konusunda şâhid olarak sunulan âyetlerin büyük bir bölümü, *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*'ta yer almamasına karşın şiir olarak gösterilen şâhidlerin tamamı ele alındığı gibi *Miftâhu'l-'ulûm*'da bulunmayan şiirlere de yer verildiği görülmektedir.

3.8.3.3. İstiare

Belâgat âlimlerinin büyük bir kısmı istiareyi lugavî mecâz adı altında ele almışlardır. Kavram olarak Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 154/771) gibi âlimler tarafından kullanılmışsa da ilk olarak Câhiz tarafından tanımı yapılmıştır.¹⁴⁸ Câhiz'e göre istiare, başkasının adını almaktır.¹⁴⁹

Curcânî, istiâreyi teşbih konusu içinde,¹⁵⁰ Bedruddîn b. Mâlik ve Sekkâkî ise mecâzın bir alt kısmı olarak ele almışlardır.¹⁵¹

Bedruddîn b. Mâlik, istiarenin tanımı, alt başlıkları ve sıralaması gibi konularda Sekkâkî'yi takip etmiştir. Yazar bu konuyu, “hakikat ve mecâz” başlığı altında işlediğinden konuyla ilgili tanım ve örneği orada verilmiştir.

3.8.3.4. Kinâye veya İrdâf

Kudâme b. Cafer (ö. 337/948), irdâf'ı, “*şair tarafından bir mananın, kendisine ait olan lafızla değil, ona tabi olan diğer bir manaya ait bir lafızla dile getirilmesi*” olarak tarif etmiş ve şu beyti, konunun örneği olarak nakletmiştir:¹⁵²

146 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 130.

147 Bkz. Muhammed el-Emîn eş-Şinkîfî el-Cekenî, *Rihletu'l-hac ilâ beytillâhi'l-harâm*, Kahire: Dâru İbn Teymiyye, y.t. s. 203.

148 Bkz. Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, I, ss. 136-138.

149 Bkz. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 153.

150 Bkz. Abdulkâhir b. Abdurrahman el-Curcânî, *Esrâru'l-belâga*, thk. Muhammed Reşit Rîdâ, y.y.: el-Mektebetu't-tevfikîyye, y.t, ss. 30-60.

151 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 128; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 369.

152 Kudâme, *Kitâbu nakdi 'ş-şi'r*, s. 57.

بَعِيدَةٌ مَهْوَى الْقُرْطِ إِمَّا لِنَوْقَلِ أَبُوهَا، وَإِمَّا عَبْدُ شَمْسٍ وَهَائِثِمُ

“Küpesinin sarktığı yer uzun olan (Hind), Nevfel, Abdüşşems ya da Hâşim’in 153 soyundandır”¹⁵⁴

Görüldüğü üzere ‘Umer b. Ebî Rebîa, sevgilisi Hind’in boynunun uzunluğunu, *mehvâ’l-kurt* (küpenin sarktığı yer) ifadesiyle dile getirmiştir.

İrdâf için benzer tarifi tekrar eden Ebû Hilâl el-Askerî, örnek olarak

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ¹⁵⁵

*Kısasta sizin için hayat vardır.*¹⁵⁶

âyetini göstermiş ve kısas uygulanmasının insanları öldürmekten caydırması sebebiyle hayatta kalma vesile olduğu açıklamasını yapmıştır.¹⁵⁷ İbn Halef (ö. 437/1046’dan sonra), irdâf’ın *tetbî*’ olarak da zikredildiğine işaret etmiştir.¹⁵⁸

Sekkâkî, kinâyeyi, “dile getirilen ifade üzerinden dile getirilmeyene ulaşılsın diye bir şeyin açık bir şekilde değil, onu çağrıştıran başka bir ifadeyle aktarılmasıdır” şeklinde tanımlamış ve “adamın kılıç bağı/omuz kemeri uzundur” (فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ) ile “kadın, kuşluk vakti uyur” (فُلَانَةٌ نَوُومُ الضُّحَى) örneklerini vermiştir. Anlaşıldığı gibi birisinin boyununun uzunluğu doğrudan dile getirilmemiş, bunun yerine boyun uzun olmasını gerektiren kılıç hamayilinin uzunluğu zikredilmiş ve bununla kişinin boyununun uzunluğu kastedilmiştir. Keza, kadının zengin olduğu, evinde hizmetçileri bulunduğu açık bir şekilde dile getirilmemiş, bunun yerine iş yapma saatinde uyuduğu zikredilerek iş yapma ihtiyacı olmadığı dolayısıyla hizmetçileri bulunduğu ve zengin olduğu manası kastedilmiştir.¹⁵⁹

Sekkâkî ile aynı örnekleri kullanan Bedruddîn ise kinâyeye kısmen farklı şöyle bir tarif getirmiştir: *Kinâyeye, bir şeyi açıkça söylemeyip söylendiğinde o şeyin anlaşılmasını gerektiren bir şeyi zikrederek asıl söylenmek istenen şeyi ifade etmektir.*¹⁶⁰

153 Nevfel, Abdüşşems ve Hâşim, Kureyş kabilesinin asil ailelerindedir. Bkz. Umer b. Abdülâh el-Mahzûmî, *Dîvân-u ‘Umer b. Ebî Rabia*, thk. Fâyiz Muhammed, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1416/1996, s. 314.

154 Bkz. ‘Umer b. Ebî Rebîa, *Dîvân-u ‘Umer b. Ebî Rabia*, I, s. 314.

155 el-Bakara 2/179.

156 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 265.

157 Bkz. Askerî, *Kitâbu’s-sînâ’ateyn*, s. 350.

158 Bkz. İbn Halef, *Mevâddu’l-Beyân*, s. 216.

159 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 402.

160 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 146.

Kinâye kavramının etimolojik tahlilinde de Bedruddîn b. Mâlik'in, Sekkâkî'nin takipçisi olduğunu görüyoruz. O da Sekkâkî gibi bu kavramın “bir şeyi açık bir şekilde dile getirmemek” manasına gelen “kenâ” fiilinden türetildiğini ve görüldüğü gibi bu kök manada gizli olmanın ana unsur olduğunu vurgular. Künye kavramının aynı kökten geldiğini zikrederek *Ummu fulân* ve *Ebû fulân* gibi künyelerle isimlerin gizlendiğini belirtir.¹⁶¹

O, kinâyenin taksimatında da Sekkâkî'yi izlemiştir. Bu bağlamda kinâyeyi, *el-matlûb bihâ nefsu'l-mavsûf*, *el-matlûb bihâ nefsu's-sifa* ve *el-matlûb bihâ tahsîsu's-sifati bi'l-mavsûf* olmak üzere üç kısma ayırmıştır. İlk iki kısmı da *karibe* ve *ba'ide*, üçüncü kısmı ise *latif* ve *altaf* olmak üzere ikişer kısma ayırmak suretiyle toplamda altı kısım olarak ele almıştır.¹⁶²

Kinâyenin söz konusu kısımlarını, Bedruddîn b. Mâlik tarafından gösterilen birer örnekle sunmaya çalışacağız:

- el-Matlûb bihâ nefsu'l-mavsûf-karibe;

جاء المضياف

“*Misafirperver geldi (Burada gelen kişinin adı yerine, ona has bir sıfatla hitap edilmiştir)*”¹⁶³

- el-Matlûb bihâ nefsu'l-mavsûf-ba'ide;

حيوانٌ مُستَوِي الْقَامَةِ عَرِيضُ الْأُطْفَارِ

“*Geniş trnaklı dik yürüyen hayvan (insan)*”¹⁶⁴

- el-Matlûb bihâ nefsu's-sifa (irdâf)-karibe;

بَعِيدَةٌ مَهْوَى الْقُرْطِ إِمَّا لِنَوْفَلٍ أَبُوهَا، وَإِمَّا عَبْدُ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ

“*Küpesinin sarktığı yer uzun olan (Hind), Nevfel, Abduşşems ya da Hâşim'in soyundandır*”¹⁶⁵

161 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 402; Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 146.

162 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 147-152; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 403-408.

163 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 147.

164 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 148.

165 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 149.

- el-Matlûb bihâ nefsu's-sifa (irdâf)-ba'ide;

فُلَانٌ كَثِيرُ الرَّمَادِ

“Falancanın külü çoktur yani o, cömerttir (çünkü kül, odunu; odun, yemek pişirmeyi; yemek, misafirleri ve misafirler ise cömert olmayı gerektirmektedir)”¹⁶⁶

- el-Matlûb bihâ tahsîsu's-sifati bi'l-mavsûf-latif;

المَجْدُ بَيْنَ بُرْدِيهِ وَالْكَرَمُ بَيْنَ تَوْبِيهِ

“Asalet, hırkası; şeref ise cübesi arasındadır (Asalet ve şerefin ona özgü olduğu belirtilmiştir)”¹⁶⁷

- el-Matlûb bihâ tahsîsu's-sifati bi'l-mavsûf-altaf;

وَالْمَجْدُ يَدْعُوا أَنْ يَدُومَ لِجِيْدِهِ عَقْدُ مَسَاعِي ابْنِ الْعَمِيْدِ نِظَامُهُ

“Asalet, İbnu'l-Amîd'in [Ebu'l-Fazl Muhammed b. Huseyn'in (ö. 360/970)] gayret ve iyiliklerinden oluşan iplikte dizilmiş bir gerdanlığın, boynunda eksik olmaması için dua edermiş (Burada, asalet ve şerefle nitelendirilen İbnu'l-Amîd'e uzun ömürler dilenmiştir)”¹⁶⁸

Bedruddîn ve Sekkâkî'nin konuların anlatımında kullandıkları şâhitler, büyük oranda benzeşmektedir. Bununla birlikte Bedruddîn'in nisbeten daha detaylı incelediği konularda -ki kinâyeyi buna örnek olarak sunabiliriz- Sekkâkî tarafından kullanılmayan çok sayıda şiir ve âyet ile istişhâd ettiği görülmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Kudâme b. Cafer ve İbn Halef'in *irdâf*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *irdâf ve tetbî'* olarak ele aldığı kavram, Sekkâkî'de kinâyeye dönüşmüş ve Bedruddîn'de de aynı isimle ele alınmıştır. Ancak Bedruddîn, *el-Kinâyeye el-matlûb bihâ nefsu's-sifa* kısmını anlatırken, *irdâf* kavramına da işaret etmesi, onun Sekkâkî öncesi kaynaklardan da yararlandığını açıkça göstermektedir.

3.8.4. Bedî'

Yazarımızın bedî' kavramıyla ilgili yaptığı tanım, “bedî'in sözlük ve ıstılâhî anlamı” başlığı altında verilmiştir.

166 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 150.

167 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 152.

168 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 152; Sa'idi, *Buğyetu'l-idâh*, III, ss. 182-183.

3.8.4.1. Terdîd

İbn Ebi'l-İsba' terdîdin, aynı sözcüğün cümle içerisinde iki farklı mana-da kullanılması olduğunu belirtmiş ve örnek olarak:

قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى تُؤْتِيَ مَثَلًا مَّا أُوتِيَ رَسُولُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمَ حَيْثُ يَجْعَلُ رَسُولَهُ¹⁶⁹

*Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız dediler. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.*¹⁷⁰

âyeti göstermiştir.¹⁷¹

Bedruddîn b. Mâlik, sözcüklere dayalı fesâhata yönelik olan bed'î sanatlarını yirmi dört başlık olarak ele almış ve terdîd kavramını en başta zikretmiştir. O, terdîdi “bir sözcüğü, düz yazıda aynı mısra içinde mükerrer ve farklı manalarda (konumlarda) kullanmak” olarak tanımladıktan sonra aynı âyeti örnek olarak göstermiştir.¹⁷²

Görüldüğü üzere lafza-i celallerden birinde izâfe varken diğeri ise mübedâ konumundadır. Bedruddîn b. Mâlik, bu âyetten sonra Ebû Nuvâs'ın şu beytini irad etmiştir:

صَفْرَاءُ لَا تَنْزِلُ الْأَحْزَانَ سَاحَتَهَا   لَوْ مَسَّهَا حَجْرٌ مَسَّتْهُ سَرَاءُ

“Sarıdır (şarabın rengi), bulunduğu yerde üzüntüler yoktur, taş bile dokunursa, mutluluk verir”¹⁷³

Böylece o, sadece düz yazıda değil şiirde de tekrarlanan kelimelerin terdîd kavramı altında ele alınması gerektiğini ifade etmek istemiştir. Ayrıca o, aynı beyitte iki terdîdin bir arada bulunabileceğini ve bu kapsamda tekrarlanan terdîdlerin de aynı kelimelerle olabileceği gibi farklı iki kelime ile de terdîd yapılabileceğini belirtmiştir. Aynı kelimenin ikiden fazla tekrarı için şairine işaret etmeden şu beyti örnek olarak kullanır:

يُرِيكَ فِي الرَّوْعِ بَدْرًا لَاحَ فِي عَسَقٍ   فِي لَيْثٍ عَرِيْسَةٍ فِي صُورَةِ الرَّجُلِ

“Korku anında, zifiri karanlıkta ortaya çıkan bir dolunay, yuvasınındaki erkek görünümüne bir aslan gibi görünür”

169 el-En'âm 6/124.

170 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, s. 465.

171 Bkz. Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*; s. 253.

172 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 162.

173 Bkz. Ebû Ali el-Hasen b. Hâni Ebû Nuvâs, *Dîvânü Ebî Nuvâs*, thk. Behcet Abdulgafûr el-Hadîsî, I. b. Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniye, 1431/2010, s. 53.

Bir beyitte geçen iki farklı terdîd için ise

فُلٌ لِمَنْ سَادَ ثُمَّ سَادَ أَبُوهُ   قَبْلَهُ ثُمَّ قَبْلَ ذَلِكَ جَدُّهُ

“Kendisinin hüküm sürdüğü gibi daha önce babası, babasından önce de dedesi, bu görevi yürütmüştür”¹⁷⁴

يَطْعُنُهُمْ مَا ارْتَمَوْا حَتَّىٰ إِذَا اطَّعَنُوا   ضَارَبَ حَتَّىٰ إِذَا مَا ضَارَبُوا اعْتَنَقَا

“Onlar ok atarken o, mızrakla savaşırdı, onlar mızrakla savaşmaya başladığında ise o, kılıçla çarpışıyordu, onlar da kılıçla çarpışınca, kendisi göğüs göğüse çarpışmaya geçmişti”¹⁷⁵

beyitlerini şâhid olarak göstermiştir.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere birinci beyitte harf-i cer olan “fî”, her bir mısradaki ikişer defa olmak üzere dört kere tekrarlanmışken bir sonraki beyitte, “sâde” ile “kable” sözcükleri ikişer defa tekrarlanmaktadır. Son beyitte ise “dârabe” ile “at‘ane” kelimeleri ikişer defa tekrarlanmıştır. Başka bir ifade ile birinci şiirde “fî”, aynı beyitte geçen iki aynı terdîdi gösterirken, diğer şiirlerde geçen sâde ve kable ile dârabe ve at‘ane sözcükleri ise ikişer defa tekrarlanmak üzere aynı beyitlerde geçen iki farklı terdîde örneklik teşkil etmektedir. Bedruddîn b. Mâlik, iki farklı terdîdin beytin bir şatırında da bulunabileceğini göstermek amacıyla

لَيْسَ مَا لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ بَأْسٌ   وَلَا يَضُرُّ الْمَرْءَ مَا قَاتَلَ النَّاسَ

“Kayda değer olmayan şeylerden korkmayınız. Çünkü insanların söyledikleri, kişiye zarar vermez”

beytini örnek olarak sunmuştur.¹⁷⁷

Görüldüğü gibi beytin birinci şatırında leyse ve be ş sözcükleri ikişer defa tekrarlanmıştır.

174 Bkz. Ebû Nuvâs, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, s. 261.

175 Bkz. Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî, *Dîvânu Ebî Sulmâ*, thk. Ali Hasan Fâ‘ûr, 1. b. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1408/1988, s. 77.

176 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 162-163.

177 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 164.

İbn Ebi'l-İsba'ın, terdîd için yaptığı tanım ve şâhid olarak gösterdiği âyete bakarsak Bedruddîn'in yaptığı tanım ile örnek olarak sunduğu âyetin aynı olduğu görülecektir. Ayrıca Bedruddîn'in sunduğu şiir şâhidlerin sadece birinin, İbn Ebi'l-İsba' tarafından kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bunun yanında İbn Ebi'l-İsba', *terdîd* ile *ta'tîf* kavramları arasındaki farkları anlatmak gibi konuyu detaylı bir şekilde ele almış ve Bedruddîn'in kullanmadığı şiir, âyet ve diğer örneklere de yer vermiştir.¹⁷⁸

Tahrîru't-Tahbîr muhakkiki Hifnî Muhammed Şeref'in de ifade ettiği üzere yazarımızdan önce yaşayan İbn Raşîk el-Kayrevânî'nin *el-Umde fi nakdi's-şi'r* ve Usâme b. Munkız'ın (ö. 584/1188) *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r* isimli eserlerinde *terdîd* konusu ele alınmıştır.¹⁷⁹

Bunun yanında yazarımızdan sonra gelen Ebu's-Senâ' el-Halebî'nin (ö. 725/1325) *Husnu't-tevessul*,¹⁸⁰ Abdullâh el-Hamevî'nin *Hizânetu'l-edeb*¹⁸¹ ve Yahya b. Hamza el-Alevî'nin *et-Tirâz* gibi belâgat kaynaklarında da ele alınmıştır.¹⁸²

3.8.4.2. Ta'tîf

İbn Ebi'l-İsba', *muşâkele* diye isimlendirenlerin de olduğu¹⁸³ *ta'tîfin*, sözcüklerin tekrarlanması bakımından *terdîd* ile aynı şey olduğunu ifade ettikten sonra *ta'tîfin*, *terdîdden* farkının, tekrarlanan sözcüklerin farklı beyitlerde bulunması demek olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁴

178 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*; ss. 253-259.

179 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr (dipnot)*, s. 253.

180 Bkz. Şihâbüddîn Ebu's-Senâ' Mahmud b. Süleyman el-Halebî, *Husnu't-tevessul ilâ sinâati't-teressul*, Mısır: el-Matba'atu'l-Vehbiyye, 1298/1881, s. 70.

181 Bkz. Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, II, s. 447.

182 Bkz. Alevî, *et-Tirâz*, III, s. 82.

183 *Tahrîru't-Tahbîr* muhakkiki Hifnî Muhammed Şeref, bu konunun, *Kitâbu's-sinâ'ateyn, el-İdâh, Hizânetu'l-edeb, Me'âhidu't-tansîs, Envâru'r-rebî'* ve *Takrîbu'l-me'âhid fi şerhi's-şevâhid* isimli eserlerde *muşâkele* adı altında ele alındığını ifade etmiştir. Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr (dipnot)*, s. 257.

184 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 257.

Bedruddîn b. Mâlik, ta'tîfi, beyitin sadrında bulunan bir sözcüğün, beyitin acüzünde farklı bir anlamda tekrar kullanılmak olduğunu belirtmiş ve şâhid olarak Mutenebbî'nin (ö. 354/965)¹⁸⁵ şu beytini kullanmıştır:¹⁸⁶

فَسَاقَ إِلَى الْعُرْفِ غَيْرَ مُكَدَّرٍ   وَسُقْتُ إِلَيْهِ الْمَدْحَ غَيْرَ مُدَمَّمٍ

“Başa kakmadan bana bir hediye (at) yolladı. Ben de onu yermeye-
rek övdüm”¹⁸⁷

Bedruddîn, Mutenebbî'nin 'urf ile ademu't-tekdîr ve meth ile ademu't-tezmîm arasında yaptığı atf ve güzel kombinasyon açısından bu şiirini harika olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁸

Bedruddîn b. Mâlik, Buhturî'nin (ö. 284/897),¹⁸⁹

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِيَ فَلَجَّ بِي الْهَوَى   أَصَاحَ إِلَى الْوَأَشِيِّ فَلَجَّ بِي الْهَجْرُ

“(sevgisinden) engellenip de iştîyâkım iyice artınca, o benim hakkın-
da, söz taşıyanlara kulak verir de böylece hicrân devam edip gider”¹⁹⁰

beytini de örnek göstermiştir.¹⁹¹

185 Ahmed b. el-Huseyn Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî, 303/915 tarihinde Kufe'nin Kinde mahallesinde doğmuştur. Bilge aynı zamanda da Arap edebiyatının gurur duyduğu şairlerden Mutenebbî, Şam'da yetişmiştir. Edebî ilimleri, Arap dil ilimleri ile geçmiş olayları öğrenmek amacıyla çöle intikal etmiştir. Küçük yaşlardan itibaren şiir söylemeye başlayan Mutenebbî, Küfe ile Şam arasında yer alan Semâve çölünde peygamber olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine tutuklanıp hapse atılmış, iddiasında vazgeçtiğinde serbest bırakılmıştır. 354/965 tarihinde Bağdat yakınlarında girdiği bir çatışma sonucunda oğlu ve hizmetçisiyle birlikte öldürülmüştür. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, I, s. 115.

186 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 164.

187 Mutenebbî'nin divanında şiir, şöyle geçmektedir;

فَسَاقَ إِلَى الْعُرْفِ غَيْرَ مُكَدَّرٍ   وَسُقْتُ إِلَيْهِ الشُّكْرَ غَيْرَ مُجْمَمٍ

Bkz. Ahmed b. Huseyn el-Cu'fî el-Mutenebbî Ebu't-Tayyib, *Divânu'l-Mutenebbî*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1403/1983, s. 461.

188 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 165.

189 Velid b. 'Ubeyd et-Tâî Ebû 'Ubâde el-Buhturî, 206/821 tarihinde Menbic'te doğmuştur. Şiirlerine, altın zinciri denilen büyük bir şair olan Buhturî, Mutenebbî (ö. 354/965) ve Ebû Temmâm (ö. 231/846) ile dönemin en iyi üç şairleri arasında sayılırdı. Ebu'l-Alâ' el-Maarrî'ye (ö. 449/1057), söz konusu şairlerden hangisinin en iyi şair olduğu sorulunca Mutenebbî ile Ebû Temmâm'ın bilge olduğunu asıl şair olanın Buhturî olduğu diye cevap vermiştir. Buhturî, Irak'a geçerek Mütevekkil (232/847-247/861) başta olmak üzere birkaç Abbâsî halifesiyle tanışmıştır. Bundan sonra Şam'a geçen Buhturî, 284/898 tarihinde Menbic'te vefat etmiştir. Buhturî'ye ait *el-Hamâset* ve *Divânu Şiir* gibi eserler de mevcuttur. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm* VIII, s. 121.

190 Buhturî'nin divanında şiir, şu şekilde geçmektedir;

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِيَ فَلَجَّ بِي الْهَوَى   أَصَاحْتُ إِلَى الْوَأَشِيِّ فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

Bkz. Velid b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî el-Buhturî, *Divânu'l-Buhturî*, thk. Hasan Kâmil es-Sırafî, C. II, 3. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1963, s. 844.

191 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 164.

Görüldüğü üzere İbn Mâlik, Buhturî'nin söz konusu şiirinde geçen *nehâ'n-nâhî* ve *esâha'l-vâşî* koşul cümleleri *lecce biye'l-havâ* ve *lecce biye'l-hecr* cevap cümleleri arasında bulunan ilişkiyi *ta'tîf* olarak değerlendirmiştir. Yani metinde *nehâ* ile başlayan cümle şart cümlesi, *felecce* ona atfedilmiştir. Cevap cümlesi *asâha* fiiliyle başlıyor ikinci *felecce* de cevap cümlesine atfedilmiştir.

Sekkâkî, *ta'tîf* konusunu, *muzâvece* başlığı altında ele almıştır. O, *muzâveceyi şart-cevap cümlelerinde iki mananın eşleştirilmesi* olarak değerlendirmiş ve Bedruddîn b. Mâlik'in, *ta'tîf* için örnek olarak göstermiş olduğu Buhturî'nin söz konusu beytini de *muzâvece* sanatına örnek olarak irad etmiştir.¹⁹²

3.8.4.3. Muşâkele

Sözlükte benzeme ve andırma manasında kullanılan muşâkele kavramı,¹⁹³ bedî' ilminde ise değişik şekil ve isimlerle tanımlanmıştır. Bu kapsamda;

İbn Ebi'l-İsba', muşâkelenin Tebrîzî (ö.?) tarafından “*şekil yönünden yazılışları ile lafızları aynı olmakla beraber manaları açısından farklı olan birden fazla sözcüğün düz yazı ya da bir şiirin aynı beytinde bulunmasıdır*” şeklinde tanımlandığı ve Ebû Sa'îd el-Mahzûmî'nin (ö.230/845?)

حَدَقُ الْأَجَالِ أَجَالٌ   وَالْهَوَى لِمَرْءٍ قَاتِلٌ

“*Ceylanların gözleri ölümdür, (evet) aşk insanı öldürür*”

beyti ile Şemmâh'ın (ö. 30/650)

كَادَتْ تُسَاقِطُنِي وَالرَّحْلُ أَنْ نَطَقْتُ   وَرُقَاءٌ جَيْنَ دَعَتْ سَاقًا عَلَى سَاقٍ

“*Bir güvercin ağaç üzerindeki güvercinlere seslendi diye (devem), üzerindeki yüklerle beraber neredeyse beni düşürüyordu*”¹⁹⁴

beytini örnek olarak gösterildiğini dile getirmiştir.¹⁹⁵

192 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 425.

193 Bkz. İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, I, s. 877; Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, IV, s. 5; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî'*, V, s. 284.

194 Şemmâh'ın divanında ise şiir, şu şekilde geçmektedir;

كَادَتْ تُسَاقِطُنِي وَالرَّحْلُ إِذْ نَطَقْتُ   حَمَامَةٌ فَدَعَتْ سَاقًا عَلَى سَاقٍ

“*Dişi bir güvercinin, ağaç dalında erkeğine seslenişi, neredeyse beni yükümler düşürüyordu*”

Bkz. eş-Şemmâh b. Dırâr es-Sahabî el-Gatafânî, *Dîvânu Şemmâh*, şerh. Ahmed b. Emîn eş-Şinkîfî, Mısır, Matbaatu's-Saade, 1327/1909, s. 70.

195 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Taḥbîr*, s. 393.

Görüldüğü üzere birinci *âcâl* kelimesinin ceylan sürüleri, ikinci *âcâl* kelimesinin ise ecel manasında, birinci *sâk* kelimesinin erkek güvercin, ikinci *sâk* kelimesinin ise ağaç gövdesi manasında kullanılmıştır.¹⁹⁶

İbn Ebi'l-İsba', Tebrîzî'nin muşâkele için yaptığı söz konusu tanımı ve sunduğu örnek şiirlerini verdikten sonra Tebrîzî'nin tanımı, muşâkelenin değil tecnîsu'l-mumâsilin¹⁹⁷ kapsamına girdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁸

İbn Ebi'l-İsba' kendisi ise muşâkeleyi “*aynı ana düşünceyi ister aynı şair ister de farklı iki şair tarafından söylenmiş olan iki ayrı şiir ile dile getirilmesi*” olarak değerlendirmiş ve konuyla ilgili İmruülkays'ın atının özelliklerini belirtmek amacıyla söylemiş olduğu,

وَقَدْ أَغْتَدَى وَالطَّيْرُ فِي وَكُنَاتِهَا   بِمُنْجَرِدٍ قَيْدِ الْأَوَابِدِ هَيْكَلِ

“Çoğu zaman sabahın köründe daha kuşlar yuvalarından ayrıldıktan, kısa tüylü, hızlı ve iri olan atımla çıkıyorum”¹⁹⁹

إِذَا مَا جَرَى شَوَاطِينِ وَابْتَلَّ عَطْفُهُ   تَقُولُ هَزِيرُ الرِّيحِ مَرَّتْ بِأَثَابِ

“İki tur atıp yanları ıslandığında, onu(atımı) ağaçlar arasında esen rüzgâr uğultusu sanırsın”²⁰⁰

beyitlerini örnek olarak göstermiştir. İbn Ebi'l-İsba', İmruülkays'ın söz konusu her iki beyitte de atının hızlı koşmasını belirtmek istediğine işaret etmiş ve her iki şiirin görünüş ve dile getirme tarzına göre farklı olmakla beraber aynı ana düşünceyi aktarmak bakımından muşâkele sanatına örnek olduğunu vurgulamıştır.²⁰¹

196 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, s. 393.

197 İbn Ebi'l-İsba', tecnîsu't-temâsulü “*her iki sözcüğün isim ya da fîl olması gerektiği*” diye tanımlamış ve tecnîsu't-temâsulün de iki türden oluştuğunu belirtmiştir. Tecnîsu't-temâsulün birinci türünü ise “*ister fîl isterse de isim olsunlar söz konusu sözcüklerin yazılış ve okunuşlarının aynı olması gerekmektedir*” diye tanımlamıştır. Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, s. 105.

198 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, ss. 393-394.

199 İmruülkays b. Hucr, *Dîvân-u İmrii 'l-Kays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, y.y: Dâru'l-Me'ârif, 1984, s. 19.

200 İmruülkays'ın divanında ise şiir, şu şekilde geçmektedir;

إِذَا مَا جَرَى شَوَاطِينِ وَابْتَلَّ عَطْفُهُ   تَقُولُ هَزِيرُ الرِّيحِ مَرَّتْ بِأَثَابِ

Bkz. İmruülkays, *Dîvân-u İmrii 'l-Kays*, s. 49.

201 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, ss. 394-395.

Yazarımız, muşâkeleyi, bir manayı, bağlamdan hareketle farklı bir lafızla zikretmek olarak tanımlayarak aşağıdaki beyitleri ve âyetleri örnek olarak göstermiştir.²⁰²

قَالُوا اقْتَرِحْ شَيْئاً نُجِدُكَ لَكَ طَبْخَهُ قُلْتُ اطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصاً

“Bana: ‘canın ne çekiyorsa söyle de pişirelim’ dediler. Ben de onlara: ‘bana bir cübbe bir de gömlek pişiriniz’ dedim”²⁰³

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً.²⁰⁴

Deyin: Allah’ın boyasıyla boyandık. Boyaca O’ndan daha güzel olan kim vardır?²⁰⁵

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ.²⁰⁶

Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zatında olanı bilmem.²⁰⁷

Görüldüğü üzere İbnu’r-Raka‘mak el-Antâkî (ö. 399/1009), cübbeyi yemek yerine koyduğundan pişiriniz/utbuhû sözcüğünü, dakiniz/hîtû sözcüğü manasında kullanmıştır. Aynı durum bazı âyetlerde de mevcuttur. Birinci âyette temizleme/tathîr manası, boyamak/sibğat sözcüğüyle, ikinci âyette ise nezdinizde/indeke manası, içinizde/nefsik sözcüğüyle aktarılmıştır.

202 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 196-197.

203 Abdurrahîm b. Ahmed el-Abbâsî (ö. 963/1556), *Me‘âhidi’t-tansîs ‘alâ şevâhidi’t-Telhîs* isimli eserinde, bu şiirin Ebû Raka‘mak (ö. 399/1009) tarafından söylendiğini ifade etmiş ve şiirin söylenme gerekçesini ise Ebû Raka‘mak’dan şu şekilden aktarıldığını dile getirmektedir: Kâfûr el-İhşîdî (ö. 357/968) döneminde arkadaşlık yaptığım dört dostum vardı. Soğuk bir günde bana gönderdikleri elçi aracılığıyla “selamları olduğunu, bugün bir araya gelerek besili bir koyun kestiklerini ve pişirmek üzere koyunun neresini tercih ettiğimi” mesajını ilettiler. Soğuktan koruyacak elbiselerimin olmadığı için elçileri aracılığıyla dostlarıma şu şiirle

إخواننا قصدوا الصبوح بسحره فاتى رسولهم إلى خصوصاً
قالوا اقترح شيئاً نجد لك طبخه قُلْتُ اطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصاً

“Arkadaşlarım, sabahın birinde kahvaltı yapmak istediler. Bunun üzerinde bana özel bir elçi göndererek; ‘canın ne çekiyorsa söyle de pişirelim’ dediler. Ben de onlara: ‘bana bir cübbe bir de gömlek pişiriniz’ dedim”

Cevap verdim. Bunun üzerine elçinin gidişi ile her çantada on dinar olmak üzere dört çanta ve dört elbiseyle dönmesi bir oldu. Elbiselerden birini giyerek arkadaşlarıma gittim. Bkz. Abdurrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me‘âhidi’t-tansîs ‘alâ şevâhidi’t-Telhîs*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, C. II, Beyrut: Âlimu’l-Kutub, 1367/1947, s. 252.

204 el-Bakara 2/138.

205 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 218.

206 el-Mâide 5/116.

207 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, s. 366.

Sekkâkî, muşâkele kavramını, manevî bedî‘î sanatlar içinde mutâbaka ve mukâbele kavramlarından sonra ele alırken²⁰⁸ Bedruddîn b. Mâlik, bedî‘î ilmini lafzî fesâhata dayalı, manevî fesâhata dayalı ve konuşmayı güzelleştirme ve süslemeye dayalı olmak üzere üç ayrı kategoriye ayırdıktan sonra muşâkeleyi, lafzî fesâhata dayalı başlığı altında ele almıştır.²⁰⁹

Sekkâkî'nin muşâkele için yaptığı: “*bir şeyin, yanında bulunması hasebiyle başkasına ait olan bir sözcükle dile getirilmesidir*”²¹⁰ tanımı ile Bedruddîn b. Mâlik'in yaptığı: “*bir şeyin, yerine geçmesi hasebiyle başkasına ait olan bir sözcükle dile getirilmesidir*”²¹¹ tanımlarına bakıldığında müelliflerin muşâkelenin tanımında mutabık kaldıklarını, ancak muşâkelenin kullanım gerekçesini izâh ederken farklı tabirler kullandıklarını görmekteyiz. Mesela, Bedruddîn b. Mâlik, Sekkâkî'nin “*li vukûihi fî suhbetihi*” tabiri yerine “*li vukûihi mevkiahu*” tabirini tercih etmiştir.

Tahrîru 'l-Tahbîr muhakkiki Hifnî Muhammed Şeref, aslında terdîd, ta‘tîf ile muşâkelenin aynı şey olduğunu, terdîdde sözcüklerin aynı beyit veya aynı cümlede tekrarlandığını, ta‘tîf ile muşâkelede ise sözcüklerin iki farklı beyitte tekrarlandığını dile getirmiştir. Şeref, gereğinden fazla dallara ayırmak ve detaylandırmak hususunda Bedî‘î âlimlerini eleştirerek kavramların mana değişmediği sürece tek bir başlık altında ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.²¹²

Biz de bu konuda Hifnî Muhammed Şeref'in görüşünü isabetli buluyoruz. Çünkü manalar aynı olmakla beraber değişik kavramlarla ifade edilmesi, gereksiz yerde konuların ve kısımların artmasına neden olur. Böylece okuyucunun kafası karışarak asıl konuyu anlamakta güçlük çekebilir. Bazı durumlarda konuyu anlamasına bile engel teşkil edebileceğini düşünüyoruz.

3.8.4.4. Tecnîs

Safedî (ö. 764/1363), cinâs (tecnîs) kavramı için Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948) tarafından “*iştikak açısından benzer lafızlarda, manaların ortak olmasıdır*”, İbnu'l-Mu‘tez (ö. 296/908) tarafından “*benzeriyle mutecânis olan (aynı kökü paylaşan) bir sözcüğün kullanılmasıdır*”, Rummânî (ö.

208 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 424.

209 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 196.

210 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 424.

211 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 196.

212 Bkz. İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru 'l-Tahbîr (dipnot)*, s. 257.

384/994) tarafından “*manaların, sözlükte aynı kökü paylaşan değişik ifadelerle dile getirmesidir*” ve İbnu’l-Esîr (ö. 637/1239) tarafından “*lafızların aynı, manaların farklı olmasıdır*” şeklinde yapılan tanımlara yer verdikten sonra Rummânî’nin yaptığı tanımın diğer tanımlardan daha sağlıklı olmakla beraber *cinâsu’t-tashîf*, *cinâsu’t-tasrîf*, *cinâsu’l-murekkeb*, *cinâsu’l-ma’nâ* ve *cinâsu’l-mutmi’* gibi cinâsin kısımlarını kapsamadığını, Kudâme ile İbnu’l-Mu‘tez’in yaptıkları tanımlarının, cinâs kavramını yine cinâs lafzıyla tanımladıklarından kısır döngü söz konusu olduğunu, İbnu’l-Esîr’in yaptığı tanımın ise *cinâsu’t-muzdeviç*, *cinâsu’l-mutmi’*, *cinâsu’l-hattî* ve *cinâsu’l-mâna* gibi cinâsin kısımlarını kapsamadığını dile getirmiştir.²¹³

Sekkâkî ile Bedruddîn, cinâsı, tecnîs olarak ele almışlar.²¹⁴ Sekkâkî, tecnîsi, lafız açısından iki sözcüğün benzeşmesi olarak tanımlarken²¹⁵ Bedruddîn b. Mâlik, Kudâme’nin tecnîsi, *tibâk* olarak tanımladığını aktardıktan sonra “*reddu’l-acuz ‘ala’s-sadr dışında, harfler bakımından aynı ama mana açısından farklı olan iki sözcüktür*” şeklinde tanımlamıştır.²¹⁶

Cermânûs Ferhât’ın (ö. 1145/1732) *Bulûgu’l-ereb* isimli eserini neşreden İn‘âm Fevvâl, Safedî’nin cinâsın on üç kısmını detaylı bir şekilde ele aldığı *cinânu’l-cinâs* isimli eseriyle cinâsı hakettiği değere kavuşturduğunu dile getirmiştir. Bu meyanda Fevvâl, Safedî’den kısa bir süre sonra cinâsın, düz yazıyla sınırlı kalmayarak şiirlerde de kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Fevvâl, bu çerçevede Hamevî’nin, *Hizânetu’l-edeb* isimli eserinde dokuz, Bâûniyye’nin (ö. 922/1516), *Fethu’l-mubîn* manzûmesinde 9, İbn Ma’sûm’un (ö. 1120/1708), *Envâru’r-rabî’* isimli eserinde 11’den fazla, Nâblusî’nin (ö. 1143/1731), *Nefehâtu’l-ezhâr* isimli eserinde 11, Cermânûs Ferhât’ın (ö. 1145/1732), *Bulûgu’l-ereb* isimli eserinde 39 cinâs türüne yer verdiğini aktarmıştır.²¹⁷

Bedruddîn b. Mâlik ise tecnîsi, sekiz kısma ayırarak ele almıştır. Bu minvalde Bedruddîn, söz konusu sözcüklerin lafız ve tür açısından aynı olurlarsa, *tecnîsu’l-mumâsil*, sözcüklerin aynı ancak farklı türlerden oluşmaları

213 Bkz. Safedî Selâhaddîn Halil b. Aybek, *Cinânu’l-cinâs fî ‘ilmi’l-bedî’*, 1. b., İstanbul: Matbaatu’l-Cevâib, 1299/1882, ss. 15-19.

214 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 429; Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 183.

215 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 429.

216 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 183.

217 Bkz. Cermânûs Ferhât, *Bulûgu’l-ereb fî ‘ilmi’l-edeb-ilmu’l-cinâs (Mukaddimetu’l-muhakkik)*, thk. İn‘âm Fevvâl, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 1990, ss. 41-42.

durumunda (birinin isim diğeri fiil olması gibi) *tecnîsu'l-mustevfâ*, kelimelerden biri birleşik ise *tecnîsu'l-murekkeb* olduğunu belirtmiştir. Bedruddîn, *tecnîsu'l-murekkeb*te bulunan sözcüklerden biri iki ayrı kelimededen oluşuyorsa *tecnîsu'l-mefrûk*, sözcüklerden biri iki ayrı bağımsız kelimededen değil, yan kelimenin bazı harfleriyle meydana geliyorsa *tecnîsu'l-merfû* olacağını ifade etmiştir. Sözcüklerin med, hareke ve şeddelere bakılmaksızın aynı olmaları durumunda *tecnîsu'l-muharref*, sözcüklerden biri, diğeri tüm harflerini kapsamakla beraber önden veya arkadan fazladan bir harf alıyorsa *tecnîsu'n-nâkis* olarak değerlendirmiştir. Sözcüklerin harf sayısı ve yazılış bakımından aynı olmakla beraber noktalama açısından farklı olmaları durumunda *tecnîsu'l-tashîf*, sözcüklerin harf sayısı bakımında aynı olmakla beraber harflerden biri farklı olursa *tecnîsu'l-tasrîf* olacağını söylemiştir. Bedruddîn b. Mâlik, *tecnîsu'l-tasrîfi* de iki kısma ayırmıştır. Söz konusu farklı harflerin yakın mahreçli olması durumunda *tecnîsu'l-muzârî*, uzak mahreçli olması durumunda *tecnîsu'l-lâhik* olacağını dile getirmiştir. Sözcük harfleri aynı ama sıralama açısından farklılık gösterirlerse *tecnîsu'l-aks* (*tecnîsu'l-muhâlîf*) olarak değerlendirmiştir.²¹⁸

Bedruddîn b. Mâlik, *tecnîs* konusunda *Sekkâkî*'yi takip etmişse de tam olarak uymamıştır. *Sekkâkî* tarafından *tecnîsu'l-muteşâbih* olarak ele alınan; Bedruddîn b. Mâlik tarafından *tecnîsu'l-mefrûk*, *Sekkâkî* tarafından *tecnîsu'l-muzeyyel* olarak ele alınan; Bedruddîn b. Mâlik tarafından *tecnîsu'n-nâkis*, *Sekkâkî* tarafından *tecnîsu'n-nâkis* olarak ele alınan; Bedruddîn b. Mâlik tarafından *tecnîsu'l-muharref* olarak ele alınmıştır.²¹⁹

Konunun daha iyi anlaşılması için Bedruddîn b. Mâlik'in söz konusu *tecnîs* türlerine gösterdiği şiir şâhidlerinden birer örnek veriyoruz:

- *Tecnîsu'l-mumâsil*;

وَجَبَّ الْفُؤَادُ وَكَانَ لَا يَجِبُ

يَا إِخْوَتِي مُذْ بَانَتِ النَّجْبُ

مَا هَكَذَا كَانَ الَّذِي يَجِبُ

فَأَرْفُئُكُمْ وَبَقِيَتْ بَعْدَكُمْ

“Kardeşlerim! Asil insanlar uzaklaştıklarından beri gönlüm ızdırap içindedir. Oysa daha önce böyle bir durum söz konusu değildi. Sizden ayrıldım ve sizden uzaklaştım. Oysa böyle olmamalıydı”²²⁰

218 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 183-191.

219 Bkz. *Sekkâkî*, *Miftâhu'l-'ulûm*, ss. 429-430; Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 184-187.

220 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 184.

- Tecnîsu'l-mustevfâ'ya, Ebû Temmâm'da (ö. 231/846)²²¹

يَحْيَا لَدَىٰ يَحْيَىٰ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ   مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ

“Günümüzde iyilik ölmemiştir. Çünkü o, Yahyâ b. Abdullâh yanında yaşamaktadır”²²²

- Tecnîsu'l-murekkeb (mefrûk)'e, Ebu'l-Feth el-Bustî'den (ö. 400/1010)

إِذَا مَلَكَ لَمْ يَكُنْ ذَا هِبَةٍ   فَدَعَا فَذَوَّلَتْهُ ذَاهِبَةٌ

“Bir melik, cömert değilse bırakın onun devleti gidicidir”²²³

- Tecnîsu'l-murekkeb (merfû)'e, Harîrî'den (ö. 516/1122)

وَلَا تَلُّهُ عَنْ تَذْكَارِ ذَنْبِكَ وَابْنِهِ   بِدَمْعِ يُضَاهِي الْوَيْلَ حَالَ مَصَابِهِ

وَمِثْلَ لِعَيْنِكَ الْحِمَامِ وَوَقْفَعُهُ   وَرَوْعَةَ مَلْقَاهُ وَمَطْعَمَ صَابِهِ

“Günahlarını unutmak üzere gâfil olma! Sağnak yağışın yağdığı gibi günahların için ağla! Ölümü, ölümün gerçekleşme olayını, onunla karşılaştığın anın korkusunu ve o korkunun tadına bakmayı gözlerin önünde canlandır!”²²⁴

- Tecnîsu'l-murekkeb (merfû)'e, Ebu'l-Feth el-Bustî'den

وَلَمْ أَقْصِدْ بِهِ أَحَدًا سِوَاكَ   جَعَلْتُ هَدِيَّتِي لَكُمْ سِوَاكَ

رَجَاءً أَنْ أَعُودَ وَأَنْ أَرَاكَ   بَعَثْتُ إِلَيْكَ عُودًا مِنْ أَرَاكَ

“Hediye olarak sana bir misvak uygun gördüm. Senin dışınde kimseye göndermiyorum. Sana erâk ağacından bir dal yolladım. Uma-rım dönüp seni görmek de nasip olur”²²⁵

221 Habib b. Evs et-Tâi Ebû Temmâm, 188/804 tarihinde Suriye'nin Hûrân bölgesine bağlı Câsim köyünde doğmuştur. Daha sonra Mısır'a geçen Ebû Temmâm, Halife Mu'tasım (218/833-227/842) tarafından Bağdat'a getirilmiş ve diğer şairlere üstün tutularak kendisine önemli bir mevki verilmiştir. Böylece Irak'ta ikamet eden Ebû Temmâm, Musul Posta Amirliği görevine atanmıştır. Bu görevde iki yılını tamamlamadan 231/846 tarihinde burada vefat etmiştir. Şair aynı zamanda beyân ilminin önde gelenlerinden biri olan Ebû Temmâm'ın, *Dîvânu'l-Hamâset* gibi eserleri de mevcuttur. Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, II, s. 165.

222 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 184.

223 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 185.

224 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 185.

225 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 186.

- Tecnîsu'l-muharref'e (Benû Abs kabilesinden bir şairden)
 وَذَلِكُمْ أَنْ ذُلَّ الْجَارِ حَالَفَكُمْ وَأَنْ أَنْفَتَكُمْ لَا تَأْتِفُ الْأَنْفَا
 "Komşunun zilleti, size eşlik etti. Burnunuz, kibirden vazgeçmez"²²⁶
- Tecnîsu'n-nâkıs'a, Ebû Temmâm'dan
 يَمْدُونُ مِنْ أَيْدِ عَوَاصِمِ عَوَاصِمِ تَصُولُ بِأَسْيَافٍ قَوَاضٍ قَوَاضِبِ
 Güçlü ve koruyucu ellerini uzatırlar. Kesici ve yıkıcı kılıçlarla saldı-
 rırlar"²²⁷
- Tecnîsu'n-tashîf'e, İbnu'l-Mu'tez'den (ö. 296/908)
 لَهُ وَجْهٌ بِهِ يُصْبَى وَيُضْنَى وَمُتَسَمِّ بِهِ يُشْفَى وَيُشْفَى
 "Hem özleten hem de tüketen bir yüzü ile hem mutsuz eden hem de
 şifâ veren bir ağzı vardır"²²⁸
- Tecnîsu't-tasrîf (muzâri')e, Buhturî'den
 فَيَا لَكَ مِنْ حَزْمٍ وَعَزْمٍ طَوَاهِمَا جَدِيدُ الْبِلَى تَحْتَ الصَّفَا وَالصَّفَائِحِ
 "Ölümin, mezar taşları altına gömdüğü ne kadar da büyük azim ve
 kararlılıksın!"²²⁹
- Tecnîsu't-tasrîf (lâhik)'e, Şerîf er-Radî'den (ö. 406/1015)
 نَظَرْتُ الْكَتِيبَ الْأَيْمَنَ الْفَرْدَ نَظْرَةً فَرَدْتُ إِلَيَّ الطَّرْفَ يَدْمَى وَيَدْمَعُ
 "Kesibu'l-eymenu'l-ferd'e (yer ismidir) baktım. O, kanayan ve göz-
 yaşı döken bir bakışla bana yanıt verdi"²³⁰
- Tecnîsu'l-aks'e, Buhturî'den
 شَوَاجِرُ أَرْحَامٍ مُلُومٍ قُطُوعُهَا شَوَاجِرُ أَرْحَامٍ تُقَطِّعُ بَيْنَهُمْ
 "Keskin mızraklar, dağılması hoş karşılanmayan sıkı akrabalıkları
 kesip dağıtıyor"²³¹
- şeklinde aktarımlarda bulunmuştur.

226 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 186.

227 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 187; Ebû Zekeriya Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Hatip et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânı Ebî Temmâm*, thk. Râcî el-Esmer, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994, s. 114.

228 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 188.

229 Bkz. Buhturî, *Dîvânü'l-Buhturî*, I, 447; Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 189.

230 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 189.

231 Bkz. Buhturî, *Dîvânü'l-Buhturî*, II, 1299; Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 190.

3.8.4.5. Tetmîm

İbn Ebi'l-İsba', tetmîmi *temâm* ismiyle ele alıp “*cümleden çıkartıldı-ğında anlam güzelliği veya mübalağa açısından eksiklik teşkil etmekle beraber lafız açısından güya tam gibi görünen sözcüktür*” şeklinde tanımladıktan sonra *tetmîmu'l-me'ânî* ve *tetmîmu'l-elfâz* olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İbn Ebi'l-İsba', Hâtemî'nin (ö. 388/998)²³² bu konuyu *tetmîm* adıyla işlediğini de dikkat çekmiştir. İbn Ebi'l-İsba', İbnü'l-Mu'tez'in tetmîmi, ara cümle olarak tanımladığını da aktarmıştır.²³³

Bedruddîn b. Mâlik da tıpkı İbn Ebi'l-İsba' gibi tetmîmi, *tetmîmu'l-me'ânî* ve *tetmîmu'l-elfâz* olmak üzere iki kısma ayırarak ele almıştır. Bedruddîn, tetmîmu'l-me'ânîyi, “*abartma için ya da yanlış anlaşılma olasılığını önleme amacıyla konuşmaya getirilen eklerdir*” diye tanımladıktan sonra bu kısım için Zuheyr'in (ö. 609? M);

مَنْ يَلْقَى يَوْمًا عَلَى عَلَاتِهِ هَرَمًا   يَلْقَى السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلْفًا

“*Her kim, yokluk halinde bile Herim (b. Sinan) 'a uğrarsa, onda her şeyiyle hoşgörü ve cömertliği ahlak olarak bulur*”²³⁴

Tarafe'nin (ö. 564? M);

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا   صَوَّبَ الرَّبِيعَ وَدِيمَةَ تَهْمِي

“*Senin yurduunu bahar yağmurları ve kesilmeyen yağışlar asla zarar vermeden sulası n*”²³⁵

Ebu't-Tayyib b. el-Veşşâ'nın (ö. 325/937)²³⁶,

232 Bağdatlı edebiyatçı ve eleştirmenlerden olan Muhammed b. el-Hasan el-Hâtemî Ebû Ali, dedelerinden birinin adı Hâtem olmasından kendisine *Hâtemî* denilmiştir. *Hilyetu'l-muhadara* ve *el-Hâlî ve'l-âtil* isimli eserlerinin de içinde bulunduğu değişik alanlarda eserleri mevcuttur. Hâtemî, 388/998 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zirikî, *el-A'lâm* VI, s. 82.

233 Bkz. İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, s. 127; İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, s. 108.

234 Zuheyr'in divanında ise şiir şu şekilde geçmektedir:

إِنْ تَلْقَى يَوْمًا عَلَى عَلَاتِهِ هَرَمًا   تَلْقَى السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلْفًا

Bkz. Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvânu Ebî Sulmâ*, s. 77.

235 Tarafe'nin divanında şiir şu şekilde geçmektedir:

فَسَقَى بِلَادَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا   صَوَّبَ الْغَمَامَ وَدِيمَةَ تَهْمِي

Bkz. Ebû Amr Tarafe b. el-Abd b. Süfyân b. Sa'd el-Bekrî, *Dîvânu Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsürüddîn, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002, s. 79.

236 Veşşâ' olarak meşhur olan Muhammed b. Ahmed Ebu't-Tayyib, Bağdatlı olup eğitimi kendine meslek edinmiş bir edebî ilimler âlimidir. Veşşâ', on ciltten oluşan edebiyat ala-

لَنْ كَانَ بَاقِي عَيْشِنَا مِثْلَ مَا مَضَى فَلَمَّوْتُ إِنْ لَمْ تَدْخُلِ النَّارَ أَرْوَحُ

“Geri kalan yaşantımızın, geçmiş olanla aynı olacaksa ateşe girmek kaydıyla bizim için ölüm daha hayırlı olacaktır”

beyitlerini örnek olarak göstermiştir.²³⁷

Bedruddîn b. Mâlik, tetmîmin ikinci kısmı olarak değerlendirdiği *tetmîmu'l-elfâz*'i ise “vezni muhafazaya yarayan ancak mana açısından gerek duyulmayan unsur” olarak tanımlamış ve *haşiv* olarak da zikredildiğini da sözlerine eklemiştir. Bedruddîn b. Mâlik, bu kapsamda Mutenebbî'nin (ö. 354/965);

وَحُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهَيْبَهُ يَا جَنَّتِي لَرَأَيْتَ فِيهِ جَهَنَّمَ

“Kalp çarpıntısı ve içindeki alevi görseydin Ey Cennetim, içinde bir cehennem görmüş olacaktın”²³⁸

Ebû Temmâm'ın;

حُدَّهَا إِبْنَةُ الْفِكْرِ الْمُهْدَّبِ فِي الدُّجَى وَاللَّيْلُ أَسْوَدُ رُقْعَةِ الْجَلْبَابِ

“Gece, elbise yaması gibi siyah olduğunda (zifri karanlıkta) eğitilmiş bir düşüncenin ürünü olarak al (sözlerimi)”²³⁹

Siyah elbise eskidiğinde güneş ışınları sebebiyle rengini biraz atar yani siyahlığını nispeten kaybeder. O elbisenin üzerine yama yapıldığında yeni siyah kumaştan olduğu için belirgin bir siyahlık oluşturur. Yani gecenin karanlığı, cilbâbın üzerindeki yeni siyah yamanın siyahlığı gibidir. Şair, methiye olarak yazdığı ve bu şiirin de içinde bulunduğu ilgili kasidenin, gecenin zifiri karanlığında kaleme aldığını işaret etmektedir. Çünkü söz konusu saatler, parlak ve verimli fikirlerin akla gelebildiği en uygun zaman dilimleridir.

nında *Zuhretu'r-riyâd* başta olmak üzere *el-Câmi' fi'n-nahv*, *Halku'l-insan*, *el-Muvaşşah*, *el-Hanînu ilâ'l-evtân* ve *el-Fazil min el-edebi'l-kâmil* gibi eserlerde kaleme almıştır. Doğum tarihi bilinmeyen Veşşâ', 325/937 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, s. 309.

237 Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 210-211.

238 Mutenebbî'nin divanında ise şiir şu şekilde geçmektedir:

وَحُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهَيْبَهُ يَا جَنَّتِي لَطَنَّتْ فِي نَمَا

Bkz. Mutenebbî, *Dîvânü'l-Mutenebbî*, s. 15.

239 Bkz. Tebrizî, *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*, I, s. 58.

Ebû'l-İyâl el-Huzelî'nin (ö?);

ذَكَرْتُ أَخِي فَعَاوَدَنِي   صُدَّاعُ الرَّأْسِ وَالْوَصْبُ

“Kardeşimi hatırladım, baş ağrısı ile acılarım tekrar tazelandi”²⁴⁰

beyitlerini örnek olarak sunmuştur.²⁴¹

Görüldüğü üzere *sudâ* ‘ kelimesinin baş ağrısı manasını ifa etmesine rağmen *sudâu'r-ra* ‘s denilmek üzere *ra* ‘s sözcüğü haşiv olarak dile getirilmiştir.

Bedruddîn b. Mâlik’in tetmîmi iki kısma ayırması başka bir ifade ile tasnife tabi tutması ve yaptığı tanımların da muhtevalarına uygun olmalarına dikkat etmesi bakımından meşârîka ekolüne tabi olduğunu, söz konusu muhtevanın iyi anlaşılması amacıyla bol miktarda âyet ve şiirle örneklendirmesi açısından ise Arap ve bülegâ ekolünün yöntemlerini izlediği söylenebilir.

3.8.4.6. Tezyîl

İbn Ebi'l-İsba‘, tezyîli, önceki cümleye ek olarak getirilen ilgili cümledir, şeklinde tanımladıktan sonra önceki cümleye pekiştirme dışında herhangi bir anlam katmayan cümle ile atasözleri minvalinde önceki cümleye ek olarak getirilen cümle olmak üzere iki kısma ayırarak ele almıştır.²⁴²

Bedruddîn b. Mâlik ise tezyîli, “*cümlenin sonunda, pekiştirme ve metin akışını veya içeriğini tasdik etme amacıyla manasını ihtiva eden başka bir cümlenin eklenmesidir*” olarak tanımladıktan sonra

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ.²⁴³

Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık.

*Biz, sadece nankörlük edenleri cezalandırırız.*²⁴⁴

240 Şairin kuzeni Abd b. Zuhre, Hz. Muâviye (ö. 60/680) döneminde Rumlarla yapılan bir savaşta öldürülmüştür. Şairin, kuzeninin öldürülmesi üzerine mersiye olarak yazdığı kasidede bu beyit geçer. Bkz. Şu‘arâu'l-Huzeliyyîn, *Dîvânü'l-Huzeliyyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn-Mahmud Ebu'l-Vefâ, C. II, Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, 1385/1965, ss. 241-242.

241 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 211-212.

242 Bkz. İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, s. 387.

243 Sebe' 34/17.

244 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV, ss. 424-425.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِنْتَ فَهُمْ الْخَالِدُونَ.²⁴⁵

*Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?*²⁴⁶

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ.²⁴⁷

*Her can ölümü tadacaktır.*²⁴⁸

âyetleri ile aşağıda sıralayacağımız beyitleri örnek olarak göstermiştir²⁴⁹:

İbn Nubâte es-Sa‘dî’nin (ö. 405/1014):

لَمْ يُبْقِ جُودَكَ لِي شَيْئاً أُؤْمَلُهُ تَرَكَتَنِي أَصْحَبُ الدُّنْيَا بِلَا أَمَلٍ

*“Cömertliğin, hayal edebileceğim bir şeyi bana bırakmadı ve dünyada hayalsiz bir şekilde yaşamamı sağladın”*²⁵⁰

Mutenebbî’nin (ö. 354/965):

نُفْسِي الْأَمَانِيُّ صَرَعَى دُونَ مَبْلُغِهِ فَمَا يَقُولُ لِشَيْءٍ لَيْتَ ذَلِكَ لِي

*“Hayaller, ölü doğarlar, bir şey için-keşke o benim olsaydı-demeye gerek yoktur(Çünkü hayal edebileceklerinizi, aklınıza gelmeden Seyfu’d-devle tarafından yerine getirilmektedir)”*²⁵¹

Nâbiga’nin (ö 604? M):

وَلَسْتَ بِمُسْتَبِقٍ أَخَا لَا تَلْمُهُ عَلَى شَعْبٍ، أَيُّ الرَّجَالِ الْمُهْدَبِ؟

*“Kusurlarını görmezden gelmeden, biriyle kardeşliği uzun sürdüremezsin. Hatasız adam var mı?”*²⁵²

245 el-Enbiyâ 21/34

246 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, s. 678.

247 el-Enbiyâ 21/35

248 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, s. 678.

249 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 217-219.

250 Bkz. Ebû Nasr Abdulaziz b. ‘Umer b. Nubâte, *Dîvân-u İbn Nubâte*, Abdülemir Mehdi Habib et-Tâî, C. I, Bağdat: Dâru’l-Huriyye 1397/1977, s. 208.

251 Bkz. Mutenebbî, *Dîvânü’l-Mutenebbî*, s. 338.

252 Bkz. Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye en-Nâbiga ez-Zubyânî, *Dîvânü’n-Nâbigati’z-Zubyânî*, thk. Abbâs Abdussâtir, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1416/1996, s. 28.

Hutay'e (ö. 59/678?):

تَزُورُ فَتَىٰ يُعْطِي عَلَى الْحَمْدِ مَا لَهُ وَمَنْ يُعْطِ أَثْمَانَ الْمَكَارِمِ يُحْمَدِ

“Medhedildiği için sahip olduklarını veren bir gence uğradık, değerli şeyleri verenler, övülürler”²⁵³

Yukarıda zikrettiğimiz örnek beyitlerin tamamının, İbn Ebi'l-İsba‘ tarafından bâbu't-tezyîl'in örnekleri için kullanıldığını da görmekteyiz.²⁵⁴

Dayf, Bedruddîn b. Mâlik'in, tetmîm ve tezyîl kavramlarını itnâbın kısımları olarak değerlendirdiğine dikkat çektikten sonra kendisinden sonra gelen belâgat âlimlerine, belâgat kavramlarını çeşitlendirme ve çoğaltma konusunda bir kapı araladığını belirtmektedir.²⁵⁵

3.8.4.7. Tevriye, İbhâm ve Tevcîh

İbnu'l-Mu‘tez, Tevriye'yi: “biri yakın ve açık diğeri uzak ve kapalı olmak üzere iki manası olan bir lafzın, uzak manası kastedilerek dile getirilmesidir” diye tanımlamış ve mucerrede, mureşşeha, mubeyyine ve muheyya olmak üzere dört kısma ayırmıştır.²⁵⁶

Sekkâkî İbhâm'ı, “biri yakın diğeri uzak olmak üzere iki manada kullanılan bir lafzın, uzak manasının kastedildiği amacıyla yakın manayı kapatarak zikredilmektir” şeklinde tanımlamış ve

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى.²⁵⁷

*Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.*²⁵⁸

253 Hutay'e'nin divanında ise şiir şu şekilde geçmektedir:

تَزُورُ امْرَأً يُؤْتِي عَلَى الْحَمْدِ مَا لَهُ وَمَنْ يُعْطِ أَثْمَانَ الْمَحَامِدِ يُحْمَدِ

Bkz. Ebû Muleyke Cervel b. Evs el-Absî el-Hutay'e, *Dîvânu'l-Hutay'e*, thk. Mufid Muhammed Kamîha, 1. b. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993, s. 69.

254 Bkz. İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, ss. 388-390.

255 Bkz. Dayf, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, s. 316.

256 Bkz. İbn Mu‘tez, *Kitâbu'l-bedî'*, ss. 105-107.

257 Tâhâ 20/05.

258 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, s. 624.

âyeti ile

خَلَعْنَا عَنْهُمْ بِالطَّعَانِ الْمَلَابِسَ حَمَلْنَا هُمْ طَرًّا عَلَى الدَّهْمِ بَعْدَمَا

“Mızraklarla iyice yaraladıktan sonra hepsine prangalar vurduk”²⁵⁹

şairini örnek olarak sunmuştur.²⁶⁰

Sekkâkî, Tevcîh’i: “muhtelif iki ayrı anlamda anlaşılacak biçimde dile getirilen sözdür” şeklinde tanımlamıştır. Örnek olarak ise bir gözü kör olan birine: “keşke iki gözü de aynı olsaydı” demek olan,

جَاءَ مِنْ زَيْدٍ قَبَاءٌ لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءٌ

“Zeyd’ten bana bir kaftan geldi. Keşke iki gözü de aynı olsaydı”²⁶¹

sözünü göstermiştir.²⁶²

İbn Ebi’l-İsba‘ ise İbhâm’ı, “aynı anda iki zıt anlamı ifade edebilme olasılığı olan sözdür. Üstelik birinin diğerinden ayırt etme şansına da sahip değiliz. Cümlede bir mananın kastedildiğini gösteren herhangi bir ipucuna da yer verilmez. Bilinçli bir şekilde her iki mananın da anlaşılabilmesi istenir” şeklinde tanımlamış ve Sekkâkî’nin de şahid olarak gösterdiği;

جَاءَ مِنْ زَيْدٍ قَبَاءٌ لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءٌ

şairini örnek olarak vermiştir.²⁶³

Görüldüğü üzere burada Zeyd isminde bir gözü kör olan bir terziye kaftan diktiren şairin, “iki gözünün aynı olması” ifadesiyle dua mı ettiği yoksa beddua mı ettiği anlaşılammaktadır.

İbn Ebi’l-İsba‘, tevcîh olarak da isimlendirildiğini ifade ettikten sonra tevriyeyi, “iki manaya gelebilen sözcüğün, bu manalardan birinde kullanmak ve ihmal edilen diğer manayı kastetmektir” olarak tanımlamış ve ‘Umer b. Ebî Rebîa’ya (ö. 93/711-12) ait şu beyitleri şahid olarak vermiştir:

259 Burada ilk bakışta ata bindirildikleri anlaşılırsa da aslında zincire vuruldukları kastedilmiştir. Çünkü (الدَّهْمُ) sözcüğünün, yakın anlamı at, uzak anlamı ise prangadır. Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 427.

260 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 427.

261 Denir ki şair, bir gözü kör Zeyd adında bir terzide kendine bir kaftan diktirmek istemiştir. Terzi, alaylı bir şekilde şaire: “sana öyle bir şey diyeceğim ki kaftan mı palto mu olduğu anlaşılmayacaktır” der. Bunun üzerine şair, terziye: “o zaman ben de senin için öyle bir şiir yazacağım ki dua mı beddua mı olduğu bilinmeyecektir” diye cevap verir. Terzi dediğini yapınca, şair de bu şiiri dile getirmiştir. Bkz. İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, s. 597.

262 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 427.

263 Bkz. İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, ss. 596-597.

أَيُّهَا الْمُنْكَحُ الثَّرِيًّا سُهَيْلًا   عَمَرَكَ اللهُ كَيْفَ يَجْتَمِعَانِ
هِيَ شَامِيَّةٌ إِذَا مَا اسْتَقَلَّتْ   وَسُهَيْلٌ إِذَا اسْتَقَلَّ يَمَانٌ

“Ey Süraya’yı Süheyl’le evlendiren! Allah aşkına bunlar nasıl bir araya gelebilirler? Süreyya, Şam’a (kuzeye) ait ay evrelerinden biri iken, Süheyl ise Yemen’e (Güneye) ait bir yıldızdır.”²⁶⁴

Süreyya, Şam tarafından doğan bir yıldız iken Süheyl, Yemen tarafından doğan bir yıldızdır. Şair, Süreyya ismindeki Şamlı sevgilisinin, babası tarafından Süheyl adından Yemenli biriyle evlendirilmesinin imkânsızlığını dile getirmek istemiştir.²⁶⁵

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı üzere Sekkâkî’de ibhâm olarak zikredilen kavram, İbn Ebi’l-İsba‘’da tevriye için kullanılmış; İbn Ebi’l-İsba‘’daki ibhâm kavramı ise Sekkâkî’de tevcîh olarak zikredilmiştir.

İbn Hicce el-Hamevî ise tevriyenin, ibhâm, tevcîh ve tahyîr olarak da anıldığını, ancak kelimenin kök manası göz önünde bulundurulduğunda bu kavramı en iyi şekilde tevriye kelimesinin karşıladığını ifade etmektedir.²⁶⁶

Bedruddîn b. Mâlik, terciye olarak da isimlendirildiğini belirterek bu kavramı, tevriye başlığı altında ele almıştır. O, “*biri yakın diğeri uzak olmak üzere iki manası olan bir sözcüğün, sanki yakın mananın kastedildiğini gösterip aslında uzak manayı kastetmektir*” şekline tanımlamıştır. O, tevriyeyi mucerrede, mureşşeha bimâ kablehâ, mureşşeha bimâ ba’dehâ ve mureşşeha bi lafzayn olmak üzere dört kısma ayırarak incelemiştir.²⁶⁷

Bedruddîn b. Mâlik, tevriyenin birinci kısmı olan *et-tevriyetu’l-mucerrede* için Ebu’l-Fadl İyâz’ın (ö. 544/1149) soğuk bir yaz mevsimine söylediği,

كَأَنَّ كَانُونَ أَهْدَى مِنْ مَلَاسِيهِ   لِشَهْرِ تَمُوزَ أَنْوَاعاً مِنَ الْخُلَلِ
أَوْ الْعَرَائِلُ مِنْ طُولِ الْمَدَى حَرَفَتْ   فَمَا تَفَرَّقُ بَيْنَ الْجَدْيِ وَالْحَمَلِ

“Sanki ocak ayı, bir kısım elbiselerini Temmuz ayına hediye etmiştir. Yahut güneş, yaşından ötürü bunamıştır. Böylece kış mı bahar mı olduğunu ayırt edemiyorsun”

beyitlerini örnek olarak göstermiştir.²⁶⁸

264 ‘Umer b. Ebî Rebîa’nın divanında ise (كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ) şekilde geçer. Bkz. ‘Umer b. Ebî Rebîa, *Dîvân-u ‘Umer b. Ebî Rabia*, I, s. 397; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, s. 268.

265 Bkz. ‘Umer b. Ebî Rebîa, *Dîvân-u ‘Umer b. Ebî Rabia (dîpnot)*, I, s. 397; İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, s. 268.

266 Bkz. Hamevî, *Hizânetu’l-edebe*, III, s. 184.

267 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 260-262.

268 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 260.

Görüldüğü üzere şiirde geçen *gazâle*, *hamel* ve *cediy* sözcükleriyle ilk olarak yakın anlamları olan *ceylan*, *kuzu* ve *oğlak* hayvanları anlaşılırken şair, *güneş*, *koç burcu* ve *oğlak burcu* manalarını kastetmiştir.

Bedruddîn b. Mâlik, tevriyenin ikinci kısmı olarak değerlendirdiği *et-tevriyetu 'l-mureşşeha bimâ kablehâ* için Yahya b. Mansur el-Hanefî'nin (ö.?),²⁶⁹

وَجَدْنَا أَبَانَا كَانَ حَلًّا بَبْلَدَةٍ   سُؤَى بَيْنَ قَيْسِ قَيْسِ عَيْلَانَ وَالْفِزْرِ
فَلَمَّا نَأَتْ عَنَّا الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا   أَنْخَنَا فَخَالَفْنَا السُّيُوفَ عَلَى الدَّهْرِ
فَمَا أَسْلَمْنَا عِنْدَ يَوْمِ كَرِيهَةٍ   وَلَا نَحْنُ أَعْضَيْنَا الْجُفُونَ عَلَى وَثْرِ

“Babamızın Kays ile Fizr isimli şahısların bölgeleri arasında bulunan yerde ikamet ettiğini gördük. Kabilemiz, bize sırt çevirdiğinde kılıçlarımızla zamana meydan okumak üzere kendimizi koruyarak ayakta kalmayı başardık. Hiçbir hakkımızı kimseye kaptırmadığımız gibi bize yapılan hiçbir haksızlığa da göz yummadık”²⁷⁰

beyitlerini şahid olarak göstermiştir. Şiirde geçen ve ilk olarak göz yummadık, görmezden gelmedik ve göz kapaklarını kapamadık manasını ifade ettiği anlaşılan ve *lâ nahnu agdaynâ 'l-cufûne* cümlesi, kendisinden önceki şiirde geçen kavramlar ve şiirin siyakı gereğince *kılıçları kınlarına sokmadık* anlamını ifade etmiştir. Bedruddîn b. Mâlik, Sekkâkî'nin *ibhâm* için sunmuş olduğu;

حَمَلْنَا هُمْ طُرّاً عَلَى الدَّهْمِ بَعْدَمَا   خَلَعْنَا عَلَيْهِمُ بِالطِّعَانِ الْمَلَابِسَ

“Mızraklarla delik deşik ettikten sonra hepsine prangalar vurduk”

beytini de *et-tevriyetu 'l-mureşşeha bimâ kablehâ* kısmı için şahid olarak vermiştir.²⁷¹

Bedruddîn b. Mâlik, tevriyenin üçüncü kısmı olarak gördüğü *et-tevriyetu 'l-mureşşeha bimâ ba'dehâ* için İbnu'r-Rebî'in (Abdullâh b. el-Abbas b. el-Fadl ö.?),

269 Şair, Benî Rebîa kabilesine mensupken, şiirde geçen şahıslar (Kays ile Fızır) Mudar kabilesine mensuptur. Bkz. Ebû Zekerîya Yahya b. Ali eş-Şeybânî et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî 'l-Hamâset li-Ebî Temmâm*, thk. Ahmed Şemseddin, C. I, 1. b. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000, s. 237.

270 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 261; Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî 'l-Hamâset li-Ebî Temmâm*, I, s. 237.

271 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 260-261.

قَالُوا: مَرِيضٌ لَا يَعُودُ مَرِيضًا   لَوْلَا التَّطَيُّرُ بِالْخَلْفِ وَأَنْتَهُمْ
لَأَكُونُ مُتَدَوِّبًا قَضَى مَفْرُوضًا   لَقَضَيْتُ نَحْبًا فِي فِنَانِكَ خِدْمَةً

“Hasta, hastaya bakmaz diye ayıplanmayacağımı bilseydim, bir farzı eda etmek amacıyla sana hizmet ederek ölmeyi tercih ederdim”²⁷²

beyitlerini şahid göstermiştir. Burada geçen *mendûb* sözcüğünden, ilk olarak sünnet, nafîle manası anlaşılırken, kendisinden sonra gelen *mafrûd* sözcüğüne baktığımızda ölüm manasında kullanıldığı görülmektedir.

Bedruddîn b. Mâlik, tevriyenin dördüncü kısmı olarak ele aldığı *et-tevriyetu 'l-mureşşeha bi lafazayn kullun minhumâ yuraşşihu sâhibehu lehâ* kısmı için ise ‘Umer b. Ebî Rebîa’nın (ö. 93/711-12),

عَمْرَكَ اللَّهُ كَيْفَ يَجْتَمِعَان   أَيُّهَا الْمُنْكَحُ الثُّرَيَّا سَهَيْلًا
وَسُهَيْلٌ إِذَا اسْتَقَلَّ يَمَان   هِيَ شَامِيَّةٌ إِذَا مَا اسْتَقَلَّتْ

“Süreyya’yı Süheyl ile evlendirmek isteyen! Allah aşkına bunlar nasıl bir araya gelebilir? Süreyya, doğduğundan Şamlı iken Süheyl ise Yemenlidir”²⁷³

beyitleri ile Ebu’l Alâ el-Maarrî’nin (449/1057),

وَحَرْفٍ كُنُونٍ تَحْتَ رَاءٍ وَلَمْ يَكُنْ   بِدَالٍ يَوْمَ الرَّسْمِ غَيْرَهُ النَّقْطُ

“Güçsüz ve zayıf bir dişi deve, ona acımayan, yürüyüşte ona eşlik etmeyen, yağmur tarafından izi silinen yapılara (sevgilisinin diyarına) doğru onu döverek süren birinin altındadır”²⁷⁴

şiiirini şahid olarak sunmuştur.²⁷⁵

Görüldüğü üzere İbn Ebî Rebîa’nın şiiirinde geçen *Süreyya* ile *Süheyl* sözcüklerine baktığımızda ilk olarak birer yıldız oldukları anlaşılmalıdır. Oysa burada kastedilen yıldızlar değil bu adları taşıyan şahıslardır.

Ebu’l Alâ el-Maarrî’nin şiiirine de ilk baktığımızda alfabenin *nûn*, *ra*, *dâl*, *nokta* ve *harf* sözcüğü gibi kavramları çağrıştırmaktadır. Oysa şiiirde geçen *harf*, *nâke* (dişi deve); *râ*, çiğere vurmak demek olan *re’â* fiilinin ism-i

272 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 261.

273 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 262.

274 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 262; Ebu’l-Alâ Ahmed. b. Abdullâh el-Maarrî, *Sıktu'z-Zend*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1376/1957, s. 177.

275 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 260-262.

faili; *dâl*, yürüyüşte eşlik etmek demek olan *delâ* fiilinin ism-i fail ve *nakt* ise yağmur anlamında kullanılmıştır. *Nûn* ise devenin eğikliği ve zayıflığı açısından *nûn* harfine benzerliği kastedilmiştir.²⁷⁶

Görüldüğü üzere İbn Mâlik, İbn Ebi'l-İsba' tarafından tevriye için sunulan (... كَانُونَ) beyitleri, tevriyenin birinci kısmı olarak değerlendirdiği *tevriyetu'l-mucerrede* kısmı için örnek göstermiştir. İbnü'l-Mu'tez ise bu beyitleri, *tevriyetu'l-mureşşeha* kısmı için vermiştir.²⁷⁷

Bedruddîn'in, tevriyenin dördüncü kısmının şâhidi olarak kullandığı (... أَيُّهَا الْمُنْكَحُ) beyitleri ise İbnü'l-Mu'tez tarafından tevriyenin *muheyyia* kısmı için şâhid olarak kullanılmıştır.²⁷⁸ Bedruddîn b. Mâlik'in bu kısım için gösterdiği (... وحرف) beyti ise Sekkâkî tarafından *murâ'âtu'n-nazîr* için şâhid gösterilmiştir.²⁷⁹

Bedruddîn b. Mâlik, tevriyenin ikinci kısmı olarak değerlendirdiği *tevriyetu'l-mureşşeha bimâ kablehâ* için gösterdiği (... وَجَدْنَا أَبَانَا) beyti ile tevriyenin üçüncü kısmı olarak gördüğü *tevriyetu'l-mureşşeha bimâ ba'dehâ* için şâhid olarak kullandığı (... لَوْلَا التَّطَيُّرُ) beyitlerinin ise İbnü'l-Mu'tez, İbn Ebi'l-İsba' ve Sekkâkî tarafından şâhid olarak kullanılmadığı görülmektedir.

Anlaşılan o ki tevriye, *ibhâm* ve *tevcîh* kavramları farklı müellifler tarafından aynı manayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bedruddîn b. Mâlik, söz konusu kavramları tevriye adı altına işlemiştir. O, bunu yaparken muhtemelen İbnü'l-Mu'tez, Sekkâkî ve İbn Ebi'l-İsba' gibi seleflerinden yararlanmışır.

3.8.4.8. İstihdâm

İbn Ebi'l-İsba', istihdâmı “iki değişik manayı ifade edebilen bir sözcüğün, kendisinden önce ve kendisinden sonra gelen sözcüklerden her biri tarafından, farklı bir anlamının ifade edilmesidir” şeklinde ifade ettikten sonra Buhturî'nin,

276 Bkz. Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, III, ss. 184-185; Maarî, *Sıktu'z-Zend (dipnot)*, s. 177.

277 Bkz. İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, ss. 106-107.

278 Bkz. İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, s. 107.

279 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 424.

فَسَقَى الْعَصَا وَالسَّائِكِيهِ وَإِنْ هُمُو   شَبَّوهُ بَيْنَ جَوَانِحِ وَقُلُوبِ

“Her ne kadar Gadâ sakinleri, içimde gadâ ağacını yakmışlarsa da Gadâ ile Gadâ sakinlerini susuz bırakma!”²⁸⁰

beyti ile

لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْبِئُ.²⁸¹

Süreli her şeyin bir kaydı vardır. Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır.²⁸²

âyetini örnek olarak vermiştir.²⁸³

Görüldüğü üzere şiirde geçen “gadâ” sözcüğü, kendisinden önce gelen *sakâ* sözcüğüne bakıldığında ağaç manasını ifade ederken, kendisinden sonra gelen *sâkinihi* sözcüğüne bakıldığında yer manasını ifade eder. Aynı şekilde âyette geçen *kitâb* sözcüğü, kendisinden önce gelen *ecel* sözcüğüne göre *süre* manasını ifade ederken kendisinden sonra gelen *yemhû* sözcüğüne göre ise *yazgı* manasını ifade etmektedir.

Kazvîni, istihdâmı “iki anlamlı bir sözcüğün, ilk kullanımda birinci anlamı, diğer kullanımda ise ikinci anlamının kastedilmesi veya kullanılan iki anlamlı sözcüğe yönelen iki zamirden birinden sözcüğün bir anlamı, diğer zamirden ise sözcüğün diğer anlamının kastedilmesidir” şeklinde tanımlayarak birinci kısma Muaviye b. Mâlik’in (ö.),

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ   رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا

“Bir milletin topraklarına yağmur yağdığı anda, kızgın olsalar bile topraklarında hayvanlarımızı otlatırız”

beytini örnek olarak gösterirken, ikinci kısım için Buhturî’nin,

فَسَقَى الْعَصَى وَالسَّائِكِيهِ وَإِنْ هُمُو   شَبَّوهُ بَيْنَ جَوَانِحِ وَضُلُوعِي

“Her ne kadar Gadâ sakinleri, içimde gadâ ağacını yakmışlarsa da Gadâ ile Gadâ sakinlerini susuz bırakma!”

beytini örnek vermektedir.²⁸⁴

280 Buhturî’nin divanında şiir, şu şekilde geçmektedir;

فَسَقَى الْعَصَا وَالتَّارِيهِهْ وَإِنْ هُمْ   شَبَّوهُ بَيْنَ جَوَانِحِ وَقُلُوبِ

Bkz. Buhturî, *Dîvânu ’l-Buhturî*, I, s. 246.

281 er-Ra’d 13/38-39.

282 Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, s. 296.

283 Bkz. İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîru ’l-Tahbîr*, ss. 275-276.

284 Bkz. Kazvîni, et-Telhis, s. 90.

Hamevî, *semâ'* sözcüğüyle, manalardan biri olan yağmur, *ra'aynâhu* sözcüğünde bulunan ve *semâ'* sözcüğüne yönelen *ha* zamiriyle sözcüğün diğer manası olan ot kastedildiğini ifade etmiştir. Yine o, *gadâ* sözcüğünün, yer ve ağaç olmak üzere iki manada da kullanılabileceğini, *saky* yani sulama eyleminin her iki mana içinde olabileceğini, *sâkinih* sözcüğünde bulunan *ha* zamirinin, *gadâ* sözcüğüne yöneldiğinde yer manasının kastedildiğini ancak *şebbûhu* sözcüğünde bulunan *ha* zamirinin *gadâ* sözcüğüne yöneldiğinde ağaç manasının kastedildiğini belirtmiştir.²⁸⁵

İbn Ma'sûm el-Medenî (ö. 1120/1708), istihdâm kavramına Kazvînî ve Bedruddîn b. Mâlik'in farklı iki yöntemle yaklaştığını zikrettikten sonra bedî'îyâtçıların büyük kısmının Kazvînî'nin yöntemini tercih ettiğini, İbn Ebi'l-İsba'in ise bu konuda Bedruddîn'i takip ettiğini ifade etmiştir.²⁸⁶

İbn Ma'sûm'un, “*Bu konuda İbn Ebi'l-İsba', Bedruddîn b. Mâlik'i takip etmiştir*” demesi, dikkat çekicidir. Çünkü belâgat literatüründe yaptığımız çalışmalar neticesinde Bedruddîn b. Mâlik'in, İbn Ebi'l-İsba'i takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca tabakât eserlerine göre İbn Ebi'l-İsba' vefat ettiğinde, Bedruddîn b. Mâlik yaklaşık on dört yaşındadır. Dolayısıyla İbn Ma'sûm'un bu görüşüne katılamıyoruz.

İbn Hicce el-Hamevî, Bedruddîn b. Mâlik ile Kazvînî tarafından yapılan istihdâm kavramının aynı olduğunu, farkın ise tevriye ve istihdâm arasında bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre tevriyede bir lafzın iki manasından birisi kullanılırken, istihdâmda her iki mana da kullanılmaktadır.²⁸⁷

3.9. EL-MİSBÂH'TA, ÂYET, HADİS, MESEL VE ŞİİRLER İSTİŞHÂD

el-Misbâh'ta istişhâd olarak gösterilen âyet, hadis, mesel ve şiirleri sırasıyla ele alarak bu başlık altında incelemeye çalışacağız.

3.9.1. Âyetler

Müellif, kitabında Kur'an'dan yetmiş iki sureden çok sayıda âyeti şahit olarak kullanmıştır. Dipnotta sûre ismi ve âyet numaraları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.²⁸⁸

285 Bkz. Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, II, ss. 7-8.

286 Bkz. İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî'*, I, ss. 307-308.

287 Bkz. Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, II, s. 6.

288 Fatihâ 5; Bakara 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11/12, 12, 14, 14/15, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 36, 48, 54, 73, 79, 83, 87, 125, 130, 136, 138, 144, 145, 153, 155, 164, 173, 179, 186, 187, 189,

3.9.2. Hadisler

Bedruddîn b. Mâlik, birinde dolaylı olmak üzere altı ayrı hadisi şâhid olarak göstermiştir. Bu hadislerden birinden üç, diğerlerinden birer olmak üzere yedi farklı konu için sekiz defa istişhâd edilmiştir. Biz burada hangi konularda hangi hadislerle şâhid gösterildiğini sırasıyla aktarmaya çalışacağız:

- Kinâye konusunda,²⁸⁹

أَكْتَرُوا مِنْ ذِكْرِ هَازِمِ اللَّذَاتِ

“Lezzetleri kesip atan ölümü çokça hatırlayınız!”²⁹⁰

- Musned ileyhın takdîmi konusunda,²⁹¹

قال ذو الیبدین للنبی ﷺ: أ قُصِرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ؟ أ جابه النبی علیه الصلاة والسلام بقوله:

كُلُّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ

*Zu'l-Yedeyn, Nebiye (s.a.v): “Namaz mı kısaltıldı, yoksa unuttun mu?” diye sorunca, Neb (aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm): “ne unuttum ne de namaz kısaltıldı” diye cevap vermiştir.*²⁹²

194, 209, 215, 222, 235, 267, 275, 279; Âl-i İmrân 33, 44, 59, 101, 130, 144, 159, 187, 200; Nisâ 79, 86, 137, 157, 166; Mâide 75, 116, 117; En‘âm 26, 38, 68, 80/82, 100, 122, 124, 144; A‘râf 53, 122, 131, 193, 199, 201,202; Enfâl 2, 17; Tevbe 34, 53, 62, 72, 80, 82, 103; Yûnus 18, 22, 24, 31; Hûd 37, 69, 87, 91, 92, 95, 123; Yûsuf 18, 23, 31, 32, 82, 83, 85; Ra‘d 11; İbrahim 10, 11, 25; Hicr 2, 30, 31, 72, 94; Nahl 9, 51, 90, 98, 112, 114; İsrâ 24, 55, 101, 104, 105; Kehf 18, 46, 104, 107, 108; Meryem 4, 45, 73; Tâ-Hâ 17/18, 25/26, 70, 118/119, 120; Enbiyâ 15, 18, 22, 30, 33, 34/35, 55, 26, 80, 95; Hac 1; Mu‘minûn 24, 33, 81/82, 83, 91; Nûr 1, 35, 36/37, 40, 45, 53; Furkân 23 Şuarâ 23/31, 48, 71, 88/89, 113, 132/134; Neml 8, 10, 20, 28, 68, 93; Kasas 8, 23, 70, 73, 74; Ankebût 64; Rûm 6/7, 27, 23, 43; Lokmân 7, 25; Secde 12; Ahzâb 11, 18,, Sebe’ 7, 17, 24, 31, 51; Fâtır 3, 8, 9, 14, 28; Yâsîn 15, 13/17, 16/17, 20, 20/21, 22, 22/25, 26/27, 37, 52, 55, 59; Sâffât 47, 153; Sâd 73/74; Zümer 6, 38, 65; Ğâfir (Mu‘min) 7; Fussilet 28 Şûrâ 9, 11, 49/50; Zuhrûf 32, 72; Duhân 30/31, 49; Muhammed 4; Fetih 10, 25; Hucurât 7; Zâriyât 22, 24/25, 24/28, 41; Tûr 1/2; Kamer 24; Vâkıa 75/77, 89; Saff 10, 11, 13; Cum‘a 5; Münâfikûn 1; Mülk 8; Hâkka 1/2, 11; Meâric 19/21; Nûh 10; Müzemmil 15/16; Müddessir 3; Kıyâme 29/30; Tekvîr 15/16, 26; İnfîtâr 13/14; İnşikâk 17/18; Ğâşiye 17/20; Feer 22; Leyl 5/10; Duhâ 9/10; Zilzâl 2; Tekâsür 3/4 Asr 2; Kevser 1/2 Kâfirûn 6; Tebbet (Mesed) 4; İhlâs 2. Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 289-293.

289 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, ss. 147-148.

290 Tirmizî, Nesâîi ve İbn Mâce Bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keş-fu'l-hafâ` ve muzîlu'l-ilbâs` ammâ iştehera mine'l-ehâdis` alâ elsineti'n-nâs*, Yûsuf Mahmud el-Hâce Ahmed, C. I, 1. b., Kahire: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, 1421/2000, s. 194. (Hadis sayısı: 500)

291 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 28.

292 Müslim (573) Bkz. Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri, *Sahîh-u Müslim*, Ebû Kuteybe Nazar el-Fâyrâbî, C. I, 1. b., Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006, ss. 258-259.

- İltizâm konusunda,²⁹³

أُمُّ زَرْعٍ. وَتَزَوَّجْتُ بَعْدَهُ سَرِيًّا يَرْكَبُ فَرَسًا شَرِيًّا فَرَاخَ عَلَى نَعْمًا ثَرِيًّا

Ummu Zer ‘: *Ondan sonra asil ve zengin bir adamla evlendim. En güzel ata biner ve büyük bir zenginlik teşkil eden sürüleri bana verirdi.*²⁹⁴

hadisi ile

السادسة : إِنْ أَكَلَ اسْتَقَفَّ وَإِنْ شَرِبَ اسْتَقَفَّ وَإِنْ رَفَعَهُ النَّفْسَ

Altuncı (kadın): “(kocam) yerken herşeyi bitirir; içerken kabı kurutur ve yatarken de yorganına bürünür”²⁹⁵

- İhtirâs konusunda,²⁹⁶

الثامنة: الْمَسُّ مَسُّ أَرْنَبٍ وَالرَّيْحُ رِيحُ زَرْنَبٍ

Sekizinci (kadın): “(kocamın) vücudu tavşan gibi yumuşaktır ve yabancılarını gibi güzel kokar”²⁹⁷

- İstihcânen mef’ûlün terk edilmesi konusunda,²⁹⁸

عائشة رضي الله عنها: مَا رَأَيْتُ مِنْهُ وَلَا رَأَى مِنِّي

Âişe r.a.: *ne ben onunkini gördüm ne de o, benimkini.*²⁹⁹

- Tevşîh konusunda,³⁰⁰

يَشِيبُ ابْنُ آدَمَ وَتَشِيبُ مِنْهُ حَصَلَتَانِ: الْجِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ

*İnsanoğlu yaşlanır ama iki huyu gençleşir: istek ve hayalleri.*³⁰¹

293 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 176.

294 Müslim (2448) Bkz. Nîsâbü’rî, *Sahîh-u Müslim*, I, ss. 1143-1144.

295 Müslim (2448) Bkz. Nîsâbü’rî, *Sahîh-u Müslim*, I, ss. 1143-1144.

296 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 215.

297 Müslim (2448) Bkz. Nîsâbü’rî, *Sahîh-u Müslim*, I, ss. 1143-1144.

298 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 49.

299 İbn Mâce (1922) Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (İbn Mâce), *Sünen-u İbn Mâce*, thk. Ebû Abîde Meşhûr b. Hasen, 1. b., Riyad: Mektebetu’l-Me‘ârif li’n-neşri ve’t-tevzi’, 1417/1996, s. 334; benzer bazı hadisler de mevzû’ hadisi eserlerinde yer almaktadır. Örneğin: Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâ’idu’l-mecmû‘a fi’l-ehâdîsi’l-mevzû‘a* isimli eserinde; (إذا جامع أحدكم زوجته أو جاريته فلا ينظر إلى فرجها فإن ذلك يورث) (العمى) şeklinde geçmektedir. Bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâ’idu’l-mecmû‘a fi’l-ehâdîsi’l-mevzû‘a*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, C. I, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1416/1995, s. 127.

300 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 173.

301 Müslim (1047) Bkz. Nîsâbü’rî, *Sahîh-u Müslim*, I, 462/463.

Ayrıca Bedruddîn b. Mâlik, İbn Raşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 463/1071) Peygamberimizin (s.a.v.)

جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِداً وَطَهُوراً

*Yeryüzü bana mescit ve temiz kıldı.*³⁰²

hadisine karşı ta'âlilen söylediği,

سَأَلْتُ الْأَرْضَ لِمَ جُعِلْتُ مُصَلًّى؟   وَلِمَ كَانَتْ لَنَا طَهُراً وَطَيْباً؟

فَقَالَتْ غَيْرَ نَاطِقَةٍ : لِأَنِّي   حَوَيْتُ لِكُلِّ إِنْسَانٍ حَبِيباً

“Toprağa: neden namazgâh olduğunu ve bizim için neden hoş ve temiz kıldığını sordum. O, konuşmadan bana dedi: çünkü herkesin bir sevdiğini bağrıma basmışım”³⁰³

beyitlerinin izâhında istişhâd olarak sunmak amacıyla söz konusu hadise de yer vermiştir.³⁰⁴

Sekkâkî'nin bu hadislerden sadece,

عائشة رضي الله عنها: مَا رَأَيْتُ مِنْهُ وَلَا رَأَى مِنْي

Âişe r.a: ne ben onunkini gördüm ne de o, benimkini.

hadisi ile istişhâd edildiğine bakılırsa,³⁰⁵ Bedruddîn b. Mâlik'in, bu konuda Sekkâkî'ye bağlı kalmadığı ve onun tarafından gösterilmeyen hadisleri de şahid olarak sunduğu görülmektedir.

3.9.3. Meseller

Bedruddîn b. Mâlik, Sekkâkî'nin de yaptığı gibi failin fiilden önce veya sonra gelmesi gereken durumları anlatırken, Arap atasözlerinden

302 Buhârî Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, C. I, Kahire: Dâru'ş-Şa'b, y.t, s. 119.

303 İbn Raşîk el-Kayrevânî'nin divanında şiir şu şekilde geçmektedir:

سَأَلْتُ الْأَرْضَ لِمَ كَانَتْ مُصَلًّى؟   وَلِمَ كَانَتْ لَنَا طَهُراً وَطَيْباً؟

فَقَالَتْ غَيْرَ نَاطِقَةٍ : لِأَنِّي   حَوَيْتُ لِكُلِّ إِنْسَانٍ حَبِيباً

Bkz. Kayrevânî, *Dîvân-u İbn-i Reşîk 'l-Kayrevânî*, s. 35.

304 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 242.

305 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 230.

أُتَعَلِّمُنِي بِضَبِّ أَنَا حَرَشْتُهُ؟

Avladığım kertenkeleyi mi bana anlatıyorsun? (Bir şey hakkında daha fazla bilgi sahibi olanlara bilgi vermeye çalışanlara denir)³⁰⁶

örneğini şâhid olarak göstermiştir.³⁰⁷

Aynı şekilde îcâz konusunda;

وَأَلَّكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ.³⁰⁸

Kıyasta sizin için hayat vardır.³⁰⁹

âyetini şâhid olarak gösterirken, Arap atasözlerinden

الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ

Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır.

ile karşılaştırma yapmıştır.³¹⁰

Sekkâkî, temsîlî teşbîh konusunun sonunda temsîlî teşbîhin, kullanımı istiare yoluyla yaygınlaşırsa, mesel (atasözü) olarak değerlendirileceğini belirtmiştir. Aynı ifadenin Bedruddîn b. Mâlik tarafından da dile getirilip;

الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّبْنَ

Sütü yaz mevsiminde kaybettin (bir fırsatı, zamanında kaçıranlara denir)

meselinin, şâhid olarak gösterildiğini görüyoruz.³¹¹

306 Misbâh'ın muhakkiklerinden Abdülcelîl Yûsuf, kendisinden daha fazla bilgi sahibi olduğun bir konu hakkında sana bilgi vermeye çalışan için söylenen bir atasözü olduğunu dile getirmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî de; "Bir şey hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğunu göstermek için kullanılır. *Hareş*, kışkırtmak demektir. Böylece kertenkeleyi kışkırtarak deliğinden çıkartmasını sağlamaktır" diye belirtmiştir. Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (Mukaddimetu'l-muhakkik)*, s. 50; Ebû Hilâl el-Askerî Hasan b. Abdullâh b. Sehl b. Sa'îd b. Yahya b. Mehrân, *Kitâb-u cemhereti'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim-Abdülmeccid Katâmîş, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Cil, 1408/1988, s. 76.

307 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 232.

308 el-Bakara 2/179.

309 Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 265.

310 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 277.

311 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh*, s. 349.

3.9.4. Şiirler

Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'* isimli eserinde 378 şâhîde yer vermiştir. Bunlardan 216 şâhid kâilinin ismini zikreden Bedruddîn b. Mâlik, diğer 162 şâhîdi ise *kekavlihi*, *kemâ kâle*, *kemâ fi kavlihi*, *kekavli'l-âher*, *kekavli's-şâ'ir*, *ve minhu*, *ve min emsileti kavli's-şâ'ir* ve *kekavli ba'zihim* gibi kalıpları kullanarak sunmuştur. Bedruddîn b. Mâlik tarafından kâili belirtilmeyen 162 şâhidin, 110'unun kâili, eserin muhakkiklerinden Abdulcelîl Yûsuf tarafından tespit edilmişken, elli iki şâhidin kâili ise tespit edilemeyerek meçhûl kalmıştır.

Bu bağlamda Bedruddîn b. Mâlik'in eserde gösterdiği söz konusu 378 şâhidin, 258'i birer, 81'i ikişer, 14'ü üçer, 6'sı dörder, 6'sı beşer ve 1'i 8 beyitten oluşmaktadır. Şâhidlerin 12'si ise birer şatır şeklindedir. Böylece 524 beyit ve on iki şatır olmak üzere toplamda 536 şiir sunulmuştur. Bedruddîn b. Mâlik'in kimlerden kaç şâhid aldığını ve eserin hangi sayfalarında geçtikleri, şairlerin ölüm tarihlerine göre liste şeklinde verilmiştir.

el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'in
Şiir Şâhid Tablosu

Şair	İstişhad Sayısı	Geçtiği Yer
Şenferâ b. Evs b. el-Hacr (ö. 525? M)	2	152, 236
İmruülkays (ö. 540? M)	24	35, 35, 35, 75, 81, 108, 116, 118, 118, 167, 170, 179, 179, 199, 202, 224, 225, 225, 226, 231, 233, 235, 245, 269
Teebbeta Şerran (ö. 540 M)	2	57, 57
Semev'el-b. Âdiyâ (ö. 560 M?)	3	67, 217, 243
Tarafe b. el-Abd (ö. 564? M)	2	72, 210
Hâris b. Hillize (ö. 570? M)	2	33, 33
Adî b. Zeyd (ö. 587 M)	1	233
Amr b. Kulsûm (ö. 584 veya 600 M)	2	182, 193
Selâme b. Cendel (ö. 600 M)	1	72
Nâbîga ez-Zubyânî (ö 604? M.),	24	114, 127, 154, 155, 155, 155, 155, 156, 156, 156, 156, 194, 207, 207, 207, 208, 208, 219, 227, 239, 259, 259. 259, 269
Urve b. Verd (ö. 607 M)	2	255, 255
Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609? M)	9	88, 132, 137, 163, 191, 210, 222, 250 271.
Antere (ö. 614? M)	1	179
Ka'b b. Sa'd el-Ganevî (ö. 617 M)		216/217
Evs b. Hacer (ö. 620 M)	1	22
Hacl b. Nadla el-Bâhilî (ö. Hicretten önce?)	1	11
Rebîa b. Zuâbe el-Esedî (ö. Hicretten önce?)	1	181
Suveyd b. Hazzâk (ö. Hicretten önce?)	2	259, 259
Alkometu'l-Fahl (ö. 3/625?)	1	32
A'şâ (ö. 7/628)	2	181, 238
Dureyd b. es-Simme (ö. 8/630)	1	181
Nemir b. Tevleb (ö. 14/635?)	2	228, 228

Şair	İstışhad Sayısı	Geçtiği Yer
Sâ'ide b. Cu'be el-Huzelî (ö. 15/636?)	1	189
Rebîa b. Makrûm (ö. 16/637'den sonra)	1	32
Amr b. Ma'dikerib (ö. 21/641-42)	1	126
Hansâ (ö. 24/645)	6	172, 172, 216, 216, 230, 233
Abde b. et-Tabîb (ö. 25/645)	2	16, 17
Ebû Zueyb el-Huzelî (ö. 28/648-49)	1	172
Şemmâh b. Dırâr (ö. 30/650?)	1	41
Eşter en-Nehaî (ö. 37/657?)	2	263, 263
Hassân b. Sâbit (ö. 40/659?)	7	41, 61, 221, 221, 222, 233, 249
Ebu'l-'Ayyâl el-Huzelî (ö. 41/661)	1	212
Ebu'l-Şageb el-Absî (ö. 41/662'den sonra?)	1	192
Lebîd (ö. 40/660 veya 41/661)	3	77, 77, 133
en-Necâşî el-Hârisî (ö. 49/669)	2	153, 153
Amr b. el-Ehtem (ö. 57/677)	1	213
Hutay'e (ö. 59/678)	3	219, 222, 255
Kays b. Zerîh el-Kinânî (ö. 68/687)	1	233
Ebu's-Sahr el-Huzelî (ö. 80/700)	1	191
Saletân el-Abdî (ö. 80/700)	1	144
Ukayşir es-Sa'dî (ö. 80/699)	1	165
İmrân b. Hittân (ö. 84/703)	1	221
Ebû Huzâbe (ö. 85/704?)	1	125
İbn Kays er-Rukayyât (ö. 85/704)	1	98
Vaddâhu'l-Yemen (ö. 89/708)	6	265, 265, 265, 265, 265, 265
Miskîn ed-Dârimî (ö. 89/708)	1	70
Halid b. Yezîd (ö. 90/709)	1	71
Ahtal (ö. 92/710-11)	3	64, 175, 175
'Umer b. Ebî Rabia (ö. 93/711-12)	11	213, 214, 214, 263, 264, 264, 264, 264, 264, 264, 264
Accâc (ö. 97/715-16)	4	42, 42, 123, 254

Şair	İstîşhad Sayısı	Geçtiği Yer
Râi en-Numeyrî(ö. 97/716 ?)	1	200
Amr b. el-Eyhem (ö. 100/718?)	1	224
Hazîn el-Kinânî (ö. 100/718'den sonra)	4	205, 205, 205, 205
Ziyâdu'l-A'cam (ö.100/718)	1	152
'Umer b. Şuyeym el-Kutâmî (ö. 101/719?)	1	41
Abdurrahmân b. Hassân b. Sâbit (ö. 104/722-23)	1	155
Kuseyyir (ö. 105/723)	1	90
Nusayb (ö. 108/726)	2	214, 220
Cerîr (ö. 114/732?)	2	33, 166
Ferezdak (ö 114/732)	7	16, 18, 96, 209, 123, 160, 254
Ebu'l-Hâris Zu'rumme (ö. 117/735)	2	230, 230
Abdullâh b. 'Umer el-Arcî (ö. 120/738)	1	88
Ebu'n-Necm (ö. 125/743'ten önce)	9	28, 28, 144, 144, 145, 145, 145, 145, 145
Kumeyt (ö. 126/744)	1	239
İbnu'd-Dumeyne (ö. 130/747)	3	29, 197, 198
Cafer b. 'Ulbe (ö. 145/762)	1	20
İbn Meyâde (ö. 149/766)	2	113, 220
Ebû Dulâme (ö. 161/777-78)	1	193
İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778?)	1	30
Beşşâr b. Burd (ö. 167/784)	6	10. 106, 212, 113, 113, 113
Sâlih b. Abdulkuddûs (ö. 167/783?)	2	112, 112
İbn Herme (ö. 176/792)	4	150, 151, 151, 205,
Ebu's-Sımt Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 182/798)	3	20, 25, 171
Abbâs b. el-Ahnef (ö. 192/808)	3	139, 139, 259
Bekr b. en-Nettâh (ö. 192/808)	6	39, 235, 236, 236, 236, 236

Şair	İstışhad Sayısı	Geçtiği Yer
Ebû Nuvâs (ö. 198/814),	27	120, 148, 148, 153, 154, 162, 163, 178, 178, 178, 198, 198, 199, 265, 265, 265, 265, 268, 268, 270, 271, 272, 272, 273, 273, 273
Leyla bint Tarîf (ö. 200/815)	1	25
Muslim b. el-Velîd (ö. 208/823)	4	205, 205, 241, 272
Ebu'l-Atâhiye (ö. 210/825?)	1	247
Abdullâh b. Tâhir (ö. 230/844)	1	184
Ebû Temmâm (ö. 231/846)	42	65, 114, 115, 138, 141, 142, 155, 160, 160, 166, 168, 169, 169, 170, 170, 172, 184, 187, 192, 195, 199, 199, 211, 233, 238, 238, 243, 243, 256, 256, 256, 257, 257, 257, 269, 272, 272, 274, 274, 274, 274, 294
Dîkulcin (ö. 235/850)	3	117, 169, 180
İshâk el-Mevsilî (ö. 235/850)	1	270
Muhammed b. Vuheyb el-Himyerî (ö. 240/854?)	2	208, 208.
Ebû Hiffân (ö. 255/869)	1	240
İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896)	16	14, 14, 109, 109, 139, 139, 139, 170, 175, 175, 209, 209, 240, 240, 263, 263
Buhturî (ö. 284/897),	22	21, 48, 49, 79, 99, 118, 131, 152, 164, 173, 188, 189, 190, 191, 199, 199, 235, 257, 258, 258, 258, 280
Ebu'l-Abbâs en-Nâşî (ö. 293/906)	2	178, 178
İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908)	10	58. 111, 111, 120, 120, 126, 135, 188, 231, 232
Ubeydullah b. Abdullâh el-Huzâî (ö. 300/913)	1	266
İbnu'r-Râvendî (ö. 301/913-914)	1	29, 29
İbn Tabâtabâ (ö. 322/934)	2	111, 129
Ebû Bekr es-Sanevberî (ö. 334/945)	2	166, 166
Kâdî el-Tenûhî (ö. 342/953)	1	110

Şair	İstişhad Sayısı	Geçtiği Yer
Mutenebbî (ö. 354/965)	39	37, 115, 115, 164, 180, 180, 180, 190, 194, 201, 211, 211, 218, 218, 224, 229, 229, 229, 248, 248, 251, 252, 252, 252, 255, 258, 258, 258, 258, 268, 270, 271, 271, 272, 273, 274, 74, 274
Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968)	1	167
İbnu'l-Amîd (ö. 360/970)	2	128, 128
İbn Hânî el-Mağribî (ö. 362/973)	1	243
Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005)	2	174, 174
İbnu'r-Raka'mak el-Antâkî (ö. 399/1009)	1	196
Ebu'l-Feth el-Bustî (ö. 400/1010)	3	185, 186, 186
İbn Nubâte es-Sa'dî (ö. 405/1014)	1	267
Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)	1	189
Ebu'l-Mutâ' b. Hamdân (ö. 428/1036)	1	130
Ebu'l Alâ el-Marrî (449/1057)	8	15, 39, 79, 93, 114, 177, 177, 270
Ebu'l-Velîd b. Zeydûn (ö. 463/1071)	1	179
İbn Raşîk (ö. 463/1071)	3	242, 252, 252
İbn Hayyûs (ö. 473/1081)	5	195, 195, 246, 246, 246
Harîrî (ö. 516/1122)	5	119, 176, 185, 185, 202.
Ebu'l-Fadl İyâz (ö. 544/1149)	2	260, 260.
el-Ve'vâ' ed-Dımaşkî (ö. 551/1156?)	1	121.
İbnu'z-Zirviyy Ali b. Yahya (ö. 579/1184)	5	244, 244, 244, 244, 244.
Ebu'l-Hasen el-Mergînânî (ö. 593/1197)	1	167.
Ebu'l-Feth el-Mutarriżî (ö. 610/1213)	1	168

Şair	İstişhad Sayısı	Geçtiği Yer
Cenûb bint İclân el-Huzelîyye (ö.?)	4	198,198, 198, 198
Cerrânu'l-`ûd en-Numeyrî (ö.?)	1	127
Ebû Tâlib er-Rukî (ö.?)	1	107
İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256)	2	170, 241
İbn Ebî Rabî' el-Hevârî (ö. ?)	2	261, 261
İkrime el-Absî (ö.?)	1	71
Hâris b. Dırâr en-Nehşelî (ö.?)	1	46
Mâlik b. 'Uveymir (ö. ?)	1	14
Yahya b. Mansur el-Hanefî (ö.?)	3	261, 261, 261
Kâili bilinmeyen	74	12, 21, 22, 27, 27, 58, 59, 61, 66, 72, 87, 137, 120, 137 149, 149, 149, 149, 150, 150, 152, 154, 156, 156, 156, 156, 160, 162, 164, 167, 167, 170, 178, 178, 178, 179, 179, 182, 182, 184, 184, 186, 186, 186, 193, 198, 198, 201, 203, 227, 228, 228, 232, 232, 233, 239, 239, 247, 248, 247, 259, 259, 261, 262, 263, 263, 264, 264, 264, 264, 264, 267, 268, 271

Bu şâhidlerin sadece doksan yedisi, Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinde mevcuttur. Bununla beraber Mutenebbî, Ebû Temmâm ve Buhturî'den alınan şâhidlerin büyük bir kısmının *Miftâhu'l-'ulûm*'da geçmemektedir.

Sekkâkî'nin eserinde geçmeyen diğer 281 şâhidin altmışı aşkın bir kısmının, İbn Ebi'l-İsba'in *Tahrîru'l-Tahbîr* isimli eserinde bulunmaktadır. Ayrıca bu şâhidlerin büyük bir kısmının, Muberrred'in *el-Kâmil*, İbn Mu'tez'in *Kitâbu'l-bedî'*, Askerî'nin *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, Kayrevânî'nin *el-Umde*, Hafâcî'nin *Sırru'l-fesâha*, Curcânî'nin *Esrâru'l-belâga ile Delâilu'l-İ'câz*, Râzî'nin *Nihâyetu'l-icâz* ve İbnu'l-Esîr'in *el-Meselu's-sâir* gibi belâgat eserlerinde de geçtiği görülmektedir.

Hindâvî de Bedruddîn b. Mâlik'in istişhâd olarak kullandığı şiir sayısının bol miktarda olduğunu ve bu kapsamda kullandığı şiir sayısının, Sekkâkî'nin kullanmış olduklarından çok daha yüksek olduğunu ve Sekkâkî'nin kullanmadığı şiirlere de yer verdiğine dikkat çekmiştir.³¹²

312 Bkz. Bedruddîn, *el-Misbâh (Mukaddimetu'l-muhakkik/Hindâvî)*, s. 10.

SONUÇ

Bedruddîn b. Mâlik, 640/1242 civarında Dımaşk'ta doğmuştur. 686/1287 tarihinde burada vefat etmiştir. Arap gramerini *Elfiyye* isimli eseriyle nazmeden Cemâluddîn b. Mâlik'in oğlu olduğu için İbnu'n-Nâzım olarak meşhur olmuştur. O, belâgat alanının önemli isimlerinden Zemlekânî, Tîfâşî, İbn Ebi'l-İsba', Zencânî, Er-bîlî ve Kartâcennî gibi âlimlerle aynı sırada yaşamıştır.

Erken yaşlarından itibaren babasından ilim tahsil eden Bedruddîn, başta me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere nahiv, lügat, fıkıh, usûl gibi farklı alanlarda âlim olmuştur. Bununla beraber asıl ihtisas alanının Arap grameri olduğunu söyleyebiliriz. O, babasının telifleri üzerine yazdığı şerhlerle ilmî yetkinliğini ortaya koyarak tebarüz etmiştir.

Bedruddîn b. Mâlik; İbnu's-Savvâf, İbn Vekîl, Zemlekânî, İbn Cemâ'a, 'İbâdî ve İbn Zeyd gibi dönemin önemli isimlerine hocalık yapmıştır. O, çalışmamızın da konusu olan belâgat alanında kaleme aldığı *el-Misbâh fi ihtisârî'l-Miftâh* eseri başta olmak üzere dönemin önemli disiplinlerinden sayılan farklı alanlarda çok sayıda telif çalışmalarında bulunmuştur.

Bazı yazarlar tarafından kökü kadim Yunan medeniyetine kadar ulaştırılan Arap belâgatı, Abbâsî devletinin ilk döneminde farklı kültür ve medeniyetlerin etkileşimleri neticesinde ivme kazanmıştır. Bu çerçevede büyük ilerleme sağlayan belâgat çalışmaları, değişik eksenler etrafında kümelenerek meyve vermeye başlamıştır.

Belâgat ekolleri, farklı bölge ve zamanlara göre değişiklik göstermiş olsa da genel olarak Arap ve bülegâ, meşârika, meğârîbe ve karma olmak üzere dört ayrı başlık altında ele alınmıştır. Bedruddîn, eserinde yaptığı mantikî tarif ve taksimlerle beraber çok sayıda âyet ve şiir şâhidleri sunduğu ve bedî'î kavramlar üzerinde geniş bir şekilde durduğu görülmüştür.

Bedruddîn b. Mâlik, belâgat ilminin oluşum sürecini tamamlayarak zirve yaptığı bir dönemde herhangi bir edebî ekole bağlı kalmaksızın kendine has bir üslupla

el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh isimli eserini kaleme almıştır. Bu münasebetle belâgat ilminin mihenk taşlarından biri olan eser, dönemin ilmî prensipleri çerçevesinde günümüz bakış açısıyla değerlendirilerek yeniden ilim dünyasının dikkatine sunulmuştur.

Bedruddîn b. Mâlik, bu eseriyle bedî' ilmini belâgat ilminden bağımsız bir disiplin olarak ele alan ilk âlim olmuştur. Bu münasebetle Belâgat ilminde üç dalın (me'ânî, beyân ve bedî'in) kullanıldığı ilk eser olma özelliğini de taşıyan *el-Misbâh*, belâgat ilminin üçlü sistem üzerine oturmasında öncülük yapmıştır. Bu sebeple bu eser, belâgat ilminde telif edilen önemli kaynaklar arasına girmeyi başardığı gibi dönemin yaygın temel eserleri arasına da girmeyi başarmıştır.

Bedruddîn, eserini kaleme alırken kolay ve anlaşılır bir dil kullandığı gibi eseri sistematik bir şekilde telif etmiştir. Eserde sıklıkla gösterilen şiir şahitlerini itinayla seçmiş, hakkında ihtilaf olanlara yer vermemiştir. Ayrıca eserde bedî' ilmine ait kavramların sayısını da artırmıştır. O, Sekkâkî'nin düştüğü mantikî ve felsefî girdaplardan uzak durmuş ve Sekkâkî'nin izlediği katı yöntemi de yumuşatmıştır.

Birinci ve ikinci bölümleri başta olmak üzere eserde geçen şiir ve âyetlerin büyük bir kısmı, Sekkâkî tarafından da daha önce kullanılmış olan şahitlerdir. Ancak Bedruddîn, kendine özgü örnekler sunmayı da ihmal etmemiştir. Bununla beraber eser üzerinde nahiv bakış açısının hâkim olması sebebiyle Bedruddîn, zaman zaman eleştiriye de uğramıştır.

el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh, Kazvî'nin *Telhîs'inden* önce kaleme alınmıştır. İslam dünyasının mağrip bölgesinde yaygın bir şöhrete sahip olmuş ve uzun bir süre belâgat ilminde öğrencilerin ana kaynağı olarak kullanılmıştır. Ancak eşdeğeri olan *Telhîs* kadar araştırmacıların ilgisini çekememiştir. Üniversitelerde belâgat alanında yapılan çalışmaların merkezinde Kazvî'nin eserleri yer alırken, *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*, hak ettiği yeri elde edememiştir.

Sonuç olarak çalışmamızın konusu olan Bedruddîn b. Mâlik'in *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli eseri, belâgat ilminin oluşum sürecini tamamlayarak zirve yaptığı bir dönemde tüm edebî ekollerden de yararlanılarak kaleme alınan son derece önemli bir kaynaktır. Kazvî'nin, bu eserden de istifade ederek kendi eserini dönemin medrese eğitim sistemine daha uygun bir formatta hazırlaması, eserin geri plana itilmesine sebep olmuştur. Ancak belâgat kaynakları arasında işgal ettiği tarihî konum ve belâgat alanında oluşturduğu etki dikkatte alındığında, Arap belâgat ilminin mihenk taşlarından biri olduğu ve değişik yönleriyle daha fazla araştırmaya konu edilmeyi hak ettiğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ABBÂS, İhsan, *Târîhu'l-nakdi'l-edebe' 'inde'l-Arab nakdu's-şi'r mine'l-karni's-sânî hatta'l-karni's-sâmin el-hicrî*, 4. b., Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1404/1983.
- ABBÂSÎ, Abdurrahîm b. Ahmed, *Me'âhidu't-tansîs 'alâ şevâhidi't-Telhîs*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, C. IV, Beyrut: Âlimu'l-Kutub, 1367/1947.
- ABDULLÂH, Adnan Hâlid, *Luncîn ve'l-Curcânî dirâse târihiyye nakdiyye mukârene*, y.y: Merkezu Zâyid li't-Turâsi ve't-Târîh, 1420/2000.
- ABİDİN, Sami, *Fî'l-edebe'l-Abbâsî (Kasru'l-Me'mûn ve eseruhu 'ale'l-'asr)*, Beyrut: Dâru'n-nahdati'n-Arabiyye, 2001.
- ACCÂC, Ebu's-Şa'sâ' Abdullâh b. Ru'be, *Dîvânu'l-Accâc (Abdumelik b. Kurayb el-Asmaî'nin rivayeti ve şerhiyle)*, thk. Abdulhafîz es-Satfî, C. II, Dımaşk: Mektebetu Atlas, 1971.
- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' ve muzilu'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Yûsuf Mahmud el-Hâcc Ahmed, C. II, 1. b., Kahire: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, 1421/2000.
- AHMED, Ali, *el-Endelusiyyûn ve'l-meğâribe fî biladi's-Şam'i min nihâyeti'l-karni'l-hâmis ve hatta nihâyeti'l-karni't-tâsi' el-hicrî*, 1. b., Dımaşk: Dâru Talâs, 1989.
- ANTÂKÎ, Muhammed, *Dirâsâtun fî fikhu'l-luga*, Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî, 1969.
- ALEVÎ, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Yemenî, *et-Tirâzu'l-mutedamminu li esrârî'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*, C.III, Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hidîviyye, 1333/1914.
- ARSLAN, Ahmet Turan, "Ebu'n-Necm el-İclî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, ss. 338-338.
- ASKALÂNÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b Ali b. Ahmed b. Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, C. IV., Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, y.t.
- ASKERÎ, Ebû Hilâl Hasen b. Abdullâh b. Sehl, *Kitâb-u cemhereti'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim-Abdulmecid Katâmîş, C. II, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1408/1988.
- _____, *Kitâbu's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1. b., y.y: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- ATÎK, Abdulaziz, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmu'l-bedî'*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, y.t.
- _____, *Fî'l-belâgati'l-Arabiyye ilmu'l-beyân*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1405/1985.

- AYDERÛSÎ, Abdulkâdir b. Abdullâh, *en-Nûru's-sâfir an ahbari'l-karni'l-âşir*, thk. Ahmed Hâlû, Muhammedu'l-Arnâvut, Eklem el-Bûşî, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 2001.
- AYDIN, İbrahim Hakki, “*Molla Fenârî (ö. 834/1431) Osmanlı âlimi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, ss. 245-247.
- AZİZOVA, Elnure, “*Câhiliye Döneminin en Meşhur Panayırı Ukâz*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, ss. 61-62.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Tahir Muhammed b. Haydar, *Kânûn'l-belâga fî nakdi'n-nesri ve 'ş-şî'r*, thk. Muhsin Gayyâd 'uceyl, 2. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1409/1989.
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifin esmau'l-muellifin ve âsaru'l-musannifin*, C. II, Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyid Ahmed Sakr, C. I, 3. b., Kahire: Dâru'l-'Me'ârif, 1374/1954.
- BEDRUDDÎN, b. Cemâlüddîn b. Muhammed b. Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî*, thk. Husnî Abdulcelîl Yûsuf, 1. b., Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1409/1989.
- _____, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- _____, *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1420/2000.
- _____, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, thk. W. Volck, St. Petersburg: Der Akademik Vorgelegt, 1864.
- _____, *Şerhu Bedridîn 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl*, 1. b., Kahire: Dâru 'Umer b. Hatâb/San'a: Mektebetu'l-İmâmi'l-Vâzi'î, 1431/2010.
- _____, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*, thk. Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağîni, 2. b., Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiye, 1426/2006.
- BEKRÎ, Hâris b. Hillize, *Dîvânu'l-Hâris b. Hillize*, thk. Emîl Bedî Ya'kûb, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1411/1991.
- BESYÛNÎ, Abdulfettah Feyûd, *'İlmu'l-bedî' dirâsetun târîhiyetun ve fennîyetun li usûli'l-belâga ve mesâili'l-bedî*, 4. b., Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-neşri ve't-tevzi', 1436/2015.
- BOZKURT, Nabi, “*Medrese*”, İstanbul: DİA, 2003, C.28, ss. 323-327.
- BROCKELMANN, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr, C. VI, 5. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1959.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahihu'l-Buhârî*, C. IX, Kahire: Dâru'ş-Şa'b, y.t.

- BUHTURÎ, Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî, *Dîvânu'l-Buhturî*, thk. Hasen Kâmil es-Sirafî, C. V, 3. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1963.
- CÂHÎZ, Ebû 'Usmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. IV, 7. b., Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1998.
- _____, *Kitâbu'l-hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. VIII, 2. b., Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihi bi-Mısır, 1384/1965.
- _____, *Resâilu'l-Câhiz*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1384/1964.
- CERÎR, b. Atıyye el-Hatafâ, *Dîvânu Cerîr*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1406/1986.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr 'Attar, C. VI, 4. b., Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1990.
- CUMAHI, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Cidde: Dâru'l-Medenî, y.t.
- CURCÂNÎ, Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Esrâru'l-belâga*, thk. Muhammed Reşit Rıdâ, y.y.: el-Mektebetu't-tevfikîyye, y.t.
- _____, *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016.
- ÇAKIR, Yûsuf, Elfiyye Şerhi Özelinde İbnu'n-Nâzım'ın Arap Dili Algısı, (Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ÇELİK, Recep, *Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, "Muallaka şiirlerinde Beyaz Renk", Sonçağ Yayınları, Ankara: 2022.
- DABÎ, Rebîa b. Makrûm, *Dîvânu Rebîa b. Makrûm*, thk. Temâzer Abdulkâdir Feyyâz Harfûş, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.
- DAYF, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî VI 'asru'd-duveli ve'l-imârât eş-Şam*, 2. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1990.
- _____, *el-Belâga tatavvur ve târih*, 9. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- DIMAŞKÎ, Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, thk. İbrahim Şemsuddîn, C.II, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- DURMUŞ, İsmail, "*Kazvîni (ö. 739/1338)*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, ss. 156-157.
- DÜNDAR, Mahmut, "*Eyyübîler Dönemi Dimaşk Medreseleri*", Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 9/1, 2018, ss. 113-147.
- EBU'L-FEREC, Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbu nakdi's-şi'r*, 1. b, Kostantiniye: Matbaatu'l-Cevâib, 1302/1884.

- EBÛ NUVÂS, Ebû Ali el-Hasen b. Hâni, *Dîvânu Ebî Nuvâs*, thk. Behcet Abdulgafûr el-Hadîsî, 1. b. Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniye, 1431/2010.
- EBU'S-SENÂ', Şihâbuddîn Mahmud b. Süleyman el-Halebî, *Husnu't-tevessul ilâ sinâati't-teressul*, Mısır: el-Matba'atu'l-Vehbiyye, 1298/1881.
- EBÛ ŞÂME, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbârî'd-devleteyn en-Nuriyye ve's-Salahiyye*, thk. İbrahim Zeybek, C. V, 1. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1997.
- ENDELÛSÎ, Ebû Abdullâh Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mi'yâr fî nakdi'l-eş'âr*, thk. Abdullâh Muhammed Süleyman Hindâvî, 1. b., Mısır: Matba'atu'l-Emâne, 1408/1987.
- ERGİN, Ali Şakir, "Ümmü Amr Tûmâdur bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd (24/645)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, ss. 46-47.
- ES'AD, Abdulkерim Muhammed, *el-Vasît fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî*, 1. b., Riya: Dâru's-Şevvâf li'n-neşri ve't-tevzi', 1992.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luga*, C. XV, ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire, y.t.
- FÂSÎ, Muhammed b. Hasen el-Akasbî, *Şerhu'l-Mutavvel 'alâ urcûzeti Muhammed Tayyib b. Kayrân fî'l-hakîkati ve'l-mecâz*, thk. Mu'temmed el-Harrâz, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî. C. IV, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- FERHÂT, Cermânûs, *Bulûgu'l-ereb fî 'ilmi'l-edeb (ilmu'l-cinâs)*, thk. İn'âm Fevvâl, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1990.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulga fî terâcimi e'imti'n-nâhvi ve'l-luga*, thk. Muhammed el-Mısri, C. I, 1. b. Dimaşk: Dâru Se'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1421/2000.
- HAFÂCÎ, Muhammed Abdulmun'im, *Masâdiru'l-mektebeti'l-edebîyye*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. V, Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.
- _____, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbâs, C. VII, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- HARBÎ, Gâde bint Salih, "Abdulkерim el-Es'ad ve cuhûduhu'n-Nahviyye ve's-sarfiye", (Yüksek Lisans Tezi), Buraydah/Suudi Arabistan: el-Kasîm Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1438/2017.
- HÂŞİMÎ, Ahmed b. İbrâhîm, *Cevâhiru'l-belâga*, thk. Suleymân es-Sâlih, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Marife, 1434/2013.

- HUSEYİN, Tâhâ, *Mukaddimetu Kitâbi nakdi'n-nesr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1400/1980.
- HUTAY'E, Ebû Muleyke Cervel b. Evs el-Absî, *Dîvânü'l-Hutay'e*, thk. Mufid Muhammed Kamîha, 1. b. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İBN CEMÂ'A, İzzuddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekir, *Î'ânetü'l-insan 'alâ ihkâmi'l-lisân*, thk. Riyad Mensî el-İsâ, Kuveyt: Mecelletu Va'yi'l-İslâmî, 1438/2017.
- İBNU'L-CEZERÎ, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî ed-Dimaşkî, *Gayetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, thk. G. Bergstraesser, C. II, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İBN DUREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzî Munîr el-Baalbekî, C. III, 1. b., Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İBN EBÎ'L-İSBA', el-Mısırî Abdulazîm b. Abdulvahîd b. Zâfir, *Tahrîru't-Tahbîr fî sinâati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyânî i'czi'l-Kur'ân*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire: Lecnetu İhyâ'i't-Turâsi'l-İslâmî, 1416/1995.
- İBN EBÎ REBÂA, 'Umer b. Abdullâh el-Mahzûmî, *Dîvân-u 'Umer b. Ebî Rabia*, thk. Fâyiz Muhammed, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1416/1996.
- İBNU'L-ESİR, Diyâuddîn, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfi-Bedevî Tabâne, C. IV, 2.b., Kahire: Dâru nahdati Mısır, y.t.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. VI, Kahire: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- _____, *Mucmelu'l-luga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsîn Sultân, C. III, 2. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1406/1986.
- İBN HALDUN, Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Derviş. C. II, Dimaşk: Dâru ya'rab, 1425/2004.
- İBN HALEF, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, *Mevâddu'l-beyân*, thk. Hatem Salih ed-Dâmin, 1. b., Dimaşk: Dâru'l-Beşâ'ir, 1424/2003.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbâs, C. VIII, Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1978.
- İBN HİCCE, Ebubekir Ali b. Abdullâh el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, thk. Kevkeb Diyâb, C. V, 2. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2005.
- İBNU'L-İMÂD, Şihâbuddîn Abdulhayy b. Ahmed ed-Dimaşkî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut, C. X, 1. b., Dimaşk/Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1413/1992.
- İBN İYÂZ, Huseyn b. Bedr, *Şerhu et-Ta'rîf bi darûriyyi't-tasrîf li İbni Mâlik*, thk. Hadi Nehr-Hilâl Naci, 1. b., Amman: Dâru'l-Fikir, 1422/2002.
- İBN KESİR, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Umer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. XV, 7.b., Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1408/1988.

- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu muşkilî'l-Kur'ân*, thk. Seyid Ahmed Sakr, y.y: el-Mektebetu'l-İlmiyye, y.t.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-u İbn Mâce*, thk. Ebû Abîde Meşhûr b. Hasen, 1. b., Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif li'n-neşri ve't-tevzi', 1417/1996.
- İBN MÂLİK, Cemâluddîn, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-mekâsid*, thk. Muhammed Kâmil Berekât, y.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi li't-Tibâ'a ve'n-Neşir, 1387/1967.
- İBNU'L-MANZÛR, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşîm Muhammed eş-Şâzelî, C. VI, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003.
- İBN MA'SÛM, Sadruddîn el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hadi Şukur, C. VII, 1. b. Necef: Matbaatun-Nu'mân, 1388/1968.
- İBNU'L-MUKAFFA', *el-Edebu's-sağîr*, thk. Ahmed Zeki Paşa, 1. b., y.y: Medresetu Muhammed Ali es-Sinâ'îyye, 1329/1911.
- İBNU'L-MU'TEZ, Ebu'l-Abbâs Abdullâh, *Kitâbu'l-bedî'*, thk. İrfan Matarcî, 1. b. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1433/2012.
- İBN NAHVÎYE, Muhammed b. Ya'kûb el-Hamevî, *Dav'u'l-Misbâh*, thk. İbrahim Abdulaziz ez-Zeyd, 1. b., Riyad: Dâru Kunuzi İşbiliya, 1433/2012.
- _____, *İsfâru's-sabâh 'an Davi'l-misbâh*, thk. İbrahim Abdulaziz ez-Zeyd, C.II, 1. b., Riyad: Dâru Kunuzi İşbiliya, 1433/2012.
- İBN NÂKIYÂ, Ebu'l-Kasım Abdullâh el-Bağdâdî (ö. 485/1092), *el-Cumân fi teşbihâti'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Matlûb-Hadîce el-Hadîsî, Bağdat: Vizâreti's-Sekkâfe ve'l-İrşâd, 1968.
- İBN NUBÂTE, Ebû Nasr Abdulaziz b. 'Umer b. Nubâte, *Dîvân-u İbn Nubâte*, Abdulemir Mehdi Habib et-Tâî, C. II, Bağdat: Dâru'l-Huriyye 1397/1977.
- İBN SAİD, Ebu'l-Hasen Ali b. Musa, *İhtisâru el-Kadhu'l-mu'allâ fi't-târîhi'l-muhalâ*, i.e. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Halil, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: el-Hey'etu'l-âme li şu'uni'l-metâbi'i'l-emirîyye, 1378-9/1959.
- İBN SÎDE, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-luga*, thk. Abdulhamid Hindâvî, C. XI, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, Cemâluddîn Ebu'l-mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûk-i Mısır ve'l-Kahire*, C, XVI, Kahire: Dâru'l-Kutub, 1963.
- İBN TOLUN, Muhammed b. Tolun es-Sâlihî, *el-Kelâidu'l-cevheriyye fi Târîhi's-sâlihîyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân, C. II, 2. b., Dimaşk: Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye, 1401/1980.
- İBN VEHEB, İshak b. İbrahim el-Kâtîp, *el-Burhân fi vucûhi'l-beyân*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire: Mektebetu's-Şebâb, 1389/1969.

- İBN VERDÎ, Zeynuddîn ‘Umer, *Tetimmetu’l-muhtasar fî ahbâri’l-beşer*, C. II, Kahire: Cem‘iyetu’l-Me‘ârif, 1285/1868.
- İMROÛLKAYS, b. Hucr, *Dîvân-u İmrii’l-Kays*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, y.y: Dâru’l-Me‘ârif, 1984.
- İPEK, Muhammed Selim, “*Birinci Abbâsî Döneminde (750-847) Kitabet–Siyâset İlişkisi*”, Akademik Bakış Dergisi, 2017.
- İSLAMOĞLU, M. Bahâuddîn, *Kemaluddîn Abdulvahid b. Abdulkerim ez-Zemlekânî (V. 651/1253) ve el-Burhânu’l-Kâşif an İ‘câzi’l-Kur’an adlı eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- KÂLÎ, Ebû Ali İsmail b. el-Kasım, *el-Bâri‘ fî’l-luga*, thk. Hâşim et-Ta‘ân, 1. b., Bağdat: Mektebetu’n-Nahda, 1975.
- KALKAŞENDÎ, Ebu’l-Abbâs Ahmed, *Subhu’l-a‘şâ*, C. XIV, Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1340/1922.
- KARAMAN, Hayreddin vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- KARTÂCENNÎ, Ebu’l-Hasen Hâzım, *Minhâcu’l-bulegâ’ ve sirâcu’l-udebâ’*, thk. Muhammedu’l-Habib İbnu’l-Hoca, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, y.t.
- KASIM, Muhammed Ahmed-DİB Muhyiddin, ‘*Ulûmu’l-belâga el-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî*, 1. b., Trablus-Lübnan: el-Mu‘essesetu’l-Hadise li’l-Kitâb, 2003.
- KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdullâh, *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kutubi ve’l-funûn*, thk. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rıfat Bilge, C. II, Beyrut: Daru ih-yâi’t-turâsi’l-Arabî, y.t.
- _____, *Sullemu’l-vusûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, thk. Ekmeleddîn İhsanoğlu, C.VI, İstanbul: Yıldız Şirketi, 2010.
- KAYREVÂNÎ, Ebû Ali el-Hasen b. Reşîk, *Dîvân-u İbn-i Reşîk’l-Kayrevânî*, thk. Abdurrahman Bâgî, Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1409/1989.
- KAZVÎNÎ, Muhammed b. Abdurrahman Celâluddîn, *el-İdâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, thk. Muhammed Abdulmun‘im el-Hafâcî, C. III, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Cil, y.t.
- _____, *et-Telhîs fî ‘ulûmi’l-belâga*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1430/2009.
- KEHHÂLE, ‘Umer Rıdâ, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, C. IV, 1. b., Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1414/1993.
- KILIÇ, Hulusi, “*Belâgat, Edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili me‘ânî, beyân ve bedî‘i içine alan ilim dalı*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, ss. 380-383.
- KILIÇARSLAN, Mehmet, *İlahi Kelamın Müstesna Grameri*, Nevşehir: Kalem Yayınları, 2019.

- _____, *Edebi Açından Kur'an'daki Dua Ayetleri ve Rasulullah'ın Dilinden Dualar*, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, “*Baybars I el-Meliku'z-Zâhir Ruknuddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî (ö. 676/1277) Mısır Bahriye Memlûkleri Sultanı (1260-1277)*” İstanbul: DİA, 1992, C.5, ss. 221-223.
- KUREŞÎ, Meryem Abdullâh, *el-Misbâh li Bedruddîn b. Mâlik tahlîlun ve dirâse*, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Arap Dili Bölümü, 1422/2001.
- KURT ALÎ, Muhammed, *Hitatu's-Şam*, C. VI, 3. b., Dimaşk: Mektebetu'n-Nûrî, 1403/1983.
- KUŞÇUOĞLU, Abdullah, *Arap Dilinde Yapı ve Anlam İlişkileri*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- MAARRÎ, Ebu'l-Alâ Ahmed. b. Abdullâh, *Sıktu'z-Zend*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1376/1957.
- MAKRÎZÎ, Takiyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir el-'Ubeydî, *es-Sulûk li ma'rifeti duveli'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, C. VIII, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418/1997.
- MATLÛB, Ahmed, *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîs*, 1. b., Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1387/1967.
- _____, *Dirâsâtun belâgiyye ve nakdiye*, Bağdat: Dâru'r-Reşid li'n-Neşr, 1400/1980.
- _____, *el-Belâga 'inde's-Sekkâkî*, 1. b., Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1384/1964.
- _____, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavurrihâ*, C. III, Irak: Matba'atu'l-mecma'u'l-'ilmî el-İrâkî, 1403/1983.
- MECME'U'L-LUGA'L-ARABİYYE, (İbrahim Enis-Abdulhalim Muntasir-Atiye es-Sevâlihî-Muhammed Halefullah Ahmed), *Mu'cemu'l-vasît*, C. II, 1. b., İstanbul: el-Mektebetu'l-İslamiye, 1392/1972.
- MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Târîhu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîfu bi ricâlihâ*, 1. b. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî bi-Mısır, 1369/1950.
- MERZUBÂNÎ, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân, *Mu'cemu's-şuarâ*, thk. Ahmed Faruk İslîm, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2005.
- MEVSİLÎ, Ebu'l-Fazl Mecdudî Abdullâh b. Mahmud, *el-İhtiyâr fi ta'lîli'l-Muhtâr*, C. V, 4. b., İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011.
- MUTENEBBÎ, Ahmed b. Huseyn el-Cu'fî Ebu't-Tayyib, *Dîvânü'l-Mutenebbî*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1403/1983.
- MUHAMMED İBRAHİM, Necât, Menhecu İbnu'n-Nâzım ve mezhebuhu'n-nahviyye min hilâli şerhihi 'alâ Elfıyyeti İbni Mâlik, (Yüksek Lisans Tezi), Omdurman/Sudan: Omdurman İslami Üniversitesi Arap Dili Bölümü, 1426/2005.

- MÜEZZİN, Ahmet Derviş, *Min Revâi 'ı'l-Esâlîbi'l-Belâgiyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "Uslûbû'l-iltifat fî'l-i'câzi'l-belâgiyyi'l-Kur'âni", Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021, ss. 1-27.
- NACÎ, Hilâl, "Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl li İbni Mâlik", *el-Mevrid dergisi*, No: 4, Bağdat:1999, ss. 76-96.
- NECCÂR, Muhammed Salih Abdulkâdir, *Şerhu Mulhati'l-irâb li İbni'n-Nâzım dirâsetun ve tahkîk*, (Yüksek Lisans Tezi), Halil: El-Halil Üniversitesi Yüksek Lisans Dekanlığı Arap Dili Bölümü, 2004.
- NÎSÂBÛRÎ, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-u Müslim*, Ebû Kuteybe Nazar el-Fây râbî, C. II, 1. b., Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "İbnu'n-Nazım Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik ed-Dımaşkı eş-Şâfiî(ö. 686/1287)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, ss. 168-169.
- _____, "Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebu'l-Hasen, Ebu'l-Huseyn) Sıbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss. 130-134.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer, *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 1. b., Beyrut: Dâru Sâdır, 1424/2004.
- RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ, *en-Nuket fî i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah Ahmed, Muhammed Zağlûl Sellâm, 3. b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976.
- SAFEDÎ, Selâhaddîn Halil b. Aybeg, *A'yânu'l-'asr ve a'vânu'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd/Nebîl Ebû 'amşa/Muhammed el-Mev'id/Mahmud Sâlim Muhammed, C.VI, 1. b., Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1418/1998.
- _____, *Cinânu'l-cinâs fî 'ilmi'l-bedî'*, 1. b., İstanbul: Matbaatu'l-Cevâib, 1299/1882.
- _____, *el-Gaysu'l-muscem fî şerhi Lâmiyyeti'l-acem*, C. II, 1. b., Kahire: el-Matba'atu'l-Ezheriye el-Mısıriyye, 1305/1888.
- _____, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnâvût/Mustafa Turkî, C.XXIX, 1. b., Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- SA'ÎDÎ, Abdulmute'âl, *Buğyetu'l-îdâh li Telhîsi'l-Miftâh*, C. IV, y.y.: Mektebetu'l-Âdâb, y.t.
- SAVRAN, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, ss. 237-238.
- SEKKÂKÎ, Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'im Zerzûr, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.

- SELAME, Muhammed Huseyn, *el-Î'câzu'l-belâgî fi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, C. I, 1. b., Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1423/2002.
- SELHAB, Muhammed Azmi Abdurrahman, Ta'lik 'alâ tercîzi'l-Misbâh, (Yüksek Lisans Tezi), Filistin: el-Halil Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1426/2005.
- SEVER, Mehmet, "Nahv'in Sınırlarında Kelam'ı İnşâ Çabası: Birgivi'nin Avâmîl'inde İman-Amel Düşüncesi", Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi, Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi/Kent Arşivi Yayınları, 2021, II, ss. 215-226.
- _____, *Ortaçağ Kahire'sinde İktidar Ve Dini Düşünce*, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
- _____, *Makrîzî ve İslam Mezheplerinin Sosyal Tarihi*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- SEZGİN, Fuat, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî ('ilmu'l-luga)*, çev. Arfa Mustafa, C. II, y.y: Cami'etu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslamiye, 1408/1988.
- SIBT-U İBNİ'L-CEVZÎ, Şemsuddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mır'âtu'z-zemân fi tevârihi'l-a'yân*, thk. Komisyon, C. XXIII, 1. b., Beyrut: Dâru Risâleti'l-âlemiyye, 1434/2013.
- SMYTH, William, çev. YILDIRIM Abdullâh, "*Belâgat İlmi'nin Standart Hale Gelen Düzenleniş ve Sekkâki'nin Miftâhu'l-'ulûm'u*", İstanbul: İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası, C. I, S. 22 (2013), ss. 213-232.
- SUBKÎ, Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi, *'Arûsu'l-efrâfi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, C. II, 1. b., Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye, 2003.
- SUBKÎ, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî/Abdulfettah Muhammed el-Hulv, C.X, 1. b., Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, C. II, 2. b., yy: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- _____, *Husnu'l-muhadara fi târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, C. II, 1. b., yy: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1387/1967.
- _____, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, thk. İbrahim Muhammed el-Hamdânî-Emin Lokman el-Habbâr, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- _____, *Târîhu'l-hulefâ'*, 4. b., Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2015.
- ŞEMMÂH, b. Dirâr es-Sahabî el-Gatafânî, *Dîvânu Şemmâh*, şerh. Ahmed b. Emîn eş-Şinkîfî, Mısır, Matbaatu's-Saade, 1327/1909.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men be'de'l-karni's-sâbi'*, C. II, Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930.

- _____, *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- ŞİNKÎTÎ, Muhammed el-Emîn el-Ceknî, *Rihletu'l-hac ilâ beytillâhi'l-harâm*, Kahire: Dâru İbn Teymiyye, y.t. s. 203.
- ŞU'ARÂU'L-HUZELİYYÎN, *Dîvânu'l-Huzelliyîn*, thk. Ahmed ez-Zeyn-Mahmud Ebu'l-Vefâ, C. III, Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1385/1965.
- TABÂNE, Bedevî, *el-Beyânu'l-Arabî dirâsetun fi tatavvuri'l-fikreti'l-belâgiyye 'inde'l-Arab ve menâhicihâ ve mesâdirihâ'l-kubrâ*, 7. b., Riyad: Dâru'r-Rifâ'î/Cidde: Dâru'l-Menâre, 1408/1988.
- TANTÂVÎ, Muhammed, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 2.b., Kahire: Dâru'l-Maârif, 1995.
- TARAFE, Ebû Amr b. el-Abd b. Sufyân el-Bekrî, *Dîvânu Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- TAŞDELEN, Hasan, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- _____, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-se'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-ulûm*, C. III, 1. b., Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- TEBRÎZÎ, Ebû Zekerîya Yahya b. Ali eş-Şeybânî, *Şerhu Dîvânu Ebî Temmâm*, thk. Râcî el-Esmer, C. II, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994.
- _____, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâset li-Ebî Temmâm*, thk. Ahmed Şemsuddîn, C. II, 1. b. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- TEZ, Zeki, *Bilim ve Teknikte Orta çağ Müslümanları*, Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
- TÎBÎ, Şerefuddîn Huseyn b. Muhammed, *et-Tibyân fi ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî'i ve'l-beyân*, thk. Hadi Atiye Matar el-Hilâlî, y.y: Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, y.t.
- TİLİMSÂNÎ, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, thk. İhsan Abbâs, C. VIII, Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968.
- TURAN, Abdalbaki, "*Ebû Abdullâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelûsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274)*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, ss. 169-171.
- TURAN, Şerafettin, "*Kemalpaşazâde (940/1434) Osmanlı Şeyhülislamı ve tarihçisi*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, ss. 238-240.
- TÜLÜCÜ, Süleyman, "*Nâbiga ez-Zubyânî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 262-263.

- UZUN, Taceddîn, “*Alkame b. Abede b. en-Nu‘mân el-Fahl et-Temîmî* (ö. 3/625 [?])”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, ss. 466-467.
- YÂFÎ‘Î, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es‘ad, *Mir‘âtu‘l-cinân ve ‘ibretu‘l-yakzân fî ma‘rifeti mâ yu‘taberu min havadisi‘z-zemân*, C. IV, 1. b., Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, 1417/1997.
- YALAR, Mehmet, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat ilmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- YAVUZ, Yûsuf Şevki, “*Taşköprizâde Ahmed Efendi* (ö. 968/1561)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, ss. 151-152.
- ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân, *Târîhu‘l-İslâm ve vefyâtu‘l-meşâhîri ve‘l-a‘lâm*, thk. ‘Umer Abdusselâm Tedmurî, C. LII, 1. b., Beyrut: Dâru‘l-Kitâbi‘l-Arabî, 2000.
- ZEMAŞSERÎ, Ebu‘l-Kâsım Mahmud b. ‘Umer, *Esâsu‘l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu‘s-sûd, C. II, 1. b., Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, 1419/1998.
- _____, *Tefsîru‘l-keşşâf ‘an hakkâiki gavâmidi‘t-tenzîl ve ‘uyûnu‘l-ekâvîli fî vucûhi‘t-te‘vîl*, thk. Halil Me‘mûn Şimâ, 3. b., Beyrut: Dâru‘l-Ma‘rife, 1430/2009.
- ZEMLEKÂNÎ, Kemâluddîn Abdulvahid b. Abdulkarim, *et-Tibyân fî ‘ilmi‘l-Beyân el-mutli‘alâ i‘câzi‘l-Kur‘ân*, thk. Ahmed Matlûb/Hadîce el-Hadîsî, 1. b., Bağdat: Matba‘atu‘l-‘ânî, 1383/1964.
- ZEMÛT, Abdussettâr, *Kitâbu‘t-Tibyân fî‘l-beyân li‘l-İmâm et-Tîbî*, (Doktora Tezi), Kahire: Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi, 1397/1977.
- ZENCÂNÎ, Abdulvehâb b. İbrahim b. Abdulvehâb el-Hazrecî, *Kitâbu mi‘yâri‘n-nuzâr fî ‘ulûmi‘l-eş‘âr*, thk. Muhammed Ali Rızık el-Hafâcî, C. II, Kahire: Dâru‘l-Maârif, 1991.
- ZENCÎR, Muhammed Rifât, *Mebâhisu fî‘l-belâga ve i‘câzi‘l-Kur‘ani‘l-Kerim*, Dubai, 2007.
- ZERKEŞÎ, Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed, *el-Burhân fî ‘ulûmi‘l-Kur‘ân*, Muhammed Ebu‘l-Fazl İbrâhim, C. IV, Kahire: Dâru‘t-Turâs, y.t.
- ZEYÂT, Ahmed Hasen, *Târîhu‘l-edebi‘l-Arabî*, Kahire: Dâru Nahdati Mısır, y.t.
- ZEYDÂN, Corcî, *Târîhu adâbi‘l-lugati‘l-Arabiyye*, Kahire: Muessesetu Hindâvî li‘t-Ta‘limi ve’s-Sekâfe, y.t.
- ZİHNÎ, Mehmed, *el-Kavlu‘l-ceyyid fî şerhi ebyâti‘t-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti‘s-Seyyid*, 3. b., İstanbul: el-Matbaatu‘l-Amire, 1328/1910.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *el-A‘lâm kâmûsu terâcim li eşheri‘r-ricâli ve‘n-nisâi mine‘l-Arabi ve‘l-musta‘ribîne ve‘l-musteşrikîn*, C. VIII, 15. b., Beyrut: Dâru‘l-‘ilmi li‘l-Melâyîn, 2002.

ZUBYÂNÎ, Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye en-Nâbiga, *Dîvânu'n-Nâbigati'z-Zubyânî*, thk. Abbâs Abdussâtir, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1996.

ZUHEYR, b. Ebî Sulmâ el-Muzenî, *Dîvânu Ebî Sulmâ*, thk. Ali Hasen Fâ'ûr, 1. b. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.

